नीलमतपुराणम्

नी॰
ल
१

ॐश्रीगणेशायनमः ॐनमःश्रीशंभ
वे ॐश्रीनिवासंहरिंदेवंवरदंपरमेश्व
रं त्रैलोक्यनाथंगोविन्दंप्रणम्यादावर
मव्ययम् परीक्षितंसमभूच्छ्रीमान्नृपा
त्मजोजनमेजयः पप्रच्छशिष्यंव्यासस्य
वैशंपायनमन्तिकम् जनमेजयउ।
वाच महाभारतसङ्ग्रामेनानादेशज
नराधिपाः महाशूराःसमायाताः
पितॄणांमेमहात्मनाम् कथंकाश्मी
रिकोराजानायातस्तत्रकीर्तय पा
ण्डवैर्धार्तराष्ट्रैश्चनवृतःसकथंनृपः
कश्मीरमण्डलंचैवप्रधानंजगति
स्थितम् कथंनासौसमाहूतस्तत्रपा
ण्डवकौरवैः किंनामाभूत्सराजाच
कश्मीराणांमहाशयः कथंवासन्नि
धास्येतन्नायातस्तस्मिन्महामहः स्वर्ग
सोपानपंक्तिर्हिभव्यानांसमभूदिदम्

भारतं नाम युद्धं यज्जिगीषूणां महात्मा
नाम् अकारणमिदं नाम न भवेयदसौ
तदा नायातो भारतं युद्धं राजा काश्मी
रिको महान् वैशंपायन उवाच सम
मेतन्महाराज त्वया प्रोक्तं महीपते य
थ्यानासौ समायातस्तत्रिशामय सुव्रत
कुरुपाण्डववेलायां भूमिर्भगवता स्वयं
पाविताभूदिति ह्यतानवतीर्णे न्न याता
नयत् तस्मिन्काले अस्मभूद्राजा वि
शदकीर्तिमान् कश्मीरान्पालयन्सो
ऽपगोनन्द इति संज्ञया असौ प्रतापक
लितो दिग्धांसौम्यां समाश्रितः शुशुभे
विक्रमोदग्रो मानी कलितसत्स्थितिः
अर्थोत्थिते किल महाविग्रहे देवबन्धु
ना हस्तिनां कुरूणां सुयोधनाजरासन्धे
न भूभृता अनेन बन्धुना मानस्यान
मेघ महीपतिः काश्मीरिको ऽप्यधीन

नी
२

2

याहूतः साहाय्यकाम्यया गत्वासौ बा
न्धुशलत्वाज्जरासन्धस्य भूपतेः चक्रे
साहाय्यकं धीमाञ्जरासन्धस्य भूपतेः
रुरोधाथ च कंसारेर्नगरीं मधुरां कृ
भिः बलैः सैवं बलवान्राजा त्रस्तस्य यत्र
यादवाः भूरिशोघबले भग्ने यादवानां
बलोद्धतः बलाबलेन रुरुधे महतां ते
जिगीषया अतीव तद्बलेन तस्मिन्युद्धे
मोमजिगीषया काश्मीरिकोसौ क्रु
द्धेन बलेन बलवान्राणे रुद्धो भूपति
नाम्भ्रमोशक्ताद्वन्द्वकृतविग्रहः इत्यस्मि
न्वीरकलिंतागतिमागमहात्मनि दा
मोदराभिधस्तस्य सूनू राजाभवत्तदा
थीः विभूतिकलितेनाथ समृद्धेन म
हात्मना येन कश्मीरभूराज्ञा विनासो
न्यजहा सह सराजवीजीमत्कीर्तिवी
र्यशालीमहाभुजः अनत्ख्सित्तान्नरो।

जातु न लेभे निर्वृतिं पराम् अथ स म
हात्मा राजा सकथं नाम महतो बला
त् द्वीपान्तवासिना तातो बलेन ब-
लवान्मम अश्वोपसिन्धुगान्धार
विषये भूत्स्वयंवरः यत्राहूताः समा
जग्मू राजानो वीर्यशालिनः तत्रा
गतस्समाकर्ण्य वासुदेवं स्वयंवरे ज
गाम समायवं योद्धुं चतुरङ्ग-बलान्वि-
तः तत्र तस्याभवद्युद्धं वासुदेवेन धी
मता यादवेन वासुदेवस्य नरकेण
सहाभवत् ततः स वासुदेवेन युद्धे
तस्मिन्निपातितः अन्तर्वत्नी तस्य
पत्नी वासुदेवो भ्यषेचयत् भविष्य
त्युत्तरकालार्थं तस्य देशस्य गौरवात्
ततः सा सुषुवे पुत्रं बालगोनन्दसंज्ञि
तम् बालभवात्पाण्डुसुतैः कौन्तेयैः
कौरवैर्नैवा जनमेजय उवाच देश

नी
१

3

स्यैरावं वक्रे किमर्थं द्विजसत्तम वा
सुदेवो महात्मा यदभ्यषिञ्चत्स्वयं प्रि
यम् वैशंपायन उवाच येयं देवी उ
मा सैव कश्मीरा नृपसत्तम आसी
त्सरः पूर्णजलं सुरम्यं सुमनोहरम्
शालिमालाकुलं स्फीतं सस्यकलाद्यैः
समन्वितम् स्वाध्यायध्याननिरतैः।
धर्मशीलैर्जनैर्युतम् तपस्विभिर्ध
र्मपरैर्वेदवेदाङ्गपारगैः ऋत्विग्भिः सु
महाभागैः सर्वशास्त्रार्थपारगैः वै
ष्णवैर्निरतैः शूद्रैर्द्विजातिपरिचार
कैः [illegible]यतनोपेतं सर्ववतीर्थमयं
शुभम् इत्थं यानि तीर्थानि तानि
[illegible]थिप सर्वाश्रमैरसंवायशी
तातपश्रमसावम् अदृष्टं परागु
णां तद्ध्यानामकोविदम् मौष्वना।
[illegible]दिवफलैरुर्भिन्नातंकवर्जितम्

अदेवमातृकं पुण्यं रम्यं प्राणभृतां हि-
तम् सर्वसस्यगुणोपेतमनातंकमरु-
प्रजम् स्त्रीभिश्च सुकुमाराभिर्देवाल-
यसमाश्रयम् उद्वृत्तजनशार्दूलम-
द्विषद्भिर्विवर्जितम् अलसोपद्रवैर्वी-
बनित्योत्सवसमाकुलम् केलिप्राय-
जनाकीर्णं निसंहृष्टपुष्टयाहृतम् उ-
द्यानारामसंबाधं वीणापटहनादितं
नित्यशोणजनोपेतं सतां हृदयवल्ल-
भम् नानापुष्पफलोपेतं नानाद्रुमल-
तोज्ज्वलम् नानामृगगणाकीर्णं सिद्ध-
चारणसेवितम् कश्मीरामण्डलं पुण्यं
सर्वतीर्थमरिन्दम तत्र नागाह्रदाः पु-
ण्यास्तत्र पुण्याः शिलोच्चयाः [illegible]नद्य-
स्तथा पुण्याः पुण्यमपि सरांसि च देवा-
लयाः सपुण्याश्च तेषां चैव तथाश्रमाः
तन्मध्येन च निर्याता सीमन्तमिव कुर्वती।

तौ ५

तौ वितस्तापरमा देवी सा त्वा हिमनगो
द्भवा जनमेजय उवाच मन्वन्तरेषु स
र्वेषु यदासीद्धिमलं सरः कथं वै वसु
ते जातं तन्मण्डलमिति प्रभो ब्रूहि मे
भगवन्किञ्चिज्ज्ञातिते विदितं त्व
त्प्रियशिष्योस्मि तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामित
त्त्वतः श्रीवैशम्पायन उवाच इमम
र्थं पृष्टवांस्तु गोनन्दाख्यो नृपोत्तमः ती
र्थयात्राप्रसङ्गेन बृहदश्वमुपागतम्
पूजयित्वा स नृपतिः पप्रच्छ मुनिसत्त
मम् [illegible]वासीनं समादाय पाद्यार्घ्य
घम[illegible]मात् गोनन्द उवाच मन्वन्त
रेषु पूर्वे[illegible]सीदेतत्सरं किल कश्मी
रा[illegible]स्मिन्कथं वै वसते नरे
[illegible] राशिभागो रवेर्मासः सो
[illegible]यते अतस्त्वमासो हो ते॰
[illegible]वन्तरत्त्वेत्प्रथम श्रयनेहनत्थो।

वांछन्नैवैवं वर्षसंख्यया द्वात्रिंशच्च स
हस्राणि तथा लक्षचतुष्टयम् प्रोक्तं
कलियुगं राजन्द्वापरं द्विगुणं स्मृतम्
त्रिगुणं तु तथा त्रेता कृतं ज्ञेयं चतुर्गु-
णम् चतुर्युगैकसप्तत्या मन्वन्तरमिहो
च्यते तस्मिन्मन्वन्तरे नीते प्रजाः सृष्टा
स्तु जङ्गमाः भूलोकमाश्रिताः सर्वाः
नाशमायान्ति सर्वशः एकार्णवं जग
त्सर्वं तदा भवति भूपते हिमवान्हेम
कूटश्च निषधो नीलपर्वतः श्वेतश्च
शृङ्गवान्मेरुर्माल्यवान्गन्धमादनः
महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षवा
नपि विन्ध्यश्च पारियात्रश्च [illegible] विनश्य
न्ति पर्वताः शेषं विनश्यन्ते सर्वं जंबूद्वी
पं विशेषतः नदा विनष्टे लोके [illegible]
हादेवः स्वयंभुः आपो [illegible] लो
के तिष्ठमास्मिन्नमनन्ततः सु [illegible]

नी ५

नेन कालेन तस्मिंस्त्वं करिष्यसि हि सत्त
मं विषंस्तस्मिंस्तु सर्वबीजानि मायया
न दास्यापयते राजंस्तां च नावं जगद्गु
रुः मत्स्यरूपधरो विष्णुः शृंगे कृत्वा प
कर्षति श्रीकृष्णनावं तां देवस्तस्मिन्सर्व
तमस्तके वद्धा व्रजति भूपाल हिमविच्छि
रं तथागतिम् इति श्रीनीलमतपुरा
णे मन्वन्तरपर्यवर्णनं नाम प्रथमो ऽ
ध्यायः । वृहदश्व उवाच इदं च शिखरं प
र्वतदेशेस्मिन्नृप पश्चिमे नौबन्धनमि
ति ख्यातं पुण्यं पापभयापहम् कृतं ब्र
ह्मंस्तदा काले प्रतीतेर्मनुस्तदा वि
दधाति प्रजावर्गं यथा पूर्वं महीन्द्र म
नौ देहेन सती देवी भूमिर्भवति पार्थिव
तस्यां तु भूमौ भवति सरस्तु विमलोदक
म् षडोजनायतं तस्य तदर्धेन च विस्त
तम् सतीदेशः इति ख्यातं देवाक्रीडं म

नोहरम् आकाशमिवगंभीरंजलंजे
न्तुविवर्जितम् शीतलामलपानीयंस
र्वभूमिमनोहरम् इतिश्रीनीलमतपु
राणेसतीसरोवर्णनंनामद्वितीयोध्या
यः २ बृहदश्वउवाच अस्मिन्नेवसते
प्राप्तेराजन्मन्वन्तरेकिल प्रजासर्गे
सप्तमेचयथावदनुपूर्वशः प्रजानां
पतिभिःप्राग्वदक्षोभूत्सोथात्मजातया स
सृष्टिकार्येयथापूर्वंसमुद्भूतामहीक्षितिः
तत्रदक्षोददौकन्याःकश्यपायत्रयोद
श मारीचायसमाधत्तश्रोतन्नामा
निभूपते तासांयस्याश्चयेजातास्तेषां
नामानिमेशृणु अदितेस्तनयादेवा
दितेर्दैत्यास्तथोवच गन्धर्वाःकाजिनः
पुत्राकद्र्वास्तुसुरभेःसुताः यक्षाश्च
त्तमाश्चैववत्वेशायायास्तनयाःस्मृताः पे
रावणास्त्विलापुत्राःस्वकाश्यादर्शगायनाः

नी
८

मुनेः प्रसवउ क्रूस्यदितेर्गोप्यमरसंगणाः
कालायाः कालकस्याश्च कालकेया।
मताः स्मृताः दानवाश्च दनोः पुत्राः क्रो
धायाः कम्मकादश केन्द्रासुतनयाना
गाविनतायास्तथासुतौ गरुडश्चारु।
णोज्ञेयः पक्षिणां प्रवरो नृप ३ इति श्री
नीलमतपुराणे कश्यपप्रस्थवर्णनं
नाम तृतीयोध्यायः ३ बृहदश्व उवाच
कदाचिदथ कद्रूश्च विनता च परस्परं
सापत्न्यासूयया राजन्नुर्ध्वमाने यथो
त्तमम् विधाने चैव योगाश्च चक्रतुर्वै
शुक्लम् प्रमदैवपरोवैच दोषारोप
णतमरे कलानेषणासक्रवादस्मो मे
मानभङ्गने विजहृतवैरिमानतः क्रो
धदक्षाललोचने कदाचिदुपविष्टे ते
हृस्वोपांधिनंप्रभम् श्रमतोद्यितमा
लोकयताङ्काणामिषितहृदयम् निवद्ध

ष्टीतेनतत्रविमृष्टञ्चपरस्परम् दृष्ट्वात
च्छिद्रमस्केचपरस्परंजिगीषया दृष्टेप
मंदेवराजेनहयरत्नंसमाश्रितम् अ
होरूपमहोतेजोवेगश्चास्यमहाद्भुतं
इत्येवंसमसमाभाष्यनिक्रान्तेहयो
त्तमे श्वेतंजगादविनताकद्रूःश्यामेति
नातथा कृष्णवालमहंमन्येतमश्ववि
नतेसदा इत्याहकद्रूर्विनतांपणोभूः
स्तयोस्तदा अश्वप्रतिमहीनायदा
सीभावस्तस्सर्वथा अथकद्रूर्विचिन्त्या
शुविधेयंकिंमयात्रच दासीभावोयथा
नस्यान्ममास्मिंश्वरितेतथा कद्रूपुत्रा
विधास्यामितथाभूतोच किंमम कदा
सोदासतामेतिमपुत्रायदितद्वेत्त ता
दामयाजितेनामभवेदितिविचिन्त्यसा
इदमत्रोचितंपुत्रान्समाहूयाब्रवीदह
पुत्रामदाश्वरत्नार्थमुत्साभू[illegible]मिमा

नी
८

तथा विरुद्धं हयराजस्य कृष्णरोमव
मञ्जसा अधितिष्ठिमाश्वं हन्त वालभू
ताः समन्ततः तथा कृष्णतयेनासौ कृ
ष्णवालो भविष्यति ते भीरितास्तथा
पुत्राः कद्र्वा गत्वा तथाब्रुवः ततस्ते कृ
ष्णवालं तं दृष्ट्वान्तरागपुत्रमम् कद्रू
र्जिताब्रवीच्च तां विनतां चाहं दर्शनात्
दास्ये जितेत्ववि नतां गाहदुःखमहाप
शाः सोत्वथामास चान्यं सोमं शाक्रा
न्महावलः इति श्री नीलमतपुराणे
कद्रूविनतास्पर्धायाममृताहरणं ना
म चतुर्थोऽध्यायः ४ बृहदश्व उवाच
शक्रलोकमथागत्य वैनतेयो महाम
नाः सुधाहरणवेलायां लेभे शक्रा
द्वरं प्रभम् वलं तं वैनतेयं तु विलोक्य
मुदितोऽस्य बलम् वरं वृणीष्व पुत्रेत्य
थाते सफलः श्रमः भवेदिति मम श्री

7

तिर्नूनमस्मद्दिनस्तदा स्मरन्वैरं त
दोवाच शक्रं कश्यपनन्दनः मा
मम स्याभवन्वैते कद्रुपुत्राः सुरेश्व
र वरमेनं प्रयच्छ त्वं नान्यत्किन्त्वा
नमेमतम् इत्युक्तो देवराजस्तं तथे
ति गरुडः प्रियम् स शक्राच्च वरं लेभे
पन्नगानां च भक्षणम् सान्त्वं वैनते
यस्तेन भक्षयामास पन्नगान् इति
श्रीनीलमतपुराणे गरुडवरप्रा
प्तिवर्णनेनाम पञ्चमोध्यायः ५
बृहदश्व उवाच भद्रमाणेषु नागेषु
गरुडेन महात्मना वासुकिः शरणं
प्रायाद्देवदेवं जनार्दनम् वासुकिरु
वाच नमोस्तुते देववराप्रमेय नमो
स्तुते शार्ङ्गगदासिपाणे नमोस्तुते
दानवनाशनाय नमोस्तुते पद्मजसं
संस्तुताय । नमोस्तुते लोकहितेर

तायनमोऽस्तुतेवासवनन्दनाय न
मोऽस्तुतेभक्तवरप्रदायनमोऽस्तुते।
समस्तदर्शिनाय २ उन्निद्रनीलनलि
नद्युतिचारुवर्णंसन्नद्धहारकनिभे
वसनेवसानम् सद्रत्नखचितकिरी
टविराजमानंदामोदरंस्मरगुरुंप्रण
तोऽस्मिनित्यम् ३ लीलारकमार्पित
पादपद्मंहरिंप्रपन्नोऽस्म्यनन्तवरेण
परंशरणंपरमंसनातनंतमादिदे
वंप्रणतोऽस्मिभक्त्या ४ फणावलीर
त्नसहस्रचित्रेशेषस्यभोगेविमले
शयानम् तमादिदेवंपुरुषंपुराण
नमामिभक्त्यापरयारमेशम् ५ भूमी
स[illegible]रणवद्धचित्तोदेमेन्द्रनिर्यात
नि[illegible]ह्रदः लोकस्यसर्वस्यत
विस्मयानः ॥ ॥
॥[illegible] ॥ ॥

शुभाशुभं रक्ष मामादिदेव ९ खगाप
तिरतिभीमवल्गुवेगो ममकुलमाशु
विनाशयत्यनन्त कृपकुतिवरसंस्त
ताद्य रक्ष त्वं पद्मनवलं विनिर्धार्य खा
ताङ्क्ष्यम् १० इति श्रीनीलमतपुराणे
वासुकिकृतं विष्णुस्तोत्रनाम षष्ठो
ध्यायः ६ बृहदश्व उवाच नमोऽह भग
वान्देवो वासुकिं भयविह्वलम् सती
देशे त्वपापोदेमरस्य मरभूषिते य
स्मिंश्च संहितो नागैर्वसस्वामितविक्र
म तस्मिन्सरसि ये स्थानं करिष्यन्ति
भुजङ्गमाः तस्य तस्याहि पातुर्येनद्र
विष्यति जीवितम् सतीदेशे कृतं स्था
नेतिष्ठन्तमकुतोभयम् नद्रक्षिष्यति
नागेन्द्र नागारिर्ममवाहनः इति श्री
नीलमतपुराणे वासुकिवरप्राप्तिर्व
र्णनं नाम सप्तमोध्यायः ७ बृहदश्व

नी. ९

वाच एवं दत्वा वरं तस्मै हरिर्वासुकये
परम् उवाच परमप्रीतात्तत्पुनर्भगवा
न्हरिः मत्तो देशे च ये नागा वसिष्यन्ति
महाबलाः तेषां राजे महाभाग त्वं नी
लमभिषेचय वासुकिस्स तथा चक्रे
देवदेवस्य भाषितम् तत्र स्थाने च ना
गानां नासीद्दुरुक्तो भयम् इति श्री
नीलमतपुराणे नीलराज्यलाभवर्ण
नं नाम अष्टमोऽध्यायः ८ बृहदश्व उवाच
कदाचित्सरसस्तस्य तीरं तु कमललोचनः
शक्रस्त्रिक्रीडसहितः पौलोम्या पार्थि
वोत्तम क्रीडमानस्य शक्रस्य तं देशं का
लयोदितः सङ्ग्रावो नाम दैत्येन्द्रः प्राप्तः
पापमजेयः तस्य दृष्ट्वा शचीरतःप्रस्ख
तं सलिल[illegible]ये पपात मग्नं तत्राभूद्दनी
व विषमं[illegible] ततः कामबलोन्मत्तः
शचीहरणलालसः चकार तत्र संलयं

9

हृदेमदानवहर्षदम् ततःशार्ङ्केणसंग्रा
मेहतेसंवत्सरंगतम् पूर्णमासीलयो
हृन्तशार्ङ्कसंग्रहघोःपुरा वत्सरान्तेवा
तहत्वाशार्ङ्कस्त्रिदशपूजितः जगाम
त्रिदिवंदेवैःपूज्यमानैस्तदालयेः । त
स्मिन्सरसिवितस्यसंग्रहस्यउरात्मनः
प्रस्कन्नंपतितंरेतस्तस्माज्जातोजलेशि
शुः कृपयामपिशुनागोजलेतस्मि
न्विवर्धितः यस्मादयंजलेजातस्तस्मा
देषजलोद्भवः ख्यातिंप्राप्स्यतिपमालेमे
वरंदेवात्पितामहात् जलेमरत्वमा
याश्वविक्रमंचातुलंतथा लक्ष्यम
घस्तदैमेन्द्रोभद्दयामाससमानवान्
समीपेसरसस्तस्यनानादेशोद्भवा[illegible]
नान् दार्वाभिसारगान्धारजहुण्डा[illegible]
शाकानवशान् तङ्गना[illegible]वा[illegible]
द्वानन्तगिरिवहिर्गिरीन् तेहन्यमानाः

पापेन देशान्संश्राद्धवर्जयात्। कृतेयुते
पुरदेशेषु विचचार स निर्भयः। इति श्री
नीलमतपुराणे जलोद्भवदैत्योत्पत्ति
तत्कृतोपद्रववर्णनं नाम नवमोऽध्या
यः ९ बृहदश्व उवाच एतस्मिन्नेव का
ले तु कश्यपो भगवानृषिः तीर्थया
त्राप्रसङ्गेन चचार सकलां महीम्
वर्षेऽस्मिन्भारते पुण्ये शुभाशुभफल
प्रदे पुष्करं पुष्करागमं ब्रह्मलोकप्रदं
शिवम् प्रयागं यागफलं सर्वकि
ल्बिषनाशनम् धर्मदं च कुरुक्षेत्रं
नैमिषं पापनाशनम् पितॄणां मा
लयं पुण्यं हयशीर्षं महात्मनः सर्व
पापहरं दिव्यं तथा चामरकण्टकम्
वराहपर्वतं पुण्यं पुण्यं पञ्चनदं तथा
कालाञ्जनं सगोकर्णं केदारं महा
लयम् नारायणस्य च स्थानं महा।

पुण्यं बदर्याश्रमम् सुगन्ध्यां शतकुं
भां च कालिकाश्रममेव च शाकंभ
रीं नीलतिर्थं शालिग्रामं ट्शूदकम्
सुवर्णाद्वं हृदं कोटिप्रभासं सारको
दकम् उरुमार्गमतनूस्ववर्णापीपाप
प्रमूदितीम् अगस्त्यस्याश्रमं पुण्यं
नथानरुलिकाश्रमम् जन्हूमार्गं।
तथा पुण्यं पुण्यां कारामसीतथा त
थैव जाह्नवीं गङ्गां देवीं गगनमेखला
म् यमुनां यमथा शद्री शतद्रुतमा
मिनीम् सरय्वं सूपसमन्नां तथा देवीं स
रस्वतीम् गोदावरीं वेनरेणीं गोमा
तीं वा कुद्यामपि वेदस्मृतिं सवर्णां सा
ताम्रपर्णीं सलावतीम् सिंधुमना
मंदां शोणं परोष्णीं च महानदीम् ऊ
द्धमतीं सरंज्वां च तुंगां सतक्षिलाम
पि कावेरीं रीक्षालणीं गोरीं कंपनान

मसेतथा गङ्गासागरसन्धिंच सिन्धुः
सागरसङ्गमम् भगवत्तुङ्गं विशालं च
कुञ्जाश्चैव तथा गङ्गाद्वारे कुशाव
र्तें विल्वकं नीलपर्वतम् तथा कनख
लं तीर्थं तीर्थान्यन्यानि पार्थिव चचार
पादचारेण मारीचः स्वात्मशुद्धये २
ति श्रीनीलमतपुराणे कश्यपतीर्थ
यात्राकथने नाम दशमोऽध्यायः १०
बृहदश्व उवाच गतागतप्रसङ्गेन पित
रं मानभाजनम् तीर्थयात्रागतं कृ
त्वा कश्यपं प्रजाधिपः नीलो जगा
मतं द्रष्टुं तीर्थैकनाविले तदा सगत्वा
पितरं दृष्ट्वा पितुः पादौ निपीड्य च नि
वेदयामास यं स्वं वन्दे भुजगाधिपः
पित्रामर्थं गृहाणाद्याय दृष्टजितः सयथा
विधि मभीदत्त तदा हृष्टः सोऽकश्यपं नम
न्तदन्तु तथा उपविष्टस्तदा नागो विज्ञा

पश्यतकश्यपम् पितरंतपसास्थानं
यतस्तुएतन्नराधिप तीर्थान्युपचरन्न
हिकृत्वाहंयमेवत्सलम् भवन्तंसह
माश्रमःशिशुनार्थीहिजातम् एवं
देशोत्वयाब्रह्मन्दक्षिणापथमेतथा
हृष्टानिसर्वतीर्थानियास्यामस्तुनरा
दिशम् तत्रमद्ध्येतीर्थानिसन्तिपु
ण्यानिमानद तथाचपर्वतश्रेष्ठहि
मवान्मत्रलोकमे विपाशापापशम
नीशस्थस्वयःप्रदाशिवा देवलोकप्र
शस्तानानदीचैवक्रूदातथा तथापप
पहरोदेवोहरश्चहरिदीश्वरः तथाच
सङ्गमःपुण्यःकरवीरपुरंप्रति तत्रदे
वक्रूदायातिविनाशंनिम्नगोनमाम्
विपाशायांतथापुण्यंसङ्गतंकालि
काश्रमम् इरावतीतथापुण्यासर्वक
ल्मषनाशिनीम् देवस्यांचविशेषेण।

नी.
१२

तथाश्वमेधं विशोधनः वसिष्ठतीर्थं महा
भागीवसन्तेकामित्रवतीम् कुम्भार्थः
स्पन्दः पुण्योदः पुण्योदा देवकीनदी
नित्यमेव महापुण्या विश्वामित्रो महा
नदः उशास्निस्त महापुण्यैः सक्रः मस
ष्टश्च कृष्टथक इरावमान्तथापुण्यंदे
विकायांतथैवच येवदेवी उमा सैव
देविका प्रोक्तिता भुवि महापुण्या मनुकं
पार्थं भवद्भिरवतारिता योऽहं सुमान
वः प्रोतो भवतीह न संशयः इन्द्रमार्गः
सोमतीर्थं पुण्यमत्र जनस्तथा सु
वर्णविन्दुस्तत्रैव हरस्यायतनं शुभं
स्कन्दस्यायतनं तत्र सर्वपापनिसूद
नम् उमापतिर्महापुण्यो रुद्रतीर्थं
तथैवच इरागोष्ठारं च पुण्यं दक्कोटि
तीर्थं तथैवच रुद्रस्य तीर्थं कामाः
ख्यं पुण्यमासं तथैवच पुण्यं हंसपदं

12

प्रोक्तमृषिवृन्दं पञ्चमानद सर्वतो देवि
कातीर्थं क्षेत्रं क्रोशाञ्च तत्वयम् यत्र
कूपतटाकाख्यं पुण्यं तीर्थमशेषतः
श्रावणाच नदी पुण्या तोयौ तोषितभा
स्करा चन्द्रांशुशीतलजला चन्द्रभा
गा सरिद्वरा पुण्या च चन्द्रभागा यास्ती
र्थं वैवहिकास्त्रवम् प्राक्षमर्दननामा
वतस्थापापनिसूदनः गृहेश्वरः शा
न्तभवः इष्टिकापथ्यपवच कर्दवेश
स्तथा पुण्यः क्षेत्रे चैव समन्ततः या
वन्तु तस्य वै तीर्थं यावत्तीर्थगृहेश्वरम
तावत्क्षेत्रमिदं पुण्यं वाराणस्याः शता
धिकम् सर्वत्रैव सदा पुण्या चन्द्रभा
गा महानदी माघशुक्लत्रयोदशपा पु
ण्ययोगे विशेषतः इष्टिमायानितो
र्थानि ह्यासमुद्रं सरांसि च चन्द्रभागां
समायान्ति माघशुक्लत्रयोदशीम् ९

नी॰ १२

एवं स्नात्वा यथाप्रोक्तं देवस्य गालेश्वरः
द्वितीयायां तथा भौमे तस्योत्पत्तिः समी
रिता सती देहस्य सरस्सतीर्थे विस्तर
दृस्वरः क्रमसारेति विख्यातं सर्वकल्म
षनाशनम् एतासमानि च मुनेनी
र्थान्यत्र सरांशुवा येषां स्नानेन मु
च्यन्ते पापात्मानोपि मानवाः इति श्री
नीलमतपुराणे कश्यपनीलसमाग
मवर्णने नाम एकादशोध्यायः ॥
बृहदश्ववाच इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा
नीलेन सहयायिना जगाम स तानि
तीर्थानि ज्ञातीभिः पूर्वमेव तु तीर्थ
यमुनां देवीं तथा देवीं सरस्वतीम् कु
रुक्षेत्रं तथा रुद्रास्समीतिर्यत्र विश्रुता
तीर्थं सन्नयनाख्यं च सप्तगोतिभूविक
ख्याते दृष्टिमायानि तीर्थानि चास्तु
देशं स्थितोपि च कृत्स्नं पत्नावमानेवैयत्र

13

यान्ति सदा न च श्रीकण्ठः कृतस्तेन त्र्य
राक्षसेभ्यो दिवाकरे अश्वमेधसहस्र
स्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् सन्नीतिं तां
नदीं दृष्ट्वा चक्रतीर्थं तथैव च यदर्थे
नारदो ज्ञातास्त्राचरति भूतले अ
हो लोकस्य निर्विन्ध्य आदिमध्यग्रहणं प्र
ति चक्रतीर्थे न यथा भोगपतो दशगुणं
फलम् नदं दृष्ट्वा चक्रतीर्थं किं न यान्ति
थैर्हृदकम् दृष्ट्वा विष्णुपदं पुण्यं ता
था चामरकण्टकम् शतद्रुं च वनितस्ती
र्थमुनिर्गङ्गां च निम्नगाम् अच्छोदा
अमरमाद्यं देवमग्नं तथैव च उत्तरी
ये महाभागां विपाशां पापनाशिनीम्
दृष्ट्वा न सकलं देशं तदाश्चर्यमतक सुर
पः दृष्ट्वा समरं विषयं अक्षयं प्रोवाच पा
न्नगान् किमर्थं नीलदेशोऽयं मद्राणां
शून्यतां गतः रमणीयः सदैवेश्वरोऽभि

नी
१४

14

त्तापापवर्जितः निंसयाम्यथतोयेन
स्तन्ममाचक्ष्व पृच्छतः नीलउवाच
भगवन्विदितं सर्वं यथापूर्वं मयापि
शुः पालितः संग्रहस्ततो दैत्यो नाम्ना
जलोद्भवः सोप्यलब्ध्वा वरान्यापो ब्र
ह्मणो मत्कृपानितः नमां गणयते
दुष्टो न चाहं तस्य निग्रहे समर्थो वर
दानेन त्रैलोक्याधिपतेः प्रभो तेना
सौ सकलः श्रूमो मद्देशो विभोकृतः
[illegible]न्मानरमांसानि दुष्टेनाकृतबुद्धि
ना दार्वाभिसारगान्धारजुहुण्डरश
काः खशाः तङ्गनामाण्डवाश्च वस्त्रा
न[illegible]गिरी पतैवेभुक्त्वन्तस्ते
नदेशा मन[illegible]कृताः प्रभो निग्रहेभ
गंवस्य [illegible]हिं जगद्धितम् इति
श्री[illegible]पुराणे जलोद्भवपाप।
वर्जितवर्णहृद्वादशोध्यायः १२ हह

दृष्टुवाच एवमुक्ते च नीलेन ब्राह्मि
तब्राह्मणोदितम् कश्यपो विस्मितो
भूत्वा जगाद तनयं नतम् आश्चर्य
भावितोस्मीह पुत्र तस्य दुरात्मनः
कृते यात्र प्रतीकारो मया तीर्थसमा
श्रितः तीर्थयात्रां समाप्यैव शीघ्रं वि
नङ्क्ष्यामि ते वचनं येन भद्रेण वस
गुश्च प्रजा उतम् इत्युक्तेव रहितनी
लस्नात्वा तीर्थे भुक्तस्ततः आज
गाम सतीदेशं विमलं तस्य सोन्तरे
ते स्नात्वा च नमस्काच प्राणम्य च स
मातनम् प्रहृष्टहृदलोक... ताब्धा
लोकहाविषयो पञ्चा... माणि
क्वाहशक्येव नरोन... नहि
नः आगम्य गराजेन भीरि... ता ... नगा
त्वावलसदनं ब्रह्माणं ... नागगाने
बलयोपक्तो तस्मादेव देवाणमस...

नी
१५

स देवंकमलयोनिंतं समङ्गासनमा-
स्थितौ वासुदेवं तथेशानमनन्तं चा-
जगामतिम् तदा तत्रागतान्दृष्ट्वा परा-
मां प्रीतिमाश्रितौ कृत्वासभाजनं ते
षां प्रीत्या हृष्टौ च ततः पुनः सम्यक्तत्र
प्रविष्टौ च तौर्थ्ययात्राप्रसङ्गतः ते
सापि पूजितौ तत्र जलोद्भवविचेष्टि-
तम् कथयामास तत्कृमौ नतो देवः
पितामहः उवाचेतौ तथानमामहवि-
चामितविक्रमम् तौ वव्यन्तं प्रकाश्य
मो वयं शक्रस्य निग्रहे प्रवर्तके शा-
वः सा ता द्रुतानयिष्यत्संशयम् प
तच्छ्रुत्वा हरिः प्राप्यातान्देवान्परवीर-
हा तमन्वयाद्धूपान्तरोत्थोहरोदयाम
हाजन श्रीहरिं हंसयानेनब्रह्मलो-
कं नमस्कृतः पयोहरिं तामहन्तापुत्र
हार्दं वशीकृतः दृष्ट्वा चकमपपः श्री

15

ततस्तस्थैस्तेषांविचेष्टितम् नीलेनसहि
तःश्यामोमेघमाहूयपत्रतः ततोको
लाहलेजातेशक्रस्त्वेवैतत्पुरन्दरः समा
हूयमरुतान्सर्वान्कृत्वोत्साहउवाचह
भोभोःसुराःसमायातसर्वेश्रयध्वंपुरस्
कृताः आगच्छध्वंगमिष्यामोयुद्धेतो
मेश्वरांगताः इतिदेवगणाःसार्धंयाते
स्मिन्केशवान्तिकम् यमोग्निर्वरुणो
वायुःकुबेरोनैर्ऋतस्तथा आदित्या
वसवोरुद्राविश्वेदेवामरुद्गणाः अ
श्विनौभृगवःसाध्यास्तथैवाङ्गिरसः
स्मृताः ऋषयश्चमहाभागागन्धर्वाप्स
रसांगणाः देवपत्न्यस्तथासर्वादे
वानांयाश्चमातरः विद्याधरगणा
यक्षाःसागराःसरितस्तथा मकरे
णयेयोगाङ्गाःकूर्मेणयश्चनागणा
वृषाहृद्गाशान्तकुश्चमहिषेणमरस

नौ· नौ शतद्रूश्च विपाशा च राजानृत्ता इ
१९ रावती सिंहेन च चन्द्रभागा च सिन्धुकौ
वेणया पार्थिव देविका गवया रूद्रा मृगे
ण सरयू नदी मन्दाकिनी मत्तुष्ठेण
पयोष्णी चाप्यजेन च नर्मदा च मयूरे
ण सारङ्गेण च गोमती गोदावरी च म
षेण तथा हंसेन कपिला वृकेन गण्ड
की राजन्क वीर्थुकगता तथा नक्रेण
द्दमती पुण्या तथा सीता बलाकया
च मरेण च लौहित्यो वंशः क्रोडेन सच
रः ह्लादिनी जीवजीवेन ह्लादिनी कु
क्कुटेन च पावनमपि गौरेण शोणः
सर्पनाम्ना तथा मेषेन कुल्सवेसा च मु
वेणा शशकेन च पताका मास्थयान
यः प्रययुर्वाहनैः स्वकैः प्रजग्मु
जैगम्नाथा सर्वाः सोपशान्दि हदया
कृतिः श्री नीलमतपुराणे नोवन्यन

16

याचावर्णनंनामत्रयोदशोध्यायः १३
बृहदश्ववाच नौबन्धनमथासाद्यसि
त्वातेसुरसत्तमाः विचारनिरतास्त
स्थुः किंकार्यमितिचिन्तया देवानु
याचानिनंदक्ष्मत्वादैत्यः स्वतमेतिः
नेलेत्वबध्यमात्मानंविदित्वानवारि
येयो अतिर्गतंतंचतदाविज्ञायमधु
सूदनः नौबन्धपर्वमुदितोविवेशा
थास्तैःसह तन्मध्यशिखरेरुद्रोद
क्षिणशिखरेहरिः उत्तरेशिखरेब्रह्मा
तेषामत्तहारास्तराः पर्वतेषुनिविष्ट
पुष्पेलेदेवोजनार्दनः अनन्तमाह्य
यमीत्माबयार्थदानवमुक्त उरुध
लाङ्गलेनतंविदार्यायहिमालयम
रदेसरोवरंदिव्यंनिर्मायशीघ्रमेवत
इतिश्रीनीलमतपुराणेऽनन्ताउशा
सनंनामचतुर्दशोध्यायः १४ ११६८

नी
८

17

दृष्ट्वाथ ततस्तत्र न्तो गिरिसन्निकाशः
समग्रचन्द्रस्य समानकान्तिः अवर्धत
हसमहीं दिवं च मन्त्रासयन्देवगणा
न्समन्तात् नीलाम्बरः काञ्चनबद्धमौ
लिः संपूज्यमानस्त्रिदशैः समस्तैः वि
दारयामास मलाङ्गलेन हिमाचलं शै
लवरं पृथिव्याम् विदारिते पर्वतराज
राजे विनिर्ययौ तज्जलमाशु वेगात् वे
गेन शाहेन च सर्वभूतान्मन्त्रासयानो
ऽतिबलस्तरङ्गैः हिमाचलाभैर्गगनं
स्पृशद्भिः सलब्धया नेगिरिमस्तकानि
संदीपयमानो सरसं तलोयेच कारमायां
मज्जलोऽद्भवाब्धिः अथान्धकारं सहसैव स
मन्ताद्व्याप्यमासीद्भुवनं न वीर शम्भुस
दाचन्द्रदिवाकरौ हो जगद्देवोद्यकरा।
द्रष्टेन प्रकाशश्चासीज्जगतो निमेषा
द्वसंतत्र्या सर्वमथान्धकारम् ॥

स्तमेव्यकारेहरिरप्रमेयोयोगेनकृ
त्वापरंशरीरम् देवेनयुद्धेसवकार
मार्यदेहेनचामेनसमुद्रमेतत् वि
साभ्यदैत्येननवभूवयुद्धंघोरंकृतेमेःपर्व
तमस्तकेस्मिन् युद्धंवतेदेवगणाःसम
स्ताः प्रत्यक्षचिन्तादरदस्सुःसमन्तात्
क्रुद्धोहरिस्तस्यशिरःसमग्रंचक्रेणदेव
प्रवरःसमाते विष्णुर्ददेतस्यशिरःप्र
सह्यब्रह्माननस्तोत्रपूजगामर
तिश्रीनीलमतपुराणेजलोद्भववध
वर्णनंनामपंचदशोध्यायः १५ बृह
दश्ववाच ब्रह्माविष्णुश्चशंभुश्चयेषु:
शृङ्गेषुव्यवस्थिताः तेषांचनामधेयानि
दृष्टःस्थानिमहीतले उत्तरश्रृङ्गेप्रव
राश्मेलेन्द्रस्यमहात्मनः स्मात्वैवक
ममारेक्षिसरस्याश्मिनरोत्तम दक्षिणायः
त्रिलशुभांश्मदृष्टास्तेनवबंधनः भवि

नी
१८

ध्यामेध्यं वेयोनेविविद्विंवशण्यास्यति
इति श्रीनीलमतपुराणे शैलवरप्रदा
नेनाम षोडशोऽध्यायः १६ हृद्दश्च वा
चे नानेनाग्निश्चावरामशपत्रलविश्वम
देश्चान नैवच्यभावेयन्तुसपवन
पशांकरः दक्षिणोस्य हरिः पार्श्ववामश्च
लाश्च कीर्तितः यतन्निहद्दशमुच्यन्ते
येपिद्धकृतिनो नराः यामोविश्वपदो
नामक्रमसारेति कीर्तितः तस्मोद्गा
श्रमं चक्रे ब्रह्मा देववरः स्वयम् पश्चा
यें वाश्रमं चक्रे कश्यपो भगवानृषिः
यस्मिन्देशे स्थितो विश्वविजयप्रामवा
स्तदा तत्राश्रमपदं चक्रे महादेवः स्वयं प्र
भुः तस्यैवापरे भागे ह्यनन्तः स्वाश्रमं म
हत् चकार स्थलमप्रश्रीमान्वाहदेवमते
स्थितः महादेवाश्रमाद्भागे पश्चिमे केनिशं
केशो चकतः स्वाश्रमो पुण्यास्तस्मोदेवप्र
जितो पारे

नेयोज्जनेगत्वामहादेवाश्रमाद्बहिः
आत्मनश्चाश्रमंचक्रेनाम्निंहेतिविश्रु
तम् आश्रमेचदेवाःसर्वस्थितायेपृथ
क्पृथक् चक्रुःस्वस्वाश्रमांस्तत्र
नयस्ततेयायनाः आश्रमावितथ्याव
पृथक्कृतीर्थानिअनेकशः गन्धर्वाप्स
रसोयक्षाःशैलेन्द्राश्चसपुत्रकाः कु
तालयंतत्रजगाम्स्वयौउपेन्द्ररुद्रोस
हपद्मजन्मना कुतालयंतत्रजगाम्स
मंगदेशोयमालेपरमंप्रविवेम् इति
श्रीनीलमतपुराणेऔवनदेवायत
नवर्णनेनामसप्तमोध्यायः ७ वृह
दश्ववाच जलोद्भवासुजामंततदावकं
सुदर्शनम् वभ्रामसर्भतंतदेशाप्रज्वल
नेजसाहृतम् पर्वस्यान्तर्वेतनेजः प्र
जज्वालाभ्यभास्वरम् दहंसमन्ततो
दीप्तेनशापाकाद्रक्षमनग्रहीशतम

नी
१९

19

ग्राहंकंसदृष्ट्वा सर्वेलोटिपा: अतीवज
लितं दृष्ट्वा दस्मानं द्वाणान्ताणम् आहू
य हातस्य संस्पृतदा जग्राह शंकर: च
क्रेहस्तेन गामाप्य यत्र देवो जनार्दन:
तमुवाच हरिर्देवं प्रहसं शंकरं तदा च
क्रं यस्य मे देवदेव संस्कृ. विनाशनम्
मदीमेतेन तद्धिदितं दैस्मानां भयदायकम्
इत्युक्तो भगवान् शंभुर्हरिणा लोकधारि
णा प्रहसं तमुवाचाथ हरिं हास्येन शो
कः स्वच्छं तेयं मया प्राप्तोऽश्रमसाणे
यद्यस्य कथं ते प्रतिदास्यामि लब्ध
मेतन्मया हरे नैतद्दास्याम्यहं विभो।
तेभ्यः स्वीयतया बलात् प्रतिग्रहेण।
दास्यामि तव चक्रं जनार्दन इत्युक्तं
सम्प्राप्य क्रतस देवदेवो जनार्दनः
एवमस्त्विति जग्राह तच्चक्रं मधु
सूदन: देवदेवो जनार्दन: ॥

इति श्रीनीलमतपुराणे चक्रलाभवा-
र्णनं नामाष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥ बृहदा-
श्व उवाच यस्मिन्देशे राजेन्द्र भवालि-
कृतिसंप्राप्तम् सप्रदेशो यत्रैशो तो
प्रह्लांसप्रचक्रतुः परिहासं तु कृत्वा
न्तत्रथा देवदेवो हरिः हसन्तुतो निधा
यात्र प्रतिमामात्मनस्तदा श्रीमोदेव्या-
श्च राजेन्द्र प्रतिमेतादृशो शुभे हसन्तु
त्रिविधायाश्च स्वस्य चिह्नावभूवतुः प
तास्ताः प्रतिमा राजन्हसन्त्योत्र सं-
स्थिताः यासां दर्शनमात्रेण याति पा-
पानि संक्षयम् तादृशो संविधाने तु
लीलारूपे जनार्दनः विधाय शुभे
नवमहादेवेन संयुतः जनार्दनकृते
दृष्टुं संविधाने तथाविधम् सर्वदे-
वतानागगन्धर्वाप्सरसां गणाः दृष्टुं
सैवसमाजग्मुर्जनेलोकेनवशिरश्छ ३

नी
२

तिश्रीनीलमतपुराणेप्रतिमाप्रतिष्ठा
वर्णनेनामएकोनविंशोध्यायः १९
बृहदश्ववाच देवर्षिनागमुख्येषुपि
स्थितेषुचकश्यपः उवाचवरदंविष्णुं
बाहुवक्षाग्रतःस्थितः भगवन्भूतभ
व्येशशंखचक्रगदाधर भवतोमत्प्र
सादेनवाञ्छाम्येकंवरंपरम् भगव
न्तःप्रसादेनभवतोमज्जलोद्भवः निः
शेषोभूद्भयंसर्वंगतमेतन्निवासिनां
सांप्रतंत्वापिभगवन्देशोयंदेवमानु
षैः वसतांरमणीयश्चपुण्यश्चभवता
मथा इतिश्रीनीलमतपुराणेकश्यप
प्रार्थनेनामविंशोध्यायः २० बृहद
श्ववाच कश्यपेब्रुवतित्वेवंनागावच
नमब्रुवन् अहोयंकिमिदंतातनवा
च्यमस्मदनर्थदम् क्नागवसतिः
कुत्रवासस्थापितृणांविल अस्मापु

20

घोरं सुदुःखोकं तथा ब्रह्मदृशामपि न
वयं मातृवैः सार्धं वसामो मुनिपुङ्गव
कथमेषा मतिर्जाता तवास्मास्वतिमृ
दि इति श्रीनीलमतपुराणे नागवा
क्यंनाम एकविंशोध्यायः २१ बृहदा
श्ववाच नानुवाच ततः क्रुद्धः कश्यपा
पो वै प्रजापतिः मम वाक्यमनादृत्य
यस्मात्तु पुत्रका यूयं तस्मात्पिशाचैः
सहितावत्स्यथ नात्र संशयः इति श्री
नीलमतपुराणे नागशापप्राप्तिर्वर्ण
नं नाम द्वाविंशोध्यायः २२ बृहदश्व
वाच एवं शप्ते कश्यपेन नीलः प्रा
ञ्जलिरब्रवीत् पितः क्रोधवशाद्ब्रह्म
न्न विजानन्ति किञ्चन दत्तमद्य हि मि
नैवास्माकं शापः प्रभवेदयम् श्लोक
श्रुतं तात गरुडात्तद्भयं परम् अधा
नावनस्यामि संप्राप्तं किमिदं प्रभो

नी
२१

पालनीयास्त्वभोग्यं त्वत्प्रसादं देहि नः प्र
ति इमे यथा स्वं तात प्राप्नुयुस्तु हि ये
हितत् इमे वं बोधितो वाक्यं पुत्रेण प्र
यतात्मना नीलेन कश्यपः प्रणतमा
हस्म कृपान्वितः कश्यप उवाच पुत्र
जानीहि ते तात उक्त्वान्मान इमे किल
यावद्दोषफलं नैते प्राप्नुयुस्तावदेव तु
न प्रशाम्यन्ति जानीते तस्मात्संसेस्व वी
मिते मा भैषीस्त्वं फलं प्राप्य शान्ता व
त्स्यन्ति सोऽब्रदात् नील उवाच तन्न
मह्यं भित्रमलं नैते तदर्हा इमे किल
प्रसादयेत्वाम्भिरसा भगवन्तं नतम
ह्यस्मि इति श्रीनीलमतपुराणे कश्य
पनीलसंवादवर्णनं नाम त्रयोविंशो
ऽध्यायः २२ बृहदश्व उवाच एवमुक्तः
स नीलेन ऋषिः परमधार्मिकः उ
वाच वचनं चारु कश्यपो हि प्रजापतिः

21

वालुकार्णवमध्ये तु द्वीपः षडोजना
यतः तत्र सन्ति पिशाचा ये देसपक्षा
महादारुणाः तेषां तु निग्रहार्थाय पिशा
चाधिपतिर्बली निकुंभनामा धर्मात्मा
कुबेरेण तु योजितः चैत्रं याति सदा।
यक्षं तु पिशाचैर्बहुभिः सह पञ्चकोसः
पिशाचानां निकुंभस्यानुयायिनाम्
गत्वा निकुंभस्तैः सार्धं षण्मासान्सु।
ध्यते सदा तत्र कोस्त्रयपञ्चवपिशा।
चानां दुरात्मनाम् येधिकाः कोटिद
शकास्ताश्च मासान्तेन सदा पत्नयोः
मध्ये नीलषड्विंशमासैः सदैव तु निकुं।
भः पुनर्याति पञ्चकोटिहतो बली
शुक्लाश्वयुक्कव्वदर्शणं नित्यदेवप्रसा
दतः हिमाचले तु षण्मासान्वसते ष
सदास्थिती अद्यप्रभृति षण्मासांस्त
स्मिंद्वसतिर्मया दत्तेति सहितासेन

मैसैमेनहूवेत्स्यथ षण्मासान्मानवैः
सार्धं निकुम्भेन निगमे सति एवमुक्तस्त
दा नीलः पितरं चाह धार्मिकः नित्य
मेव हि वत्स्यामो मनुष्यैः सहिता वयं
न पिशाचैः सह वत्स्यामो दारुणैर्दारुण
प्रियैः एवं ब्रुवति नागेन्द्रे नीले विश्वसृ
ग्भाषत विश्वाच मुनिवाक्यं तु म
विना नीलैवं तु चतुर्युगम् ततः पर
त स्थावि नो मनुष्यैः सह वत्स्यथ अ
ल्पवीर्याः पिशाचाश्च भविष्यन्ति हस
वेदा वीर्योपेता गमिष्यन्ति षण्मासा
न्वालुकार्णवम् नागाश्च यस्त्वयेषा
नेति वसिष्यन्ति मानवाः ते तं महज
यिष्यन्ति पुष्पधूपानुलेपनैः नैवेद्य
र्विविधैर्गन्धैः प्रदानैश्च शोभनैः
त्वयोक्तं च समाचारं पालयिष्यन्ति ये
ननाः ते च देशे यथाम पुत्रपशुमाश्च सम

ख्विता: इति श्रीनीलमतपुराणे विष्णु
वरदानवर्णनं नाम चतुर्विंशोध्याय:
२४ विष्णुरुवाच क: प्रजापतिरुद्दिष्ट:
कश्यपस्स प्रजापति: तेनासौ निर्मितो
देश: कश्मीराख्यो भविष्यति कं वारि
हरिणा यस्माद्देशात्तस्माद्यापकृतम्
कश्मीराख्यं तेनास्य नाम लोके भ
विष्यति येवा माप्येव कश्मीरा यस्मा
तस्माद्गुणरूपम विशोकेत्यभिविख्या
ताहं हिताचतथा मया स्त्रीरूपधारि
णीभूत्वाहं तु तीर्थे निवत्स्यति इति श्री
नीलमतपुराणे उमा कश्मीरेकं लक्ष्मी
रूपविशोकवर्णनं नाम पंचविंशोध्या
य: २५ विष्णुरुवाच वासुकेर्नागराज
स्य तस्मिन्स्त्रीर्थेवरे सदा वसन्तिर्भविता
नानागतत्रस्थं तं चपूजय समांशा: स
तनो गन्धनागा नामी पुष्करेश्वर: तस्मा

नी २२

तांविहलांऊर्वंन्नामसन्त्माहितस्पति
तस्मादस्यसदापूजांवलिंचविधिनाबु
धः विदध्यात्तत्रिवासस्थैर्यम्यदीमोस
दामुदा नागानामालयंनीलनाम्ना
भोगवतींपुरीम् योगीभूत्वासनागेंद्रः
पालयिष्यतितांसदा इहापिदेशगुप्त्या
र्थंमस्यास्माभोक्ततालयः निवसेद
शयामास्मस्तस्मादेषभुभार्थिभिः प्र
धानेनशरीरेणभोगवत्सांतुवासुकिः
पालयन्वसतेनागइहांशेनसम
म तेनाभिषिक्तोविधिनानंचेदृवसः
सर्वदा इतिश्रीनीलमतपुराणेवासु
किनीलनिवासवर्णनेनामसप्तविंशो
ध्यायः २७ हदहदस्यवाच पवमुक्ता
तदाविस्तुः प्रष्ट्याबीक्षितांगतिम् दे
वर्षिनागगंधर्वाः प्रपुपुस्तेयथागता
म् नानादेशसमुद्रेयस्ततनतः प्रभृतिमा

23

नैवैः चतुर्वर्णसमन्वितैः शूरवीरविद्वत्स
मागतैः देशो वसति षण्मासान्षण्मा
सान्पिशिताशनैः कृत्वा मनुष्या राजे
न्द्रयान्यसंस्थादिसंकुलम आराधया
न्तो विनिर्यान्ति चैत्रमासे यान्ति सर्वदा
इति श्रीनीलमतपुराणे मनुष्यनिवा
सवर्णनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः २७
बृहदश्व उवाच एवं निविष्टान्काश्मी
रान्दृष्ट्वा हृष्टमनाः कश्यपः आराध्य शं
करं देवमुमां देवीमचोदयत् देशस्य
पावनायास्य तोयदानेन पार्थिव
सा वितस्तेति विख्याता नदी पापप्रणा
शिनी आराध्य केशवं चापि तथा ल
क्ष्मीमचोदयत् देशस्य पावनायास्य
सा विशोकेति कीर्तिता अदितिर्देवमा
ता च कश्यपेन प्रचोदिता त्रिकोटिर्ना
मतो भूत्वा नदी देशे प्रसर्पति शाकप

त्वीशचीयाच साच कश्यपचोदिता
नाम्नाहर्षपथा जाता देशेस्मिन्मायपह
दिनी दितिश्चन्द्रवतीजाता देशेस्मि
मायनाशिनी समं शंयमुना देवीवि
तस्तायै समर्पयत् एवं कश्यपवाक्ये
न देवदानवमातरः देवपत्न्यस्तथाप
रा: सरिद्रूपत्वमागताः तत्र कश्यप
वाक्येन देवसागरनिम्नगाः काश्मीरे
षु तदाजग्मुः सान्निध्यपुण्यहृदये प
वने नरेन्द्र काश्मीराः शोभैव वसते नत्वे
समुत्सन्नाम महापुण्याहरभार्यासती
शुभा कश्मीरेषु तथा राजा त्वया ज्ञेः
योहराशाजः तस्मात्स्नानकर्तव्यास्तन
तम्भूतिमिच्छता इति श्रीनीलमतपुरा
णे कश्मीर देवीनदीत्ववर्णनं नाम अ
ष्टुविंशोध्यायः २८ गोनर्द उवाच क
श्यसती शचीगङ्गा अदितिर्यमुना दितिः

सरित्वमिहसंप्राप्तायाचदेवीकरीषिणी
हृह्दश्चवाच कदाचित्कश्यपंद्रष्टुंययु
र्देव्यः प्रकीर्तिताः तपस्यन्तंमहाभागं
प्रजापतिसुतंवरम् विद्यापदर्शने।
तस्यप्रीतचित्तास्समागताः तास्तमू
चुर्महात्मानंप्रसादंकुरुनः प्रभो ता
स्तत्रचोदयामासकश्यपोभगवानृषिः
कश्मीरानाममहाभागादेशोवैनिर्मितो
मया तंदेशंमद्वरानेनभावयध्वंशुचि
स्मिताः अदितिश्चदितिश्चैवशचीगा
ङ्गाचनिम्नगाः इतिप्रचोदितास्तेनक
श्यपेनमहात्मना प्रणम्यशिरसाचैवत
मूचुः प्राञ्जलयोमुनिम् भगवंस्त्वत्प्र
सादेन दर्शनेनामुनानव कृताः स्मोन
कश्चिच्छामोवचनेनतवसुव्रत यतेभिल
षितंचित्तेनतथाख्यातितामुनिम् प्रण
म्यनिर्गताहर्षात्तन्नामदकरीषिणी ३

नी
२५

25

यं प्रसन्नचित्तोसौ देवं संप्रणतये पुनः आ
राधयामास तदा समर्थं शंकरं विभुम्
अथ स्यात्तुष्टो भगवानुवाच वृषभध्व
जः किं ते कार्यं समायातस्त्व प्रीतोस्मि त
पसा तव इति प्रसन्नचित्तं स विज्ञाय स
कलेश्वरम् समर्थं चोदयामास महे
शानं जगत्पतिम् विदितं भगवन्सर्वं
यथा प्रवसितं मया पावनायास्य देश
स्य सतीमिस्छामि शंकर यासौ त्वया
महेशानी भूत्वा चैव सरिद्वरा इमं म
विन्तं देशं जीवनेनापि पावयेत् इति वि
ज्ञापितः शंभुस्तीव्रमुदिताशयः तदो
वाच वृषो भार्यां क्रकृकश्यपप्रभाषितम् इ
त्युक्तासौ भगवता हरेण परमादरात्
अवोचत्तमृषिं देवी सच देशास्तु भीम
यदा तदा पूतं यव वृनः किं क्रियते मया
इत्युक्तोसौ तया देव्या कश्यपस्तपसां नि

यि: प्रणम्य शिरसा भूयस्तामवोचत्पुर:
स्थिताम् कश्यप उवाच पिशाचैस्सह
संपर्कस्त्वनिंद्यद्दानवाणाम् तदा तेषा
मतिः पापात्सततं नापसर्पति अष्टज्ञाः
सर्वदेशेषु दुराचारा मलावृता: तस्य
सिद्धीयास्य यष्यानत्ययान्त्वमर्हसि म
हत्वेत्रमिदं चैव ब्रह्मविष्णुशिवाश्रितम्
पापं तद्धि हि तद्दत्तेयन्मे गुरुतरं मतम्
तस्मान्मद्विषये देवि कृपां कृत्वा मम मो
परि त्वयैव पापं यत्ते शोधनीयं वरा
नने इति श्रीनीलमतपुराणे गौरीशि
वप्रसादं नाम एकोनत्रिंशोऽध्याय: २९
बृहदश्व उवाच इति तच्छ्रुत्वा विदित्वा सा दृ
मयापरयायुता उवाच देवी भर्तारं चा
रुचन्द्रनिभानना रसातले नदी रूपा
करिष्यामि जगद्गुरो ऊरुमूलप्रहारं तं
नीलवेश्मसमीपतः यत्रासीलाङ्गल

नी
२९

शूलं च प्राक्षिपद् भोः शैलदारणे तेन शूलप्र
हारेण निष्क्रम्याहं रसातलात् शूलमा
र्गेण याम्यामिषावत्सिन्धुं महानदम् त
था कृते च शर्वेण तथा चैकमतीशुभा
तस्यानामवितस्तेति कृतवाञ्शंकरः स्व
यम् वितस्तिमात्रेणांतेन शूलेन कृतवा
न्हरः रसातलगता येन निष्क्रान्ता सा म
रिद्वरा तस्माद्वितस्तेति कृतं नाम तस्याः
स्वयम्भुवा ततोपि सर्वदेशेषु वार्तां भूमि
यमुत्थिता महेश्वरी मुनेः प्रीत्या पुनर्दे
शं व्यपीपवत् तेषु तेषु च देशेषु लोकाः
शुश्रुवुरुत्कथा सतीदेवी नदी भूत्वा
कश्मीरेभ्यो विनिर्गता इति श्री नीलम
तपुराणे वितस्तात्वाविर्भाववर्णनं ना
म त्रिंशोध्यायः ३० वृहदश्व उवाच क
श्मीरेषु वितस्तायां स्नवनं सोमस्य तोर
य निशम्य सर्वतो याग्यं जनः पावनका

26

त्वया महापातकसंयुक्तस्त्यक्तस्त्वा-
न्तेनदाजनः श्राजगाम भयार्तिताः प्र-
लयाननियोजनात् इमांततजगाः
माश्रुत्वनस्तामेवकश्यपः प्रसादयो-
मोवयामास पञ्चहस्तसमीपतः
पञ्चहस्तस्य नागस्य भवनान्तं विनि-
र्गताम् गभस्तिमात्रमायातां कृतवृ-
त्तिद्दर्शाह सावदृष्ट्वाकृतवृन्तितिरो-
धानंगता पुनः भूयः कश्यपवाक्येन
चोदिता निम्नगोत्तमा तस्मात्क्रोशात्क्रो-
शमात्रे तत्प्रदेशे दर्शनं तदा मित्रस्त्री-
गामिना दृष्ट्वा भूयो दर्शनमागता ततः
कश्यपवाक्येन नरसिंहाश्रमे शुभा
उन्मग्ना सोमती विप्रैः स्तूयमाना महा-
र्षिभिः क्रोशमात्रे ततो दृष्ट्वाक्षलिस्रेनः
महानदी अन्तर्धानं जगामाश्रुतेनतः
तामाह कश्यपः कश्यप उवाच नमो

नी
२७

स्तुतेपर्वतराजकन्येनमोस्तुतुभ्यम्
सिर्वर्थतुष्टे नमोस्तुतुभ्यंहरमङ्गल
ध्यपवित्रभावेवरदेवरेण्ये १ स्रपुण्ये
तोयेसुरकामिनीभिःक्रीडमानाभि
रुपेततीरे देवद्विजाद्यैरुपगूह्यमानेसु
शीततोयेविमलेविशोके २ येभ्यो
हिभीतात्रपलायसेत्वंतवदर्शनादेविवि
शुद्धपापाः स्नानरास्तेगतसर्वपापा
स्तांभासयन्तेप्रभयामहत्या ३ कृष्णा
ऋदायस्पर्शयथाशुचित्वंतवदर्शनादेवि
तथाशुचित्वम् सर्वपवित्रंभवतीहमा
मातःपापंमहेशानिकुरुप्रसादम् ४
पापानांपावनार्थायप्रार्थितासिमहा
देवे तस्मात्सावयपापानिसाश्रणाम
व्रजाशुभे एवंप्रसादितामक्त्याक
श्यपेनमहात्मना उवाचकश्य
पंदेवीतंतथावादिनंतदा ॥

27

श्रमन्तपापसंभूतक्रान्तपावयितुमर्हे
नदत्वंप्रेरयविभोलक्ष्मीं शार्ङ्गधरप्रियां
शाकाह्निपावनेत्वंहि सैलोकस्यापिसा
भवेत् अदितिश्चदितिश्चैव तथागङ्गा
महानदी अमावस्य सर्वास्तातस्तस्या
स्त्राम्यनविश्रुति केवलं प्रार्थयस्वाय
लक्ष्मीकेशववल्लभाम् इतिश्रीनील
मतपुराणेकश्यपवितस्तासंवादेना
नामएकत्रिंशोध्यायः ३१ बृहदश्ववा
च स्तस्यावचनंश्रुत्वा प्रत्ययोभगवा
न्किल गोविन्दनारायणयितुंस्थीतहीं
पंविहायसा संप्राप्यतत्रगोविन्दंप्रण
म्यविधिवन्मुनिः पार्श्वस्तोकं वचस्तेभ्य
यथावत्सर्वमूचिवान् सभाजयित्वाप्य
मुनिंभगवान्गरुडध्वजः उवाचपरया
प्रीत्यामुनिंविस्मापयन्हरिः प्रीतोस्मि
परमर्षेतेयश्चक्षातेप्रवर्तिते तथाका

नी
२८

रोस्मिमंडलेते प्रीतोस्मितपसात्वया ३ स्त्र
त्का भगवान्विस्मस्तमुनिपरयामुदा
आसत्वरांरसांशाद्गच्छत्वंदेविमाचिर
म् केशवेनैवमुक्तातु लक्ष्मीः शोकस
मन्विता उवाच वाक्यं प्रथमं गता तत्रा
स्मी विभो पश्चात्समस्तावायाःसाक्ष
वेनामहरिष्यति एवंसशोकांविज्ञाय
कश्यपस्त्वब्रवीत्पुनः त्वमेव परमाश
क्तिर्वेदभिर्मन्त्रिभिःस्तुता क्षीरोदक
न्ये विरजे पवित्रे मङ्गलास्पदे त्वमेव दे
विरुक्मिणी त्वमेवामाप्रकीर्तिता त्वमे
वसर्वदेवीनांमूर्तिभिर्देविसंस्थिता न
त्वया सदृशी काचिद्दृष्टे देवि नमोस्तु ते
प्रसीद मातर्जगदेकलक्ष्मी प्रसीद देव
पिजगन्निवासे प्रसीद नारायणिशं
करेशि प्रसीद पद्मेकमलालिकेतेमे वे
तस्त्वंममस्तवतोयमिश्रपीठपत्युकंम

28

युक्तास्मि मातः स्नातास्त्वं दमस्य पिता
पमग्नाः सद्यो विमुक्ता विमलीभवन्ति
एवं स्तुता सो मुनिना विशोका समप
द्यत चिन्तयामास वरदा मनेर्वाक्यं।
ष्फलं मया कर्तव्यं मुनिवाक्यं च किं
विकारेणामे पुनः नदीभूत्वा च काश्मी
राग्मच्छन्तीवाक्यमब्रवीत पुत्र त्वा।
मृषिवर्यो सो प्राग्निमान पुरः सरम्
व्रजर्षीन्द्र यावदिह स्नास्यती हासती
स्थिता यावत्सा प्रथमे देशं न पावा।
यति स्वहृदि तावत्सा वयतो येन तव
नाम भविष्यति तस्य तद्वचनं श्रुत्वा
विशोका समपद्यत तस्माद्धि शोके
ति नदी सततं कथ्यते जनैः आगता।
तां च कश्मीरान्स सेदे ह्येम वेदयत स
ह्यात्मा सो मुनिवरो हर्षसंपूर्णमानसः
लेह्मा विवेष्टितं श्रुत्वा मतीचवञ्चवि

नी
२९

स्तरम् हृष्टामार्गेहिचोलस्थैयौयोम्यास्त्र
मस्तमीपतः आक्रोविलेनशूम्यसाद्धि।
शोकावाप्यन स्तरम् आजगाम वितस्तां
चदर्दर्शापुरतः स्थिताम् दृष्टा वितस्ताम
तमत्स्पर्शाजगाम यो गाचवनयाविशो।
का पूर्वागता तत्र तदा वितस्ता जगाह
नामस्वमतः द्वितीया इति श्रीनीलम
तपुराणे वितस्ताविशोकासङ्गमवर्ण
नं नाम त्रयस्त्रिंशोध्यायः ३३ बृहदश्व
वाच कश्यपं तत्र तदा कृष्टाविशोकाब
शापतस्त्वमो उपशीर्णान्नतेनाद्यत्वयाय
स्मादहं खलु सतीच आविनायस्मात्व
याममविचेष्टितम् तस्मान्मे शापशोभा
वीजनः खलु वन्तेरतः अवृजनीया।
लोकेष्वमलवाक्कर्मेहूनथा यन्मेना
महत्तेमशानेमञ्चोद्गावन्नायते यैवाहं।
सैवकश्मीरमस्ती देवीनसंशयः ३

इति श्रीनीलमतपुराणे विशोकाद
र्शनापवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशोध्यायः
३३ बृहदश्ववाच सतीलक्ष्मीसमे
तात्तपावयन्तीततोजनम् जगाम
महामार्गेण मन्दं मन्दं सरिद्वरा श्र
दितिर्देवमाता च त्रिकोटीसमभिविश्रु
ता संयोगं सा हिता देव्या तया श्रमावि
तस्तया ततः शचीशक्रपत्नीनाम्ना
रूपिण्या नदी ततश्चन्द्रवतीनाम्ना
दितिर्देसारणीनैव एवं क्रमेण सादे
वीरूहणास्थ्यसरिद्वराः जगाम गङ्ग
यामार्धमङ्गं मन्त्रिन्युनासह प्रयाग
भूमाव ह्रयच्छाया वृक्षसमीपतः
वैनतं मंभः सहसैन्यवेनयुक्तं यथा
द्दीश्मिवामृतेन लावण्ययुक्तं च य
थैव रूपशीलेन युक्तं च यथाद्भुतं स्या
त् सौर्येण यथास्याद्धिलव्येन युक्तं धर्मेय

नी
३

यास्माद्वविणे नत्पुक्रम् मृत्स्नायथास्या
म्मज्ञयाविराजन्कामोयथास्यान्मन।
मोपपन्नः रत्नैयथास्याक्लनेकेनपु
क्तं मापुर्यथास्वस्तिपुतन्नृवीर समा
नपुक्तस्ययथैवलाभस्तथैवस्मातत्र
तथावभूव नपनस्यसुनादेवीगङ्गा
देवैर्नयन्त्रिता बहुमानानुनेभक्ता
सेनांशेन ह्यवर्धयत् वितस्तातुसरि
च्छ्रेष्ठासर्वकल्मषनाशिनीम् गङ्गा
सिन्धुस्तुविज्ञेयावितस्तायमुनात।
था तयोर्यःसङ्गःतत्तथावितस्तायमु
नामता अतसौप्रयागोविज्ञेयस्तयोर्य
त्रतसङ्गमः गङ्गातोयमथादायगङ्गां
त्वयमुनाब्रवीत् प्रयागेपद्यतेनाम
त्वयामेवरवर्णिनि कश्मीरेषुतथा
नामसयाचापद्यतेतव नामब्रवी
ततोगङ्गाभूयपवमयातव हंतव्य

30

नामस्त्रभगोयथाहं सिन्धुसंहिता इति
श्रीनीलमतपुराणे गङ्गायमुनयोर्मा
हात्म्यालंभनं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४
बृहदश्ववाच इति तस्मिन्सतीज्ञात्वा हल
मार्गात्तु सिन्धुतः हिमालयात्प्रययौ
पाटितात्मापरं नदी पुनस्तात्तमहाभा
गामृषिः प्रोवाच कश्यपः श्रवस्पं हल
मार्गेणागन्तव्यं स्त्रभगे तथा अन्यथा दे
शापवाच्यं सरस्वरूपयास्यति भूयो भूः
यश्चोद्यमाना कश्यपेन सरिद्वरा क्रो।
धात्ततो विनिष्क्रान्ता हलमार्गेण तेन
सा ततः क्रोधसमावेशाद्भूतामति
नातदा तस्मिन्देशे प्रसन्नापि दृश्यते।
कलुषा नदी इति श्रीनीलमतपुराणे
वितस्ताकोपवर्णनं नाम पञ्चत्रिंशोऽध्या
यः ३५ बृहदश्ववाच कुपितां तामथा
श्रोत वितस्तां परमां नदीम् प्रसादया।

नी
३।

मासुपुनर्मारीचो भगवान्पुनः कश्यप
उवाच वितस्तायाः सरिद्रूपादेवितस्तापर्व
तात्मजे नपस्विनी परासिद्धिः शर्वपत्न्या
स्तिनोनदी अद्विवस्तासि भंडुनेतदेहा:
सुद्धिःएणिनदी शंभुनोतासि रुद्राणी।
स्रवन्त्यमिमघायिना ताच्यापितशरी
राघपापिष्ठाश्चापिस्वर्गताः दृष्ट्वारमन्ते
स्वदेहं ध्रुवमानमद्योर्मिभिः गतानरा
विस्मयन्तेदृष्ट्वातंदेहमात्मनः स्वर्गताः
स्नोथचामायाक्रीडामोजलमध्यगाः
तवोर्मिरैस्तरङ्गाग्रैर्दिविमारुतचोदि
तैः शीतैःशीकरैर्जन्तूणानारकोग्निः
प्रशाम्यति प्रदीपादीपिभिर्देवितथा
वर्तिभिरूर्मिभिः त्रिःसप्तनारकंवह्नि
नृणांशामयसेद्विजे स्नानेयेत्वकरि
ष्यन्तितवपुण्येनराजले ब्रह्मलोकं
गमिष्यन्तिमहापातकिनोपिये यांमी

31

चयानतां घोरां भ्रुकुटीभङ्गचोदिताम्
पश्यन्ति तेन सर्वेपि ये स्नान्ति सह
त्वव नवभक्तस्य विप्रस्य लिसंकमीतु।
तिष्ठतः मोद्वंदं मुनयः स्नानेगङ्गायाः
स्वर्गं देविदुः अतिप्रभावयुक्तापि सैव।
लोकस्यापि पावनी जननी श्रीसर्वदेवा।
नामुमादेव्यसितानदी देवानां वपति
दैविवेदानां भारतीतथा त्वमिस्म सर्वे
लोकानां निम्नगेवसदाभुवि प्रसादं
कुरु मे देवि निर्गच्छ भवनादितः अवि
लम्बेन मनसा देशस्यास्य हितेरता अ
र्थं देहा हरस्यैव देवपत्नीसितानदी सि
न्धुसङ्गमनयावज्ञावमानेहि मे पिता
पतिस्तेशंकरस्त्वेको नापरोपिद्यतस्त
तः सिन्धुसङ्गमेनेनास्य व्रजस्वपतिं
शिवम् निशम्यैवं पुनर्देवी सस्मारोत्कं
यथा स्वयम् सितासोत्कण्ठितामर्ते

नी
३२

ष्मनोसन्निभादेहे ततोवेगेनमहता
सीमन्तमिवकुर्वती हिमाचलस्यप्रव
ययौतोयघोलोपमानदी ततस्तुसङ्गता
देव्याकृष्णयासह्यपार्थिव तथासरिद्व
राभिश्चयातघोष्यसहस्रशः सैराज
कानांमध्येनमात्राणांचैवभागशः
भोगप्रस्थमतिक्रम्यगङ्गयासहसङ्ग
ता पद्मासोपापशमनीवितस्तानिम
गोत्तमा कश्यपस्यतुवाक्येनलक्ष्मी
महागतादितिम् अदितिश्चदितिश्चै
वशचीचमनुजेश्वर तपनस्यसुताया
वयाचगङ्गासरिद्वरा इतिश्रीनीलम
तपुराणेवितस्ताप्रसादवर्णनंनामष्टा
टविंशोध्यायः २८ बृहदश्वउवाच पं
चैवसन्तुप्रययुःकश्मीरेषुचतुर्युगाः
पूर्णेचतुर्युगेतस्मिन्कृतायामादिस
र्गःसम श्राद्धप्रमामतीतायांनिर्ययुः

32

मोनवावह्निः काश्यपश्चन्द्रदेवाख्योद्व
द्वोब्राह्मणपुङ्गवः नतिर्जगामनिर्वे
दाश्रमादिनोर्थेनभाविना क्रीडन्निमित्त
वभयान्निकुंभस्यनद्यातिनः ब्राह्मणो
सोपिशाचैस्तैश्छिक्रीडुस्तेनतेनदा र
हुवहेनतत्पथ्यापद्भिगान्रूपधारकः
कल्पमानःपिशाचैस्तुनिर्वेदंपरमंया
यौ हिमेनशीतेनतथापिशाचैःसंपी
डमानोद्विजश्चन्द्रदेवः बभ्रामतत्रैव
विमूढचेताभ्रममयोयत्रसनागराजः
इतिश्रीनीलमतपुराणेचन्द्रदेवनील
समागमवर्णनंनामसप्तत्रिंशोध्या
यः ३७ चन्द्रदेवउवाच यस्मिन्देशेत्वन
न्तेनचलंपूर्वंनिवेशितम् तत्रनीलस्य
वसतिःपूर्वमेवसुभाविता एतस्मिन्ने
वकालेतुनीलोनागपतिर्विभुः सेव्य
मानोनिकुंभेनपिशाचेनमहात्मना

नी
३३

नागैस्तास्तूर्ल्वणैर्भीमैः पर्यंकवरमा
श्रितः शुक्लेगिरिवरस्याथोयनदस्यम
हात्मनः नागास्तेनामराजानेनागा
कन्यास्तभूरिशः उपासन्तमहात्मानं
कश्मीरेषुक्कृतालयाः केचित्स्तुवंति
राजानंकेचिद्दीजन्तिभूरिशः केचि
द्धत्नमनगातेपर्युपासन्तधार्मिकम्
तेषांमध्यगतेनीलंनीलाञ्जनचयो
पमम् स्फुरेटनार्कवर्णेनकुराडलेश्च
विराजितम् विशुद्धयोतवर्णेनवासं
सैकेनशोभितम् चन्द्ररश्मिनिका
शेनतथाचीनांशुकेनच वितानेन
विचित्रेणकिंकिणीजालमालिना
तथाफणाशतैर्भीमैः सप्तभिः संविरा
जितम् रत्नोज्वलेर्दीपरत्नैर्ज्वालामा
लासमाकुलम् तंदृष्ट्वाचन्द्रदेवस्तुनी
लंपभुजगेश्वरः कश्मीरपालकोना

गराजः कश्यपनन्दनः नूनं सपक्ष

नीलोत्पलमतिरित्यमभूत्किल चन्द्र

देवस्य विप्रस्य कश्यपान्वयशोभिनः

ततः प्रसादात्तस्यैव भुजगाधिपतेः प्र

भोः सोयं सर्वं हि ज्ञानागं कृत्वा पक्ष

मणिगुरुः ज्ञात्वा भूमवनिं गत्वा तदा

स्तोत्रं मुदैरिरत् इति श्रीनीलमतपु

राणे चन्द्रदेवनीलपरिज्ञानं नाम स

प्तत्रिंशोध्यायः ३८ चन्द्रदेव उवाच

नमस्ते नागराजेन्द्र नीलनीलोत्पल

द्युते नीलमेघचयप्रख्य नीलतोय

कृतालय फणानां त्वं शतैर्नागशो

भसे सततं सदा सप्तमस्ति रिवार्चि

ष्मान्भ्राजसे त्वं गभस्तिभिः त्वं नीलनी

लाभ विनीतपापैर्देवशदेवैरपि नेद

सेव्यो नागेन्द्र भोगेन्द्र रवा सरस्य ध्या

नेन विद्वद्भिरपि ज्ञायमानः त्वं नीलयज्ञे

शरण्वासनस्थो वेदार्थविद्भिर्विविधैर्वि
धानैः संसारकार्येषु सरागकृद्वि
रागसंमोहफलाय विप्रैः नागेशनी
लार्चितस्त्वामरेशो विस्तार्यसंमर्य इवां
भरस्थः त्वंनील नीलार्चितश्चोज्ज्वल
स्वस्वभक्तकार्याणि विधास्यमानः
दृष्टोमयाकारणमेव देव भूमेस्सका
शात्पततावलेन स्पृतैश्चतैर्मोहप
सैतिडःखो ज्ञाय स्वमां भोगिपतेन मा
स्ते त्वंनील नीरे वचय प्रकाशो विद्ये
जमो विस्तरिवामरेशः विधेर्विधा
तारमसेफणीशत्वां वामदेव प्रण
तोस्मि नित्यम् त्वांनील नीलांबर नी
लनेत्रमाकाशवत्सर्वगतं सुरेशम्
ध्यायन्नरोयोप्यजितेन्द्रियोपि नाग
न्द्रमुख्यैस्तव प्रसादात् नील त्वामेव
वेदार्थजगुर्वेदाः सनातनम् ध्येयंव

ह्रैमुमुक्षूणां कामिनां वार्थसाधनं
त्वमाकाशं यतो ब्रह्म निर्मलं निष्कलं
परम् सूक्ष्मत्वाद्व्योम निर्दिष्टं सर्वगा
त्वेरकृत्रिमम् अकिञ्चनोसि देवत्वं
मतिसूक्ष्मोसि वरुथुः अथाश्रयोम
हात्थं त्वसत्वमस्तस्मादन्तरस्मच कद्रूः ९
त्रमहस्रेण नागराजेन्द्रशोभिता त्व
यात्त्रराजते सर्व्वो विसृज्नेवादितिर्यथा
त्वमेवनयसामर्थ्येन तथा विद्योतसे प्र
भो तोयं हिमशीकरांश्च तथा मुञ्च
सि धार्मिक प्रजापतिः कश्यपो हि म
र्वभूतपिता प्रभो त्वया त्वशोभते सर्व्व
पुत्रेण सन्तधार्मिक त्वयि धर्मेस्थ्रम
सिचत्तमाचमततं प्रभो देवासुरविम
र्दैश्च शातशोथ्य सहस्रशः नदाविनिहा
तो दैत्या देवब्राह्मणकण्टकाः वरदा
स्त्वं वरेणश्च वराविल्लहाविभो मका

नी
३५

त्वंपीभक्तस्सदेवदेवेजनार्दने तस्मा
त्तिदर्पितस्त्वामसियथान्नागाःसर्वाह्यकिः
यनद्दत्तेसात्वानागयथाशार्ङ्गस्तिस
दा यनदस्त्वमसिभक्तानांयनेशइतिवि
श्रुतः नागानांवगतिर्निसंदेवानां
मिववासवः भक्तिमानस्मितेतिसत
स्वजान्नासियथार्मिक इतिश्रीनीलम
तपुराणेचन्द्रदेवकृतंनीलस्तोत्रवर्णं
नामकोनचत्वारिंशोध्यायः ३९ नी
लउवाच स्वागतेतेद्विजश्रेष्ठदिष्ट्या
प्राप्तोसिमन्तिकम् अर्चनीयोसिवि
प्रेन्द्रप्रतिथिस्त्वंमतोमम वरंवरय
भद्रंतेयच्चेष्टमनसिप्रियम् गृहंचमे
तथापश्यतत्रास्वचयथासुखम् च
न्द्रदेवउवाच अवश्यंमेयनोदेयस्त्वं
यानागेन्द्रसत्तम वरयामिवरंदेवत
स्त्वंदातमहेसि कश्मीरेषुजनेति

35

संवसन्तां भीमविक्रम क्षिप्यते हि
सदा लोको निष्क्रामन्नविशङ्कनः
गृहाणीह नरास्सन्त्यक्त्वा पुराणि विविधा
नि च गच्छन्ति हिमभीता ये ते वसन्ति
ह नागराट् सदैव ह्यविनाशिनि सपुत्र
पौत्रसुबान्धवान्विताः वसन्तु वत्समादे
शं परिवृतेः मया नील उवाच एवा
मस्तु द्विजश्रेष्ठ वसन्त्विह नराः सदा
पालयन्तस्तु मद्वाक्यं केशवाद्यन्मया
श्रुतम् इति श्रीनीलमतपुराणे चन्द्र
देववर्णने नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ४०
बृहदश्व उवाच एवमुक्तान्तदा नीलो ब्रा
ह्मणं संनिवेशनम् नीत्वा सद्म सम्भो
ज्य ब्राह्मणं तं यथाविधि कश्मीरवास
हेत्वर्थं सदाचारान्न्यगाद्वै द्विजश्वा
सषण्मासान्स्ववी नीलनिवेशने चै
त्रान्ततो नीलनायां प्रविशन्सर्वतो ज।

नाः राजावीर्योदयात्मस्य हृस्मैर्दैवैरूः
भिर्हतः प्रविष्टेषु जनौघेषु द्विजो नीलो
न्ययोजितः पुत्रायनौघसहितो ह्यष्टवे
नामह्योज्वलः श्रान्तो नागभवनाद्
गतः ख्यातिमांस्ततः राज्ञा श्रमरणमा
णो सौ यद्यौ वीर्योदयं नृपम् तस्य सर्व
यथा वृत्तं कथयामास स द्विजः प्रसा
दं नागराजस्य नीलस्य महात्मनः ॥
इत्थं स सर्वलोकेषु कथयित्वा स पा
र्थिवः विपद्गमिति श्रीमातान्कारया
मास तन्मतम् ॥ इति श्रीनीलम
तपुराणे चन्द्रदेवनृपसमागमव
र्णनं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः
४५ ॥ बृहदश्व उवाच नीलोक्तं वचनं कृ
र्वस्ततः प्रभृति वै जनाः ॥

निशम्यासौ महीपालं मन्दं कृत्वा गृहोदयं
सम्पुष्टिस्य चपोरांश्च विशोकं मम वेशयत् ।

उवास सततं तत्र सुखं कश्मीरे शुभकृन्नल
यः कृत्वा पुराणि ग्रामांश्च घोषांश्चा।
यतनानि च गृहाणि च विचित्राणि च
कार वसतिं ततः तदा प्रभृति देशे।
स्मिन्न संनिपतति हिमम् ततश्च
नीलवाक्यानि पालयन्तो निशं मुदा
ऊषुश्च सततं प्रीताः षाण्मासिकज्वरै
न्निकृताः इति श्रीनीलमतपुराणे क
श्मीरजननिवासवर्णनं नाम द्विचत्वा
रिंशोऽध्यायः ४२ वैशंपायन उवाच
एवमुक्तः सगोनन्दो हृष्टस्तेन भूमि
पः पप्रच्छ भूयस्तमृषिं जातकौतूह
लस्तदा गोनन्द उवाच कस्माद्वाराश्च
नीलेन चन्द्रदेवाय भार्गव पुराप्रोक्ता
स्तान्मह्यं कथयस्व महामते बृहद
श्व उवाच रौक्मपीठस्थितं विप्रं नागः
पर्यंकमोस्थितः उवाच यत्तदा राजं।

नी
३०

न्नस्तुष्णुं समाहितः नील उवाच
प्रणिपत्य हृषीकेशं पद्मनाभं गुरुं हरिं
काश्मीराणां वसन्तार्थं वक्ष्याम्याचर।
णं तव अश्वयुज्यां निकुंभस्तु निमसा
याति कश्यप स्वका पिशाचान्सुमहामे
बालुकार्णवगान्बहून् पूजार्थं त।
स्य कर्तव्या कामुदीतानि वीयते स
या वह्नाताः कर्तव्याः पूजिताश्च तथा गृ
हाः पुंभिः स्नातानुलिप्तैश्च भार्याभिर्वा।
लैर्विशेषतः नभोक्तव्यं दिवा चापि
नक्तं तु कुशुः सदा केवलं भोजनं दे
यं बालान्तरजनस्य च सफलैः पात्र
संघातैः पूजनीयास्तथा गृहाः चन्द्रोद
ये ततः प्राप्ते सप्रज्यास्कृताश्वं हृदूच
न्द्रमुं भास्करं चैनामसमोनन्दिं ततथा पूज
येत्तच सन्माद्यैर्नैवेद्यैस्तथ कथक त
तः पूजा निकुंभस्य कर्तव्या कुसुमेरणत

37

आदित्यपुत्रो रेवन्तः साश्वः पूज्यश्च मा
नवैः पूजनीयाश्च तुरगा गोमद्भिः पु
रुषैस्तथा येषां च छागलाः सन्ति ते
श्च पूज्यो हुताशनः औरभ्रिकैस्तथा
देवः पूजनीयो जलाधिपः येषां स
न्ति करीन्द्राश्च तैश्च पूज्यो गणाधिपः
कृत्वाग्निहवनं पश्चात्पूजयित्वा द्विजो
त्तमान् प्रयुञ्ज्याच्चात्मनः पूज्यं भोक्तव्यं
मांसवर्जितम् सार्धं मित्रैस्तथा भृ
त्यैः स्त्रीगणेन सुतादिभिस्तथा वस्त्रयाच
नि शुभ्राणि च वह्निमार्प्रगतैर्नरैः शान्तिवा
दवादित्रगीतवादैश्च सर्वशः ने
या भवति राजेन्द्र तथा प्रेक्षणकैः शुभैः
तथा प्रभातसमये सत्कृत्य लिभिः स्वलंकृ
तैः वह्निपूजा च कर्तव्या मङ्गलालभ
नं तथा भोक्तव्यं सह मित्रैश्च क्रीडितं
व्यं यथा सुखम् स्नानं च तथा तस्यां

द्वितीयस्यां निशीथच्छाया कर्दमेनातु
लिमाद्यैः क्रीडितं यत्तथावशात् स्वच्छ
दः कर्दमेनापि लेपनीया इतस्ततः का
माख्यवादनिवृत्तैस्तल्लिङ्गार्थप्रबोधकैः
गम्यागम्यविशेषैश्च विविधैश्च सुभाषि
तैः अश्लीलानि वदद्भिश्च तथा कोश
द्भिरेव च तस्मिन्नहनि पूर्वाह्णे निष्क्र
मस्यानुयायिनः आविशन्ति नरान्त
वीन्मिश्राश्चाघोरदर्शनाः ग्रीष्मे वंकु
रुते तस्य तस्य पराह्णेन तदानन्तरम् सम्का
स्नातस्य गच्छन्ति शापन्ते करणात्तु वं
ततः स्नातैश्च कर्तव्यं केशवस्यार्चनं
नरैः संपूज्य विप्रान्भोक्तव्यं लिप्तदेहैः
स्वलङ्कृतैः मित्रानुजीविभिः सार्धं दा
रापत्यसमन्वितम् ततः प्रभृति षण्मा
सान्वैश्ववैश्यसमानवैः अग्निः सन्नि
हितः कार्यो राजैर्विप्रैर्विशेषतः ॥

गृहे दीपश्च दातव्यो मासमेकं बहिर्गृ
हात् यावत्कार्त्तिकमासस्य पौर्णमा
सी द्विजोत्तम पश्चात्कौमुदीनाम ति
थिः कार्या शिवप्रदा इति श्रीनीलम
तपुराणे आश्वयुजीमहवर्णनं नाम
प्रथमोध्यायः । नील उवाच ततः प
क्षेऽप्यतीते तु कर्तव्या सुखसुप्तिका प
ञ्चदश्यां यथाविधि तथा मे गदतः शृ
णु नक्तं दिवा न भोक्तव्यं बालातुरज
नैर्विना सूर्ये त्वस्तमनुप्राप्ते पूजयित्वा
करीषिणीम् दीपवृक्षास्ततो देयाः दे
वतायतनेषु च चत्वरेष्वथ श्मशानेषु
नदीपर्वतवेश्मसु वृक्षमूलेषु गोष्ठे
षु चत्वरेष्वापणेषु च वस्त्रैश्चैवापणाः
सर्वे कर्तव्याः समुपशोभिताः दीपमा
लापरिक्षिप्ते प्रदेशे तदनन्तरम् स्वल
ङ्कृतैश्च भोक्तव्यं द्विजेन्द्रैर्नववस्त्रितैः

नी
३९

39

सुहृद्भिर्ब्राह्मणैः सार्धं वस्त्रभक्ष्यान्न
पानादिभिः ततः प्रभातेह्नि तोयेद्भिः स्वनु
लिप्तैः स्वलंकृतैः क्रीडितव्यं तदा युतैः
प्रेक्ष्यं गीतवादितम् विशेषेण च सुभो
क्तव्यं सहवैश्यैः स्वजनैः सह तस्मिन्नहते
न योग्यस्तस्य संवत्सरः शुभः तस्यां
रात्रौ तु कर्तव्यं शय्यास्थानं सुशोभितं
गन्धैर्वस्त्रैस्तथा पुष्पैरन्नैश्चाप्यलंकृ
तम् दीपमालापरिक्षिप्तं तथा धूपेन
धूपितम् दयिताभिश्च सहितैर्नेयासा
च निशा भवेत् पूज्याश्चरत्नवासोभिः
सुहृत्संबन्धिबान्धवाः ब्राह्मणाश्च
सवर्गाश्च चन्द्रदेव यथाविधि इति श्री नी
लमतपुराणे सते दीपमालामावर्णनं ना
म द्वितीयोऽध्यायः २ नील उवाच एकाद
श्यां ततो राज्ञो शुक्लपक्षस्य मानवः स्नाप
यासो हरिं देवं नृत्यगीतैर्विनोदयेत् ॥

श्रावणे मासि प्रतिमां केशवस्य तु कार-
येत् हैमीं च शोभाढ्यां केशिलामत्रैर्हेमदाम-
भिः नानारत्नकूटरजतैः क्षिप्रैर्वापि निवे-
शयेत् लक्ष्म्या सह गतोपादेनस्यां तु
स्वकारयेत् कार्तिकस्य तु शुक्लान्ते
कार्यं तस्य विबोधनम् यथा तथा मे-
गरतः पूज्ये देवा उवो लम एकादश्यां
तु कर्तव्यं रात्रौ जागरणं तथा गीतैर्नृ-
त्यैस्तथा वाद्यैर्ब्रह्मघोषैस्तथैव च वी-
णापटहशब्दैश्च पुराणानां च वाचनैः
तत्कथाश्रवणैश्चामैस्तथा स्तोत्रप्रकी-
र्तनैः प्रेक्षणीयैः प्रयानैश्च भूमिशोभा-
भिरेव च पुष्पधूपप्रदानैश्च नैवेद्यैर्विवि-
धैस्तथा दीपदानैश्च विविधैर्वह्निप्रभा-
भिरेव च भक्ष्यैर्भोज्यैः शाकैश्च परमान्नैः
फलैस्तथा इक्षोर्विकारैर्मधुनाम्रकी-
काभक्ष्यदात्रिभिः कुङ्कुमकस्य मन्त्र्यामा

नी
४

जैमालवनेनच रक्तसूत्रेणरक्तेनच-
न्दनेनसितेनच अलक्तकेनवीजेन्द्र
कुङ्कुमेनसुगन्धिना सम्पूज्यप्रतिमांरा
त्रौद्वितीयस्मिन्दिवसेततः स्नात्वानदी
जलेपुण्येप्रतिमांस्थापयेच्छुभम् उद्धि
तांतांपरांब्रह्मन्सर्वद्रव्यविनिर्मिताम्
यदिचित्रनिविष्टास्यात्प्रतिमाक्षाल-
णीतम तस्यांस्नानादिकंतत्रवैयेष्वि
त्रोपचारतः पञ्चरात्रविधानेनवेद्या-
मावाह्यतांबुधः आसनस्थांयथापा-
क्स्नापयेतयथाविधि आदावाज्ये-
नतैलेनमधुनातदनन्तरम् दध्नाक्षीरे
णचततःपञ्चगव्येनचाप्यथ उद्वर्तनं
ततोदेयंमाषचूर्णैस्ततःपरम् ततोमा-
सूरचूर्णैश्चततस्त्वामलकाण्डभिः गो
डकालीयकाद्यैश्चतगरैःकणिकैस्तथा
प्रियङ्गुभिश्चसिद्धार्थैस्ततोवैवीजपूर

50

कैः सर्वौषधीसर्वगन्धैः सर्वबीजैस्तथा
काञ्चनैः रत्नैर्मौक्तिकैस्स्नापितानान
रत्नांशुभिस्तथा ततोपि मतिमान्देव
श्रीमद्भिः तत्तदानयेत् मङ्गलानिच
ध्यालाभरत्नानिचकुशोदक दन्तिदन्तो
द्धृतामृत्स्नावृषशृङ्गोद्धृतातथा नदीती
रात्सगोस्थानाद्वल्मीकात्सङ्गमाद्ध्रदात
दन्तस्थानाच्चसरसस्तथापर्वतमस्त
कात् पत्रैः संस्नाप्य देवेशं दद्याद्गोदे
वनांशुभाम् ततश्च कलशान्दद्याद्यथा
शक्तिस्वलंकृताः जातीपल्लवसंयुताः
फलमूलश्चकाञ्चनाः पुण्याहवेदघो
षेन वेणुवीणारवेणच सूतमागधघो
षेन तथा वन्दिस्वनेनच स्नापयेत्तुयः
सम्यक्प्रतिमास्थापितं हरिम् एवंस
स्नाप्य गोविन्दं स्वनुलिप्तं स्वलंकृतम्
सुवाससं पूजयेत जातीपुष्पैः सकुल

लैः धूपंचसरोजोद्भवा दीपं दद्यात्सुशो
भनम् ततश्च पूजयेद्देवं परमान्नैः सुशो
भनैः श्रेष्ठैः प्रधानरत्नैश्च पूज्या भागव
तांस्तथा ततोग्निहवनं कार्यं विप्राः पू
ज्यास्त्वनन्तरम् वासोभिर्भूषणै रत्नैर्गो
भिश्चैव गजैर्धनैः यथाविभवतो विप्र
भोक्तव्यं तदनन्तरम् त्रयोदश्यां ततः
पूज्या जनार्थेरुक्‌जीविनः मल्लभाह्वाद्
यो ब्रह्मन्नस्य वितानुतत्पतः चतुर्दश्यां
नभोक्तव्यं भोक्तव्यं पयसापि वा पञ्चद
श्यां ततः पूज्यो देवदेवो जनार्दनः पौ
र्णमास्यां तु संप्राप्य नभोक्तव्यं तदा दिवा
ततश्चन्द्रोदये प्राप्ते पूजनीयाश्च कृत्ति
काः कार्तिकेयं तथा वह्निं वरुणं च हु
ताशनम् माल्यैर्गन्धैस्तथा धूपैर्भ
द्यैरुच्चावचैस्तथा परमान्नैस्त
था शाकैर्वह्निसन्तर्पणैस्तथा ॥

रत्नाणां च विकारैश्च दीपवृक्षैः सुशो-
भनैः कुल्माषैर्लपिकाभिश्च द्विजां-
श्च परिपूजयेत् एवं कृत्वा तदा सूर्यो-
मास्यदं तत्तु दीपकम् वहिर्गृहात्तु य-
द्दत्तं पिटकेन तु कारयेत् अपां समी-
पं नीत्वा तु समुद्रं तत्र वारयेत् तस्म-
न्नेतु कर्तव्यं ततो वै चन्द्रमा चैनम् ।
दीरेण पूर्णं तु कृत्वा कुर्यान्मतस्य च से-
कतम् शुक्लानेत्रं मसेतस्मिंस्तु च वि-
प्रे निवेदयेत् वणिग्वृन्दं ततो दद्यात्सु-
नेशान्वा विशेषतः सर्वसस्ययं सं-
सर्वगन्धसमन्वितम् सर्वान्समं द्विजे-
द्यात्कान्तेसोवतिष्ठति यास्संमार्गे
शुविनैवतेनयान्ति विपश्चितः याव-
न्तिरोमकूपाणि तस्य देहस्य काश्यप
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गे मोदन्ति तत्र
दाः पूजयित्वा ततो विघ्नान् क्रमात्सादि

नी
४२

भिः स्वयम् भोक्तव्यं गोरसप्रायं स्वमंव
वाप्यनन्तरम् देवोत्थापनमेतद्धि क
र्तव्यं दिनपञ्चकम् पञ्चाहमेतत्स्वता-
था स्वसमंख्यास्थण्डिलेशुये: दिनेदिनेव
स्नातव्यं नदीतोये च शीतले पूजनी
यो हरिर्देवो ब्राह्मणाः सकृतापनाः
वर्जनीयं तदा मांसं प्रयत्नादपि काश्यप
प देयं दानं वयत्नाश्च पिशाचा राक्षसैः
सह वर्जयन्ति च ते मांसं मांसादादिन
पञ्चकम् एवं संपूज्य देवेशं सर्वकाम
समन्वितम् आयुः परममासाद्या वि
ष्णुलोके महीयते स्ववित्तणक्याकृते
ऽमपुष्कमूलमेव तु प्राप्नोतीदं फल
म्वैवित्तशाठ्यं विवर्जयेत् इति श्रीनी
लमतपुराणे कार्तिकपञ्चरात्रे देवो-
त्थापनंनामतृतीयः ३ नील उवाच का
र्तिकं समतीतायां संप्राप्ते प्रथमेऽहनि

कश्मीरा निर्मिता पूर्वं कश्यपेन महात्

मना तस्मात्तत्र दिने कार्य उत्सवस्तत्र

मानवैः स्वर्चितैः सुतुलिमाङ्गैः सुवि

तैः सुजनाह्वैतैः श्रोतव्यं गीतवाद्यादि

न्तथा सेव्यं च मङ्गलम् पानेच पानपैः

पेयं च सम्यार्थं तथा नवम् इति श्रीनी

लमतपुराणे नवसंवत्सरमहोत्सवक-

थनं नाम चतुर्थोध्यायः ४ नीलउवा

च तस्मात्तितौ षष्ठ्यां मासे माघाति सग

णो भास्करः स्वयम् यो मार्गशीर्षे सम

भ्यां मित्रनामार्कमर्चयेत् आदित्यः क

श्यपाज्जज्ञे मित्रनामात्र भास्करः षष्ठ्यां

वेस्थापनं कार्यं भानोर्मित्राह्वयस्य च र

थचक्राङ्कसौरस्य माङ्गले सर्वकामदम्

भक्ष्यभोज्यैस्तथा पेयैः पुष्पधूपविलेप

नैः तत्रोपवासः कर्तव्यो भक्ष्याणि च

फलान्यपि रात्रौ जागरणं कार्यं गीतनृ

तुष्टः स्मरम् नानाकुसुमसंभारैर्भक्ष्यैः
पिष्टमयैः शुभैः मधुनाच प्रभूतेन होम
नक्षसमाधिभिः ब्राह्मणाभोजयेत्स
म्यग्दीनानाथांश्च मानवान् श्रेष्ठम्या।
संविभागास्त्रमित्रार्थिनर्त्तनर्तकाः द्वि
नद्येयवभोक्तव्यं पिष्टमन्नं मधुप्लुतम्
इति श्रीनीलमतपुराणे मार्गशीर्षशु।
क्लसप्तमीवर्णनं नाम पंचमोध्यायः
५ नीलउवाच पौषपर्वविधिः कार्यः स
म्यग्गातपस्तथा श्राषाढस्यच समा।
ंस्नायशोविजयकाङ्क्षिभिः सप्तमीत्र
तयं चैव कृतमेतद्विशेषतः सप्तमीष्व
थ सर्वासु कुर्वन्स्नानं विशेषतः वर्षया
वन्महीपालः सूर्यलोके महीयते ५। पू
र्णिमासीन्तु तां प्राप्य मार्गशीर्षस्य मा।
नवः नक्तं पौषज्येष्ठन्तुष्टकमाल्या
दिभिर्भरात्। सर्वैर्भक्ष्यप्रकारैस्त्वपदी

43

पैस्त्र्याफलैः लवणानां प्रदानेन सु-
वह्निपूजाभिरेव च पूजनेनाश्वलक्षणाना
चत्रभगानां तथैव च रक्तवस्त्रयुगं र
यत्रभगा ब्राह्मणीं तथा स्वसा पितृ
स्वसा माता च मित्रपत्नी च या भवेत् ता
समानीय भक्त्या च पूजां कृत्वा विधान
तः अर्पयेद्वस्त्रयुग्मं च दक्षिणासहितं
शुभम् एवमेषा च कर्तव्या पौर्णमा
सी विचक्षणैः कार्या स्नानं स्वश-
क्त्या वा न वा कार्या द्विजोत्तम कामेद्द
पमवाप्नोति सौभाग्यं विपुलं स्त्रियः
स्त्रीभिर्विप्रोषतः कार्याः पौर्णमास्यां
द्विजोत्तम इति श्रीनीलमतपुराणे पौ
र्णमासीवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ६
नील उवाच यस्मिंस्तु वासरे विप्र पते
त्प्रथमं हिमम् तत्र पूज्यस्तु हिमवा
न्सोमस्तथा शिशिरा उभौ मम पूजा च क

नी
४४

नैवास्नानेन नागस्य चाप्यत्र फलपुष्प
प्रदानतस्तेन मेरुश्च भवेत तथा तु कपुष्पा
णि देयानि धूपो गुग्गुल्वाणः शुभः बलिः
कार्यः प्रयत्नेन कुल्माषेण द्विजोत्तम
कुल्माषभोजनं देयं ब्राह्मणेभ्यो हृष्ट
ल्वितम् उत्सवश्च तु दा कार्यो गीतनृत्त
समाकुलैः विशेषतश्च भोक्तव्यं भो
जनं च यथेप्सितम् इति श्रीनीलमता
पुराणे नवहिमपातकार्यवर्णनं नाम
सप्तमोध्यायः ७ नील उवाच नवं
हिमस्य पातं च मयैः पतिते हिमे श्या
मा देवी च संपूज्या पुष्पधूपानुलेपनैः
श्वेतैर्भक्ष्यैः फलैर्मूलैः सतुलिसैः सा
लंकृतैः होमोपरि निविष्टस्य गृहस्थावा
णां वरैः मित्रभृत्यासमेत्यवान्वित सहि
तैश्च यथास्त्रवम् भोज्या विशेषव
कार्यं श्रोतं गीतवादितम् ॥

44

दृष्टं संपुष्पलीनं तं पूजनीयास्तथा द्वि
पः इति श्रीनीलमतपुराणे नवमयपा
नेनाम सप्तमोध्यायः ८ नील उवाच
पौषकृष्णाष्टमी श्राद्धं कार्यं शाकैर्द्वि
जोत्तम माघस्य कृष्णाष्टम्यां च मांसैः
कार्यं यथाविधि फाल्गुणस्य तथाष्ट
म्यां कृष्णायां विधिवद्बुधः अपूपैः कार
येच्छ्राद्धं नित्यमेव समाहितः नवमी
पूर्वतास्वेव स्त्रीणां श्राद्धं तु कारयेत्
श्राद्धं कृत्वा प्रयत्नेन ब्रह्मचारविसेन्नि
शाम् इति श्रीनीलमतपुराणेमतेष्ट
कात्रयमन्वष्टकाश्चैव नाम नवमो
ध्यायः ९ नील उवाच पौर्णमास्यां तु
पौषस्य पुष्ययुक्ता यदा भवेत् गौरसर्ष
पकल्केन तदोत्सादितो नरः घृतेन
स्नापनं कुर्यात्स्वशरीरस्य मानवः ततो
विनिर्दितः स्नातः सर्वौषधियुते घटैः

नी
४५

45

नारायणं तथा शक्रं सोमं पुष्यं बृहस्पती
पूजयित्वाथ मासादिने वै येस्य पृथक्
पृथक् मंत्रैर्यथोक्तैर्देवेशः कृत्वाग्निहव
नं द्विज अहतांबरसंवीतः स्वनुलिप्तः
स्वलंकृतः पूजयित्वाथ नैर्विप्रान्मङ्ग-
लालब्धि पूर्वकम् हुतपायसमश्नीया
त्पूजयित्वा द्विजोत्तमान् संवीतमहतं
कंचैदेयं कालविदे भवेत् एवं कृत्वा न
रः पुष्टिं प्राप्नोति धनधान्यभाक् स्नान
मेवं विधानेन कर्तव्यं पापनाशनम्
इति श्रीनीलमतपुराणे पौष्यां पुष्य-
स्नानवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः १०
नील उवाच हुतेन स्नापयेद्देवं स्वश-
क्त्या मधुसूदनम् हरभक्तो हरं देवं य-
दा स्याद्धनरायणम् आज्यस्नानं तथा
र्वोस्त्र शिलाभिर्याः कृता द्विज अर्चा
रूपमथाज्येन पुनः हृत्पादयेत्तु यः अर्चाः

पूज्यास्तथायत्नात्स्मासमासमञ्चयेत्तुये:
ब्राह्मणेभ्यश्चदातव्याःस्वशक्तितस्त
था तर्पणंदद्याद्रामस्यैवयथाशक्तिद्वि
जातिषु एवंयःकुरुतेसम्यक्तारिप्त्व
पितिष्ठति कायाग्निदीप्तिंसौभाग्यफल
मत्रेवौतमांगतिम् इतिश्रीनीलमत
पुराणेउत्तरायणवर्णनंनामएकादशो
ध्यायः ११ नीलउवाच पौष्यांतुसम
तीतायांकृष्णायाद्वादशीभवेत् तस्यां
शुचेषिलः स्नातस्तिलैर्दत्वातिलोदकं
कृत्वातिलैश्चनैवेद्यंतिलहोमंतथैव
च तिलाश्चदेयाविप्रेभ्यःसर्वपापप्र
णये इतिश्रीनीलमतपुराणेतिलद्वा
दशीवर्णनंनामद्वादशोध्यायः १२
नीलउवाच तस्यास्त्वनन्तरंब्रह्मा
स्यात्कृष्णचतुर्दशी अनर्कोभ्युदिते
कालेस्नातव्यंशीतलेजले विनस्नायां

विशोकायां चन्द्रवासामथापि वा तथा
हर्षपथायां वा त्रिकोसां वा द्विजोत्तम
सिंधुप्राप्यां च वा पुण्यां तथा कनकवा
हिनीम् अन्यां वा सरितं पुण्यां हृदं वैव
सरांसि च यमस्य नामभिर्दद्यात्स तिल
मज्जलाञ्जलीन् एकैकेन द्विजश्रेष्ठ
तानि नामानि मे शृणु यमाय धर्मरा
जाय मृत्यवे चान्तकाय च वैवस्वताय
कालाय सर्वप्राणहराय च स्नात्वा च
पूजा कर्तव्या धर्मराजस्य वै तदा पुष्पै
र्धूपैस्तथा गन्धैः कृसरेण च भूरिणा
वह्निपूजा च कर्तव्या हुतः पश्चात्तथा ति
लैः कृसरं भोजनीयाश्च ब्राह्मणास्ततः
सदक्षिणाश्च एवं कृत्वा नरः शुद्धो मुच्य
ते सर्वकिल्बिषैः महापातकयुक्तश्च
न भवेत्स द्विजोत्तम महापातकि
नामेतद्वः प्रायश्चित्तैर्विनाकृतः ३

46

इति श्रीनीलमतपुराणे पौषकृष्णचा
तुर्दश्यर्पणं नागरात्रिवर्णनं नाम त्रयोद
शोऽध्यायः १३ नील उवाच श्रवणेन
युता सैव यदि पञ्चदशी भवेत् तस्यां
स्नानमर्दिकं सर्वमनन्तं परिकीर्तितम्
इति श्रीनीलमतपुराणे श्रवणपञ्चद
शीवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः १४
नील उवाच माघमासि सिते पक्षे चतु
र्थ्यां यामवे द्विज उमां संपूज्य नैकार्यैर्नः
स्त्रीस्सौभाग्यमीप्सना दीपान्नमाल्य
धूपैः स्नाप्याद्र्यकेण शुभेन च कुङ्कुमल
वणाभ्यां च कुङ्कुमाञ्जनकं कृतैः कुन्द
पुष्पैः समानीतैः प्रयत्नादपि काश्यप
पूज्या ब्रह्मभगास्तत्र योषितस्तु पतिव्र
ताः यासां जीवन्ति नाथाश्च सस्व प्रभ
तयश्च याः तेषां चाभ्युजेमासितथा
सैषैपिकारयेत् सर्वास्त्वर्थीः श्रद्धा

नी
४०

47

वांश्चवर्षीत्रितयं फलम् कार्येन
नतोवत्सला नारी कुर्याद्धिशेषतः इति
श्रीनीलमतपुराणे वत्सवीत्रितयव-
र्णनं नाम पंचदशोध्यायः १५ नीलउ-
वाच पौर्णमास्यान्तमाघस्य श्राद्धं कृ-
त्वा तिलैर्नरः काकानां भोजनं दद्यात्स
र्वं बलिसंयुतम् इति श्रीनीलमत
पुराणे माघीवर्णनं नाम षोडशोध्यायः
१६ नीलउवाच माघान्ते समतीतायां
मष्टम्यादिदिनत्रयम् कार्यं सस्नमही
मानं विधिवत्सम्निबोध मे चतुर्विंश
तिसंख्याया त्रेतायां रघुनन्दनः हरिर्भ
विष्यो भविता रामो दशरथात्मजः तस्मात्
कालात्समुत्कार्यं महीमानमथात्मकं त
स्मादेव परं कार्यं महामानं तथाष्टकम् अ
ष्टम्यां सर्वसस्येस्तु चरुः कार्यः प्रयत्नतः
तेनाष्टपे तथाष्टम्यां द्विजाः सर्वस्विवान्धवाः

रामपत्नीं तथा पूज्या सीता देवी प्रयत्न
तः नवम्यामपि हि भोज्येन मधुपर्केन भो
जयेत् ब्राह्मणांस्तथा शक्तिपूजये
त्करीषिणीम् बहुप्रकारसंयुक्तं द
शम्यामोदनं ततः कारयेत्तेन संपू
ज्या द्विजमिश्रांस्तु यायिनः आत्मपूजा
च कर्तव्या श्रोतव्यं गीतवादितम् मङ्ग
लालंकरणं कार्यं नित्यमेव दिनत्रयम्
इति श्रीनीलमतपुराणे महीमानव
र्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः १७ नील
उवाच सैव चेच्छ्रवणोपेता यदा स्या
द्द्वादशी द्विज सोपवासो हरिं देवं तत्र सं
म्पूजयेद्द्विजः तिलवस्त्रं तथा तस्यां पू
र्वोक्तं कर्म कारयेत् संवत्सरद्वयं तस्या
कृतं भवति मानद इति श्रीनीलमतपु
राणे फाल्गुणश्रवणद्वादशीनाम अष्टा
दशोऽध्यायः १८ नील उवाच तस्यां

त्वसमनीताघांयास्यान्कृष्णचतुर्दशी
तस्यां तु पोषितः स्नात्वा पूजयेत महेश्व
रम् घृतकंबलहीनेन लिङ्गं संस्नापये
त्तु यः देवोद्यानविधानेन केशवस्य वि
धिना तथा संपूज्य गन्धमाल्यादिरूव
स्त्रानुलेपनैः नैवेद्यैर्विविधैर्लन्व।
क्रीडाभिर्गाननर्तैः सुरूपाभरणैस्तदा।
कार्यान्तगीतैः प्रजागरः श्रोतव्याः
शिवधर्माश्च शास्त्रभीवाश्च तत्कृताः
पेष्टाश्च पशवः कार्या नैवेद्यं शंकरस्य
व पञ्चदश्यां च संपूज्य स्नात्वापि हि।
तेषु द्रव्य कृत्वा घलेपिका मिश्रभो।
क्तं भोजनं ततः तस्मिन्मासि भवेत्पू
जा राजन्कृष्णचतुर्दशी इच्छया प्रजनी
याः स्युः शेषमासेषु वा न वा संपूज्य क
इ लोकस्यागारापसमवाप्नुयात् इ
ति श्रीनीलमते शिवरात्रिवर्णनम् ॥

नीलउवाच फाल्गुणस्यतुमासस्य
शुक्लपक्षेद्विजोत्तम महीमानेयथा
कार्यंतथामेगदतःशृणु अनस्माद्वि
स्तथापूर्ण्यानैरैःस्नातैरलंकृतैः प्रदे
षसमयेदेया दीपकास्तुहिमोपरि दे
वतानांपितॄणांचभोक्तव्यंतदनन्तरम्
द्वितीयेह्निमध्याह्नेयामकूटैःसुशो
भनैः पूजनीयाशुहाविप्रदेवागारा
विशेषतः तदामृतास्त्रसम्पूज्यागात्य
माल्यादिभिस्तथा अनन्तरंचभोक्त
व्यंभोजनंचविशेषवत् ततःसर्वंचैवके
नैर्वेद्यगीतसमाकुलम् निसहाने
मपकात्रमृतेतास्मिन्दिनेसदा नाम्य
त्किंचिस्सदातत्र्यंलध्येग्रारोप्रयत्नतः
द्वितीयेह्निकर्तव्यंप्रतिकर्मतथात्मनः
मङ्गलालंभनंकार्यंतत्सर्वंचविशेष
वत् आश्रितानांद्विजातीनांशिल्पिसं

नी
४९

वृष्टिनंतथा तस्मिन्नहनिदानंतथैश्वा
रिचैवाप्युपायनम् मध्यैतमध्यपेपैः पे
यैश्चाप्लुतैः पानकैः शुभैः शष्क्या
स्थानैचकर्तव्यं पूपगन्धाद्यैर्वासितं
तस्मिन्नहनिलोकानां विभवैः काश्चि
द्देवत स्त्रीभिर्भाव्यं प्रहृष्टाभिः स्व
स्त्राभिस्तथैवच स्वाचिताभिः सुग
न्धाभिः स्वडलिताभिरेवच भूषणैर्भू
षिताभिश्च क्रीडितव्यं नरैः सह इति श्री
नीलमतपुराणे महीमानवर्णनं ना
मविंशोऽध्यायः २ नील उवाच फा
ल्गुण्यां ततो रात्रौ प्राप्ते चन्द्रो
दये शुभे पूजा कार्या शशांकस्य
पर्थमांस्त्राध्वनन्तरम् गीतैर्नृत्यै
स्तथा वाद्यै रात्रौ कार्यः प्रजाग
रः द्वितीयेह्नि ततः प्रा
प्ते ॥

49

प्रेतादेया द्विजोत्तम नक्तकानां न दानं
वचारणानां नैथ्यैव च तावदेनडूवेका
यैयावत्स्यात्कृष्णपञ्चमी भोजनं तर्पण
दृष्टार्थं भोक्तव्यं दिनपञ्चकम् प्रीति
कर्मतथा कार्यं स्त्रीजनस्य तथात्मनः
इति श्रीनीलमतपुराणे फाल्गुनपौ
र्णमासीवर्णनं नाम एकविंशोध्यायः २१
नील उवाच तस्यामेव तु पञ्चम्यां का
श्मीरा तु रजस्वला यस्माद्भवति कर्त
व्या तस्याः पूजा ततो द्विज रम्या शिला
मयी कार्या कश्मीरा तां च पूजयेत् श्रेष्ठ
क्रूः वस्त्रदानेन नैवेद्यं च निवेदयेत् पुष्प
धूपाद्यलंकारेण दातव्यं दिनत्रयम् नैवे
द्यैर्गोरसमायुक्तं वर्जनीयं द्विजोत्तम स्त्री
भिस्सह पूजा कर्तव्या न तैस्तु कदाचन नौ
स्नापयन्तीभिर्भवेद्देवी कृष्णपक्षाष्टमीं तु
ताम् स्नानान्तरं द्विजैः स्नापयन्ते सर्वौषधियु

नी
५०

नैवेद्यैः ततो गन्धैस्ततो वीजैस्ततो धा
न्यैस्ततः फलैः स्नापयित्वा तु तां देवी
गन्धैर्माल्यैश्च पूजयेत् वस्त्रालंकर
णैश्चात्र विशेषेणोरसोद्भवैः मोदकैः पि
ष्टिकाभिश्च तथा नानाफलशालिभिः
कर्तव्यं देवयजनं वस्त्रं नावेव दापयेत्
वह्निस्नानं च कर्तव्यं मातृणां द्विजपूज-
नम् स्वस्तिताभिः प्रवृत्ताभिः स्वाशिता
भिर्द्विजोत्तम स्त्रीभिर्भोक्तव्यमन्याभिः
स्वबन्धुभिश्च तद्दिनम् भोजनं देशधा॥
णीयं च तथा मित्रगृहे द्विज नक्तं वा
पत्नमयुं श्रोतव्यं सावितैः सावम्
इति श्रीनीलमतपुराणे कश्मीरमाहात्म्ये
नीलस्नपनं नाम द्वाविंशोध्यायः २२ नी
ल उवाच ततः प्रभृति कश्मीरास्तत्र-
स्नाता द्विजोत्तम गर्भीगृहान्यतः का
यः कृष्णां भस्म ततः परम् दिने देवतानि

दिष्टदेवं कृत्वा सुसमाहितः पूजयेत्पृ
थिवीं देवीं गोशृङ्गां सुरभिं दयम् वल
देवं महादेवं वामदेवं दिवाकरम् ओ
षधीशं निशानाथं प्रजेशं मद्रीं प्रचेत
सम् रामं सलक्ष्मणं सीतां शेषं च धर
णीधरम् ब्रह्माणं कश्यपं वशिष्ठं वायुग
गनमेव च मालेयगन्धेन स्नानयाद्धूपेनैव
द्येश्च शुद्धवस्त्रयुक् वह्निसंपूजनं का
र्यं तेनो ब्राह्मणपूजनम् ब्राह्मणान्
नेनेदेया दक्षिणा वित्तशक्तितः तत
स्त्रुवा पयेठी जपुरुहं बलदानान्वितम्
स्नाशितं च स्रवं स्नुचं समुलिमं सलक्ष
नम् वीजं स्नवणं तोयां कं स्नवणा
चारपयेत् पूर्णाहुतिं जुहोयाद्भिणा वाच
शाद्देन श्रियाः ह्लेन वा स्वयंभूसिद्धः
वेधा कृत्स्ववणं शुभाम् सलक्षणेनभो
जयेद्देवग्रम् ध्यैतथाद्विज स्वसिद्धार्थी

नी
५८

51

स्थितैः सार्धं गायशैर्मनोहरैः तस्मै
देवकृतैर्गीतैर्नृत्तैस्समाकुलम् इति
श्री नीलमते कृष्णारंभवर्णनं नाम त्र
यस्त्रिंशोध्यायः ३३ नील उवाच फा
ल्गुण्यां समतीतायां द्विजैकादशी
भवेत् तस्यां स्त्रीभिर्भवेत् स्कन्ददे
व इति श्रुतः नैरस्नानकृते मात
स्पूजाकथं त्वन्न ब्राह्मणो वरदानेन
स्त्रीभिः पूजामवाप्तवान् जलोद्भवा
नामासैन भद्रो हस्त्या वचैस्तथा मा
ल्यैर्धूपैश्च विविधैः कुंकुमेन सुगन्धि
ना एवं संपूजनं कृत्वा द्वादश्यां पूजये
द्बुधः ह्वोरणादौ विनिष्कास्य गवा हेन
प्रवेशयेत् स्ववेश्मनो यथाकामं स्था
पयेत्तदा द्विज इति श्री नीलमत पु
राणे स्कन्ददेवपूजावर्णनं नाम चा
तुर्विंशोध्यायः ३४ नील उवाच

ततस्तद्देवीश्रीशाप्यनाम्नेवह्निजन्तुरुः
व संपूज्य शंकरं कार्यो राज्ञो महदुत्
सवः तस्मिं विप्र चतुर्दश्यां निकुंभः शं
करं सदा संपूजयति धर्मात्मा सानुगो
ऽमहाबलः तस्मांतदा प्रकर्तव्यो ति
थिनित्यं सप्रजागरः पूजा च देवदेवस्य शं
भोः कार्या प्रयत्नतः पूजनीयो निकुंभ
श्च पिशाचाधिपतिर्बली पिशाचाना
वदानन्नाबलयश्च सहसंस्कृताः पल
लाहे पिकामिश्रा मत्स्यमांसामिषैर्यु
ताः इत्तम्लेषु गोष्ठेषु हट्टेषु विविधे
षु च चत्वरेषु रथ्यासु चत्वरेषु नदी
षु च श्मशानेषु क्षेत्रेषु गिरीणां शि
खरेषु च वृक्षालकपुमशानेषु राज्ञमा
र्गेषु कायशपप तां तांबिलदत्वा कार्यं वा
लकानां गृहे गृहे पुंश्चलीसहितेनैया
कोडामार्गेषु सा निशा ब्रह्मचर्येण योते

नी
५२

नन्दनैर्वाद्यैर्मनोहरैः इति श्रीनीलम
तपुराणे चैत्रकृष्णचतुर्दशीवर्णनं ना
म पंचविंशोऽध्यायः २५ नील उवाच
ततः पञ्चदशीं प्राप्य चान्यामसवत्सां स्ना
त्वा श्राद्धं कृत्वा प्रदातव्यं शुनामन्नं यथे
ष्टकम् इति श्रीनीलमतपुराणे चैत्र
मावर्णनं नाम षट्विंशोऽध्यायः २६
नील उवाच चैत्रशुक्लसमारंभे प्रथ
मेऽह्नि काश्यप पितामहस्य कर्तव्या
महापूजा विचक्षणैः पुष्पैर्नानावि
धैर्धूपैर्वस्त्रालंकारभूषणैः धूपैर्द
ताथपूजाभिर्ब्राह्मणानां च तर्पणैः
इति श्रीनीलमतपुराणे चैत्रशुक्लप्रति
पदि ब्रह्मपूजावर्णनं नाम सप्तविंशो
ऽध्यायः २७ नील उवाच तस्मिन्नेवा
ह्नि कर्तव्या महाशान्तिर्द्विजोत्तम श्रा
द्धैर्हि वत्सराणां यथा यच्छ्रियं यत्तस्मापणायव

52

तस्मिन्नेवाह्नि कर्तव्या पूजा कालस्य
काश्यप तस्मिन्कालस्य गणनाप्रवृ
त्ताः पूर्वमेव तु तस्मिन्नहनि वेश्मं बल
लेदं जगत्तदा सूर्योदये हि नक्षत्र
सैव मन्वन्तरक्रम पूजनीयास्तथा दे
वा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ग्रहर्क्षदेवगणास्तथा
कर्तव्या देवविधिचोदिताः पूजनी
या ग्रहाः सर्वनक्षत्राणि च मानद का
लस्यावयवाः सर्वे ये च संवत्सरादयः
कालकल्पास्तु भो पूज्या मनवश्चतु
र्दश अतीताश्च भविष्यन्ति तेषां ना
मानि मे शृणु स्वायंभुवो मनुः पूर्वं म
नुः स्वारोचिषस्तथा उत्तमस्तामस
श्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा वैवस्वतोऽर्कि
सावर्णिर्ब्रह्मसावर्णिरेव च रुद्रेशो द
क्षसावर्णिरौच्यो भौमस्तथैव च संपू
जनीया देवेन्द्रास्तथा ब्रह्मश्चतुर्दश वि

स्वयंभुकश्चविरूपाक्षस्सुचित्तिश्चनियि।
स्तथा विभुर्मनोजवश्चैवतेजस्वीचत।
थावह्निः अद्भुतस्तथाशान्तोवृषोदे
ववरस्तथा ऋतधामाचदेवेन्द्रःशुचिः
शुक्रश्चतुर्दश युगानांचतथापूजा।
कर्तव्याह्निसत्तम पञ्चसंवत्सराः।
पूज्याःपूज्यश्चैवायनद्वयम् ऋतुषट्क
तथापूज्यंमासाद्वादशाचाप्यथ द्वेप।
क्षेतिथयश्चैवपूज्याःपञ्चदशैवतु
करणानिमुहूर्ताश्चराशयश्चपृथक्
पृथक् मरीचिमत्र्यङ्गिरसौपुलस्त्य
पुलहंक्रतवम् भृगुंसनत्कुमारंचस
नकंचसनन्दनम् धर्मवशिष्ठससंच
कामार्थौचहुताशनम् वस्कुद्दालो
कपालंलोकालोकनिवासिनः स
दमानंशंखपादंकेतुमन्तंतथैवच
तथाहिरण्यरोमाणंदिक्पालांश्चपू

53

जयेत् शाक्राद्यान्ब्राह्मणांश्चिष्टदेवत
श्रीर्लक्ष्मीस्तथैव च सती ख्यातिः स्मृतिः स्वा
हाप्यनसूया तथा स्वधा प्रीतिः क्षमा
च संभूतिः सन्नतिश्चाप्यरुन्धती ल
क्ष्मीः कीर्तिर्धृतिर्मेधा तुष्टिः श्रद्धा क्रि
या मतिः बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः पु
ष्टिः सिद्धिस्तथा रतिः स्वरूपा च वसुन्धरा
शीलं बाभा तु मे कृत्तती संकल्पा च
मुहूर्ता च साध्या विश्वा च काश्यप अ
दितिर्दितिर्दनुः कालादनायुः सिंहिका
मुनिः कद्रूः क्रोधा इरा प्रावा विनता सु
रभिः खशा भृशाश्वा च तथा सुरूपा सु
प्रभा च तथा जया वरुणस्य संभूज्य
स्तस्य पत्नीद्वयं तथा पत्नी च तक्षकस
पुत्रो रिष्टनेमी तथैव च अहिर्बुध्निल
श्चानिरायनेशो नरकूबरः शौरिपसो
तथा सूर्यो भद्रकाली सरस्वती वेदो

नी
२४

एवंदेवदानुविद्याख्यातानिकुलन्नशः
नागायक्षाः सुपर्णाश्चतथैवाहउ
रगा जंबूः शाकः कुशः क्रौञ्चः शा
ल्मलिद्वीपएवच गोमेदः पुष्करश्चै
वद्वीपाः सप्ताः इक्षुकइक्षुक लवणः
क्षीरमांसचदधिमण्डः क्षारोदकः त
थैवेक्षुरसोदश्चपूर्णः स्वादूदकस्त
था उत्तराः कुरवः पूर्णारम्योहैरण्यवत
स्तथा भद्राश्वः केतुमालश्चतथैला
वृतनामकः हरिवर्षः किंपुरुषोवर्षो
भारतसंज्ञकः भारतस्यतथाभेदाः पू
जनीयाश्चयेनव इन्द्रद्युम्नः कसेरुश्च
ताम्रवर्णोगभस्तिमान् नागद्वीपस्त
थासौम्योगान्धर्वोवारुणस्तथा अ
यंचमानवोद्वीपस्तथासागरसंवृतः
चत्वारः सागराः पूज्यास्तथापातालस
प्तकम् रुक्मभौमः शिलाभौमः पात

54

लोनीलमृत्तिकः रक्तभौमः पीतभौ
मः श्वेतकृष्णस्थितिस्तथा कालाग्नि
रुद्रः शेषश्च वराहश्च तथा हरिः भूर्भु
वश्च महश्चैव जनश्च तपस्तथा स
त्यलोकस्तथा लोकाः पूजनीयाष्टि
जोनम पृथ्विमापस्तथा तेजः पवनं
त्वं च पूजयेत् मनो बुद्धिस्तथात्मानं
मध्यमेकं पुरुषं तथा हिमवान्हेमकू
टश्च निषधो नीलपर्वतः श्वेतश्च शृ
ङ्गवान्मेरुर्माल्यमानाख्यमादनः प
र्वतश्च वरः पूज्यो योनाम्ना मानसोत्तरः
महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमान्दवा
न्पि विन्ध्यश्च पारियात्रश्च कैलासश्च
नगोत्तमः भागीरथी पावनी च कृष्णा दि
नी कृष्णादिनी तथा सीता वेत्रवती सिन्धु
श्च सतमगङ्गाश्च मानद स्वभ्रभाकाश्च
नादी च विशाला मानसा रुद्रा सरस्व

नी
५५

सोचनामा च सुवेगा विमलोदका पु-
ष्करादीनि तीर्थानि वितस्ताद्याश्च नि-
म्नगाः शची वनस्पतिर्गौरी धूम्रोर्णा
रुचिराकृतिः सिनीवाली कुहूराका
तथा चानुमतिः शुभा आयतिर्निय-
तिः प्रज्ञा मतिर्वेला च धारिणी देवो
धातृविधातारौ समस्तच्छन्दांसि चाप्य-
थ ऐरावणश्च सुरभिस्तथैवोच्चैःश्र-
वा हयः धन्वन्तरिर्वैश्रवणस्तथा म-
हागणाश्चाप्यथ विनायकः कुमारश्च
तथैव च विनायकाः शाखो विशा-
खः स्कन्दश्च नैगमेशस्तथैव च मह-
तश्च ग्रहाश्च वै रोगाणामधिपो ज्वरः
ऋषयो वालखिल्याश्च कश्यपागस्त्य
नारदाः तथैवाप्सरसः पुण्याः पूज्या
देवाश्च सोमपाः आदित्या वसवो रु-
द्रा विश्वेदेवास्तथाश्विनौ भृगवोङ्गि-

55

र्दः साध्या मरुतश्च महाबलाः । या
नामित्रोऽर्यमा पूषा शुक्रेशो वरुणोऽरु
णः । त्वष्टा विवस्वान्सविता विष्णुर्द्वाद
शाभानवः । धरो ध्रुवश्च सोमश्च आप
श्चैवानिलानलौ । प्रत्यूषश्च प्रभासश्च
वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः । अङ्गारकस्त
थासूर्यो नैऋतो घोषपवच अजैका।
पाश्चाहिर्बुध्न्य धूमकेतुर्ध्वजस्तथा
वाहनश्चेश्वरो मृत्युः कपाली कङ्कण
स्तथा । एकादशैते विज्ञेया रुद्रास्त्रिभु
वनेश्वराः । क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः कालः
कामो धुनिस्तथा । कुरुवाद्भुजो विश्वे
रोचमानश्च ते दश । नामसदक्षौ विज्ञे।
या वाश्विनौ वदतां वर । भुवनो भावनश्चै
व सुजन्यः सुजनः क्रतुः । प्राज्ञः सुव
श्च मूर्धश्च दक्षश्च मश्च व्ययकः प्रसव।
श्चाव्ययश्चैव भृगवो द्वादश स्मृताः । आ

नी
५८

त्माचापुर्मनोदक्षो मदः प्राणस्तथैव
च हविष्मांश्च गविष्ठश्च ऋतुः सत्यस्त
थैव च इमेतेङ्गिरसः पुत्रा दश देवा म
हाबलाः मनो मदश्च प्राणश्च नरः अ
पानश्च वीर्यवान् दितिर्हयो नयश्चैव
हंसो नारायणस्तथा विभुश्चापि प्रभु
श्चैव साध्या द्वादश कीर्तिताः एकज्यो
तिर्द्विज्योतिस्त्रिज्योतिर्ज्योतिरेव च ए
कचक्रो द्विचक्रश्च त्रिचक्रश्च महाबलः
ऋतजित्सत्यजिच्चैव सुषेणः सेनजि
त्तथा अग्निमित्रोरिमित्रश्च प्रभमित्रो
पराजितः ऋतश्च ऋतवान्धर्ता विध
र्ता वरुणो ध्रुवः विधारणो नाम तथा
देवदेवो महाबलः ईदृक्षश्चाप्यदृक्ष
ईदृगमिताशनः कृतीनम्रः सदृ
क्षः सरभश्च महायशाः धाताचो
ग्रो ध्वनिर्भीमश्चाभियुक्तः सदासहः

56

द्युतिर्विख्यातरथ्योऽह्रश्चैत्रो मासः कामजयो
विराट् एते ह्येकोनपञ्चाशन्मरुतः प
रिकीर्तिताः विश्वकर्मा तथाष्टमः स
र्वशिल्पप्रवर्तकः आश्वयुजं वाहनेम
द्रेमासमन्ते विरूढ्वन्तभी संपूज्या विधि
वद्धूम्रनाव्यमाल्यानुलेपनैः धूपदी
पैः स्नानैश्च नैवेद्यैश्च पृथक् पृथक्
एतेषां पूजनं कृत्वा वस्त्रयुग्मसमोत्क
रैः फलैर्दानैस्तथा नानागवर्षस्य
वारकम् एवं च पूजनं कृत्वा पूज
नीया विशेषतः अह्नो नागास्तथा मा
सोयः स्यात्संवत्सरप्रभुः अह्नो भविष्य
त्वष्टस्य तथा मासस्य वारकः देवता
काद्धिजे योऽग्रहमासो विवस्वान्ः देव
ता देव विज्ञेयं मासवर्षस्य वारिकम्
तस्य पूजा प्रयोक्तव्या भक्त्या भोजयेद्वरः स
दा अतोऽग्निहवनं कार्यमेवं मासमतस्

नी
५८

57

वेशः ॐकारपूर्वकं ब्रह्मनामसमन्वि-
न्वितम् नमोन्तं च मंत्रं कृत्वा तु ज-
याद्दीपयेद्दकं विनश्यान्तपरिमण्डपः
हुत्वा हुतवह्वेत्तिलैः इध्मकरणक-
श्चोह्रिशपेद्या विप्रेभ्यो दक्षिणा ब्राह्म-
णभोजनीयाश्च स्वहस्तेन वल्यिवाय-
वाः विशेषवश्वभोक्तव्यं कार्यश्चापि
महोत्सवः पूजनीयाद्विजश्रेष्ठ तथा
ज्योतिषकाद्विजाः धनधोभोज्यवस्त्रै-
स्वदूज्याश्च द्विजपुंगवाः फलवेदवि-
दश्चैव इतिहासविदश्चे वाचकाः
पूजनीयाश्च दक्षिणाभिश्च सो द्विज
श्रान्तशोभाचकर्तं मांगल्यालंकारभूष-
नैः कथितं यमहाशान्तिः महाविवि-
सूदनी सर्वोत्पातप्रशमनी कलिद्रुः
स्वप्ननाशिनी आयुःप्रदा पुष्टिकरी य-
नसौभाग्यवर्धिनी व्याधिशत्रुप्रशम-
नी राजराष्ट्रविवर्धिनी

मद्रःस्माचपविज्ञाचलोकोमयहृत्वा
वहा चैत्रमाससमारंभेपौमचांसिहिता
स्तव लेखवैस्नलसदनैतदायान्तिहि
जोत्स्म श्रालीसभाकामरूपाविशे
षणसदानथा धारयसवलेरूपम
निर्देशमनोहरम् तस्यांसभायाश्च्या
णमनिर्देशेजसाहूनं यथोक्तांल्लव
मस्यान्तिलुवनःपर्युपासते विश्वाव
सुश्चाश्चिनोवगन्यवींवहहाहूहूःना
रदस्तुस्त्वोश्वासेगायन्तिवजगद्गुरुं
नृमनस्तुपचर्त्वैक्रदेवरामाःसहस्रशः
उर्वशीमेनकारंभामिश्रकेशीवलंवु
सा विश्वाचीवहृताचीचपञ्चचूलाति
लोत्तमा साऽप्सरसमलाहृद्वाप्राधाम
नतथेवराः नदापिनामहोदेवःसर्व
देवसमागमे अहेनिर्वृक्तेमानुषेष्व
हादीलचत्रपालकान् कर्कोटकांजग

नी
५८

इत्येषां तिथीनां च ततः परम् स्नाति
स्नाति द्विजश्रेष्ठ ह्रदे पुष्करादिके कसः
इति श्रीनीलमतपुराणे नवसंवत्सर
प्रथमदिने सर्वा पञ्चम्यादितिवर्णनं नाम
अष्टविंशोऽध्यायः २८ नील उवाच चै
त्रमासि सितेपक्षे पञ्चम्यां द्विजसत्तम
श्रियस्तु पूजनं कार्यं प्रोक्ता श्रीपञ्चमी
तस्मा सर्वा वा पञ्चमी पूज्या चैत्रे मासि
शुक्ला तथा यस्तु संपूजयेत् सर्वाः पञ्च
मीस्तु करीषिणीम् नाशो विमुञ्चते ल
क्ष्म्या यावज्जीवं द्विजोत्तम विष्णुलोक
मवाप्नोति देहे देहे द्विजोत्तम इति श्रीनी
लमतपुराणे श्रीपञ्चमीवर्णनं नाम
एकोनत्रिंशोऽध्यायः २९ नील उवा
च तत्रैव च सिते पक्षे याष्ठ द्वि
जसत्तम स्कन्दस्य तत्र कर्तव्या
॥ पूजामाल्यैः सुगन्धिभिः

58

गन्धालंकारवासांसि क्रुंकुमं च निवेदयेत् एवं पूजां मन्त्रसमन्वितां कृत्वा नैवेद्यं च मनोहरं एवं चैत्रषष्ठीं च परिशिष्टास्तु कामतः यः करोति गृहे तस्य वियोगाः सर्ववालकाः इति श्रीनीलमतपुराणे बालकल्याणकारिचैत्रशुक्लषष्ठीवर्णनं नाम त्रिंशोध्यायः ३० नील उवाच नामे

वनवमीं प्राप्य सोपवासो नरः शुचिः संपूजयेद्भद्रकालीं पुष्पधूपान्नसंपदा सर्वावानवमी पूज्या भद्रकालीं महेश्वरी कार्यसिद्धिमवाप्नोति नस्यां पूजयिता नरः इति श्रीनीलमतपुराणे चैत्रशुक्ले भद्रकालीनवमीवर्णनं नाम एकत्रिंशोध्यायः ३१ नील उवाच

एकादश्यां तु चैत्रस्य शुक्लपक्षे द्विजोत्तम तस्यां पूजा प्रकर्तव्या वसोः श्रीरमणे पुरुषव पुष्पालंकारधूपाद्यैः शाकैश्च

नी
५९

विविधैस्तथा धूपैश्च विविधाकारैर्वा-
ह्निपूजा द्विजार्चनैः इति श्रीनीलमतपु-
राणे चैत्रकादश्यां वासुपूजावर्णनं ना-
म द्वात्रिंशोऽध्यायः ३२ नील उवाच
द्वादश्यां तु चैत्रस्य शुक्लानिमपो-
षितैः वासुदेवस्य कर्तव्या पूजा तत्र य-
थाविधिः इति श्रीनीलमतपुराणे चै-
त्रशुक्लद्वादश्यां वासुदेवार्चनं नाम त्र-
यस्त्रिंशोऽध्यायः ३३ नील उवाच चै-
त्रशुक्लत्रयोदश्यां कामदेवं तु पूजयेत्
पटैश्च विविधैर्माल्यैर्गन्धैर्हृद्यैश्च वस्त्रैस्तथा
श्रीमच्छोभा तु कर्तव्या पूजनीया गृहस्त्रि-
यः उपयुक्ता विनिर्दिष्टा शोभा कार्या न वाहि-
जे द्वादश्यां शीततोयस्य कुम्भं सुवर्णापशोभि-
तं कामाय तनमुसं स्यामपल्लवैश्चोपशोभि-
तं अनङ्गकाम्य दिते काले स्नानपानेन वा-
रिणा दर्पितारिजयार्हं लम्बकं तेन कारये-
त्

इति श्रीनीलमतपुराणे चैत्रशुक्लत्र
योदशीमदनत्रयोदशीवर्णनं नाम।
चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४ नील उवाच
चैत्रे मासि सिते पक्षे पञ्चदश्यां द्विजो
त्तम योद्धुं याति निकुम्भस्तु पिशाचैर्वा
न्वालुकालये तस्मात्तेषां तु मध्याह्ने
ष्वेकं तु गृहे गृहे पूजा कार्या विधा
नेन यथावत्तन्निबोध मे पिशाचं मृ
न्मयं कृत्वा कार्यं सद्द्विजसत्तम गं
धैर्माल्यैस्तथा वस्त्रैरलंकारैश्च पूज
येत् भक्ष्यैश्च लेपिकापूपैर्मांसैः पानै
स्तथाविधैः आयुधैर्विविधाकारैश्च
चापाद्यैश्च यष्टिभिः नृभिः शुष्कान्नसं
पूर्णैः संस्थाप्यानेकमस्तकम् कुदा
लपिटकैः शोभेत् तथा तस्य निवेदयेत्
गेयमानं तु वाद्यं च तन्त्रीवाद्यं च वादये
त् मध्याह्ने तत्तु संपूज्य प्राप्ते चन्द्रोदये

नी
६०

पुनः पूर्ववत्पूजयेद्द्विजान्स्वविनस्या
नुरूपतः तथाकृतस्वस्त्ययनो ब्राह्म
णैस्तु विसर्जयेत् विसृज्यमाने तस्मिं
स्तु तन्त्रीवाद्यं च वादयेत् तस्मात्तत्र
जनैः कार्यं द्वितीयेह्नि काश्यप श्रा
रोढमोभवेत्स्थूलः समीपस्थ इति।
स्थितिः गृहमागम्य कर्तव्यस्तु नृत्तवा।
गीतवाद्यैः सुहृद्भिः सह भोक्तव्यं भो
जनं तु विशेषतः इति श्री नीलमत
पुराणे चैत्रे पिशाचप्रयाणं नाम पं
चत्रिंशोऽध्यायः ३५ नील उवाच इरा
नाम्न्यप्सराः पूर्वं शापाच्छक्रेण काश्य
प विश्वावसोः सुसम्भूता सारोपस्था।
नवर्जिता स्थावरत्वमनुप्राप्ता हिम
वत्यचलोत्तमे वक्षया सा विभक्ताङ्गी
निकुंभे निर्मितैव हि तदा जाता त्रिप
देवी इराङ्घ्रिपशोभिता इरावाटत

60

नोगत्वा नारीभूत्वा गणान्वितः स्त्रीवा
साः सवस्त्रलिङ्गाङ्गः शुचिनः सुसमाहि
तः ॥३॥ सम्पूजनं कुर्यात्तु छत्रैर्मैर्विच
क्षणः निवेदयेच्च विविधान्भक्ष्यान्
भोज्यान्स्तदीपकान् ॥३॥ वाटेनतो
गत्वा भोक्तव्यं तु विशेषवत् ॥३॥ पुष्पे
स्तनः पूज्या द्विजाः स्त्रीमित्रबान्धवाः
रक्तसूत्राणि वस्त्राणि ॥३॥ पुष्पाणि का
रयेत् विभूषयादात्मनाता नि स्त्रीषु
दद्याद्विशेषतः श्रोतं गीतवाद्यादि
नृत्यं नर्तनं तथा ॥३॥ पुष्पसमायु
क्तपानं पेयं विशेषवत् पानेचाक्रो
विधिः पूर्वं मद्यपेयमेव च सदाचा
रपरैर्नित्यं पानकानि विशेषतः ॥३॥
देवेषु दत्तं प्राशयेन्नैवेद्येन देवताः ॥३॥
गोसहस्रं यो दद्यात्केशवाय समाहितः
नस्यान्तकं ति देवेशः स्वर्गलोकं नये

स्नातम् इत्यथापूजयेत्तु इंद्रं ब्रह्माणं च।
विशेषतः प्रजापतीं स्तथा सर्वान्त्वा
सर्वं शशिनं रविम् शुभां करोति विप्रे
त्तुं गीतो षयेत्सर्वदेवताः इरानागेषु
दयितादयितामेविशेषतः तस्मात्रा
गात्मयासार्थं मिरयामप्चयेत्तु यः
इरावाटेतयः पूजांकरोति मम काश्य
प इरापुष्कमं शांतेन तु हिमे र्मं सम
हिज इति श्री नीलमतपुराणे चैत्रा
मिरामञ्जरीपूजावर्णनं नाम षड्विं
शोध्यायः २८ नील उवाच वैशाखे
शुक्लमासस्य तृतीयायां द्विजोत्तम
यवानुत्पादयामास कृतं च कृतवान्
गम् तस्मात्कार्यो यवैर्होमो यवान्दद्या
द्विजातये यवैः संपूजयेद्विष्णुं भोक्ता।
प्राश्नं तथा यवाः श्रद्धामेव तृतीया।
यां शुक्लायां जनार्दनः ब्रह्मलोका

त्रिपथगांदृष्ट्वास्नानमवतारयेत् गङ्गायांस
पूजनंकार्यंतस्मिन्नहनिकाश्यप जप्यो
होमस्तथाश्राद्धंतपःस्नानादिकंचयत्
अक्षय्यंसर्वमुद्दिष्टंदानंस्वल्पमपिध्रुवं
सिन्धुतीरेप्रयत्नेनद्वितीयायामुपोषि
तः तृतीयेयंतुकर्त्तव्यामन्त्रैस्तुय
थाविधि इतिश्रीनीलमतपुराणेद्वाद
तृतीयावर्णनंनामसप्तविंशोऽध्यायः २७
नीलउवाच विष्णुर्देवोजगन्नाथःप्राप्ते
ब्रह्मन्कलौयुगे अष्टाविंशतिमेभावी
बुद्धोनामजगद्गुरुः पुष्यशुक्लनिशा
नाथेवैशाखेमासिकाश्यप तस्मात्का
लाद्यथारभ्यकालेभाविस्मृतःपरे शुक्ले
संपूजनंतस्ययथाकार्यंतथाशृणु स
र्वौषधिसमायुक्तैःसर्वगन्धैःसुभावितैः
सर्वमङ्गलयुक्तैश्चसर्वरत्नैस्तथैवच
बुद्धार्चास्थापनंकार्यंशाक्योक्तैर्वचनै

नी
८२

स्तथा सुधयासिताश्च कर्तव्याः शाक्यावा
साः प्रयत्नतः कविश्चित्रपुस्ताकार्याश्चै
त्यदेवालयास्तथा एतत्सर्वं तथा कार्यं
नटनर्त्तकसंकुलम् शाक्यानां पूजनं
कार्यं गोवस्त्राहारपुस्तकैः सर्वमेतद्
वैत्कार्यं यावन्नाम भवेन्मघा दिनत्रयं
च कर्त्तव्यं नैवेद्यं विधिवद्विजपुङ्गव।
स्नानादिपूजावदानं दीनजनस्य च इति
श्रीनीलमतपुराणे वैशाखशुक्लपञ्च
म्यां गौतबुद्धजन्ममहोत्सववर्णनं नामस
ष्टविंशोऽध्यायः २८ नील उवाच पौ
र्णमासीं तु संप्राप्य वैशाख्यां द्विजोत्त
म सत्रयुक्तैस्तिलैः कार्यं तद्ब्राह्मण
पूजनम् तिलैः स्नानं तिलैर्होमस्तिलैः
श्राद्धं तथैव च मात्रादानं कर्त्तव्यं दी
पदानं सुरालये तिला देयाश्च विप्रेषु
भक्षणीयास्तथा तिलाः माघकृष्णे

62

नेऽष्टप्रकारं दद्यात्तेभ्यो पोषितैः द्वादश्यां
सकलं कार्यं वैशाखोक्तं मथाचयेत् वै
शाख्यां पौर्णमास्यां तु ब्राह्मणान् सम्पः
ज्य वा दौर्द्धकैस्तिलैः कृसरैर्विधैद्य
वेतैः पक्षान्नभोजनं दद्यात्कृसरान्नं
विशेषतः इति श्रीनीलमतपुराणे वैशा
खपौर्णमासीवर्णनं नाम कोनचत्वारिं
शोऽध्यायः ३९ नील उवाच ज्येष्ठे
च संप्राप्य ज्येष्ठायुक्तां विशेषतः तिला
ज्यमधुसंयुक्तान्यथा दद्याद्विचक्षणः
छत्रं सूपानहौ चापि वस्त्रयुग्मं तथैव च
दद्याद्ब्राह्मणवर्याय भोजनं च विशेषव
तु प्रीयतां धर्मराट् चेति यदा मनसि व
दैत यावज्जीवं कृतं पापं तत्क्षणात्प्रवि
नश्यति विशेषतः पौर्णमासीं ज्येष्ठां वै
च विशेषतः धर्मराजस्य तत्पश्चार्थं मासेस
वेत्र कारयेत् इति श्रीनीलमतपुराणे

नी ज्येष्ठीवर्णनेनामचत्वारिंशोऽध्यायः ४४
६२ नीलउवाच ज्येष्ठीनांमघरात्र्यांनाध्यवः
संपकतामियात् पुत्रांत्रेनंतदाम्भसा
देवताःपितरस्तथा ततोत्रुलिमःश्रुगु
चनववामासयथाविधि वाध्यब्राह्मणा-
नोषेणपुत्रांत्रप्राशयेद्विजान् सम्यग
भ्यर्च्यतांस्तत्रयवान्त्रप्राशयेत्स्वयम्
इतिश्रीनीलमतेपवर्गाग्रायणवर्णनेना
मपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ४५ नीलउवा
च ज्येष्ठ्यामतीतायां याद्विजेन्द्राष्ट
मीभवेत् तस्यांविनायकःपूज्यःसगणो
मोदकोत्करैः भक्ष्यैर्भोज्यैस्तथागन्धैः
उत्पलैश्चाप्यभूरिणा गीतवाद्यैःसुम
धुरैर्ब्राह्मणानांचतर्पणैः सर्वविघ्नवापू
जनीयात्तुहर्मीपुविनायकः कार्यसि-
द्धिमवाप्नोतिसोपवासस्तुपूजयेत् ततो
द्वितीयदिवसेब्राह्मणान्भोजयेन्नरः

62

मोदकान्वितमन्नंतत्तस्यविशेषेणसुदापये
वस्त्रैर्नैर्दक्षिणाभिश्चब्राह्मणांस्तर्पये-
द्बुधः इतिश्रीनीलमतपुराणेज्येष्ठाष्ट
मीवर्णनंनामद्विचत्वारिंशोऽध्यायः
४२ नीलउवाच आषाढमासेसंप्रा-
प्तस्वातियोगंतथाद्विज वायोःसंपूजनं
कार्यंगन्धैर्माल्यैश्चधूपकैः नैवेद्यैश्च
व — भि — स्त — — —
भूरिणापरमान्नेनसक्तुनाविविधेनच
सुमनोभिर्विचित्रैश्चसक्तुभिश्चतथापरैः
वासोभिर्विविधैश्चदक्षिणाभिश्चतर्प-
येत् इतिश्रीनीलमतपुराणेआषाढ
मासेस्वातियोगवर्णनंनामत्रिचत्वारिं
शोऽध्यायः ४३ नीलउवाच आषाढे
शुक्लपक्षान्तेकर्तव्यंदिनपञ्चकम् दे-
वप्रस्वापनेचास्मिन्नुत्सवेगीतवादितैः
एकादशीचतुर्दश्योर्बलिहोमश्चकार

नी
६४

येत् विसृष्टां स्थापयेतत्र ......

...... पीतांबरयुगञ्च

शंखोत्पलधरं चतुर्भुजाम् चक्राढ्यां श्री

श्रियाभ्यां च समवाहितपद्मोभयाम् नि

शाद्वये च कार्यं च रात्रिजागरणं तथा

द्वादश्यां पञ्चदश्यां च द्विजसात्वतपू

जनम् त्रयोदश्यां च कर्तव्यं प्रदाद

नं यथाविधि यत्नं च शास्त्राद्दानवाये·

न रात्रौ जीविनः हिंसात्मके स्तु किं

तस्य यज्ञैः कार्यं महात्मनः प्रस्वाप

च प्रबोधे च पूजितो येन केशवः इति

श्री नीलमतपुराणे आषाढशुक्लपदे

दिनपञ्चके प्रस्वापनवर्णनं नाम चत्व

वारिंशोऽध्यायः ४४ नील उवाच

आषाढान्ते वैश्वदेवं नदत्त्वा प्राश्यं पि

तः विद्वान्संपूजयेद्देवान्वास्तुकविधि

नातदा इति श्री नीलमतपुराणे वैश्व

देवनत्रेविश्वेदेवपूजावर्णनंनाम
पंचचत्वारिंशोध्यायः ४५ नीलउवा
च सक्तून्गोरससंमिश्रान्बालेभ्यः
प्रदापयेत् हिमंचप्राकारांचैवशाकं
हरितकंतथा छत्रोपानत्तथामाला
निर्दिष्टाग्यनवासरे वारियामश्चसे
पूर्णः शीततोयेनमानदं स्थेतास्त
एडूलांश्चैवपक्वान्नंविविधंतथा श
जनानिचपात्राणिकनकोत्थनवानिच
वस्त्राणिचविचित्राणिशुक्लांशीघ्रदु
त्वानिच भक्ष्याश्चविप्रवर्ष्येदद्यात्स्वा
त्मनमारतः इतिश्रीनीलमतपुराणे
दक्षिणायनकृत्यवर्णनंनाम षट्चत्वा
रिंशोध्यायः ४६ नीलउवाच श्रा
वणंसमतीतायांयदास्याद्द्विजरोहि
णी तदात्रकश्यपायप्रजेद्देशस्यास्यप्र
वर्तकः . . . .

नी
८५

वशासमन्वितः गन्धमाल्यादिनैवेद्य
श्चोल्लणानां च पूजनं यथ्यातेपूजिता
स्तस्माभवेयुर्द्दिजसत्तमाः वासोन्नदा
नं च विप्रबवार्ये भुश्रीतोभवतिकश्यपः
...... पुष्करोदेशस्य हृष्टो भवति सत्तमा
म तस्मिन्नहनि देवेन्द्रैः पूजनीयाः
सवत्सकाः तत्रैव दर्शयविधिवत्ताभ्यो
न्नेयपरिकल्पितम् इतिश्रीनीलमतपु
राणेश्रावणमासेरोहिणीसंयोगवर्ण
नं नाम सप्तचत्वारिंशोध्यायः ४७
नील उवाच ततस्तु श्रावणे मास्यष्टवि
तम्यां सितपक्षके स्नात्वा सम्पूजनं कृ
त्वा देवस्य शार्ङ्गिणः वाचयित्वा द्विः
जान् स्वस्तिकीर्तितं च यथाक्रम विशे
षवस्त्रभोजनं चैवद्विजपुङ्गव मा
सपुनिश्चश्रोतम तस्मिन्नहनि काश्यप

प क्रीडितव्यं विशेषेण द्रुमारैरभि-
ज्ञया जले श्रवणार्द्धे मञ्जुप्रामेव ब्दा
मण्डपकारयेप स्नातस्य श्रवणे गु-
रुः सर्वैस्मिन्सर्वदा भवेत पञ्चयोगे
फलवस्त्रेहमयो कोद्विजसत्तम मा
सि मासि चक्रवर्तव्यं श्रावणे च विशेष-
तः इति श्रीनीलमतपुराणे श्रावण-
वर्णनं नाम अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः
४८ नील उवाच श्रावणे समतीते
यं पक्षात्कृष्णाष्टमी द्विज तस्यां शुभ
यान्देवो मातुर्गर्भे मधुसूदनः यमं सं
रक्षणार्थं हि तस्यां तु द्विजसत्तम अष्ट
विंशे चसम्प्राप्ते द्वापरान्ते इति श्रुतम्
नत्राहनितु कर्तव्यं तस्मात्कालात्स
दापरम् पूजनं देवदेवस्य देव्याश्चैव य
थाविधि देवकी च यशोदा च तदा पूजे
द्विजोत्तम गन्धैर्माल्यैस्तथा भक्ष्यैर्वे

नी
९९

66

गोधूमसंभवैः सगोरसैर्भक्ष्यभोज्यैः
फलैश्च विविधैस्तथा एवं संपूज्य नरह
त्वा रात्रौ कुर्यान्महोत्सवम् अनेकश्च
द्विनेकालेस्त्रियः कौसुम्भवाससः
नदीतीरे शुभे तस्मिं विविक्तेसरसेपि
वा नयेयुः प्रतिमाः सर्वा गीतवाद्यै
र्मनोहरैः तस्मिन्नहनि भोक्तव्यं भोज
नं यवसंभवम् पृक्तमिक्षुविकारैश्च
मरीचैश्च वरानने इति श्रीनीलमतपु
राणे कृष्णजन्माष्टवर्णनं नाम एकोन
पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ४९ नील उवाच
ततः पञ्चदशीं प्राप्य कृष्णां पितृदैवसं
युते पितॄणां तर्पणं कार्यं श्राद्धं कार्यं
प्रयत्नतः सुभाषितो वह्निपदः अग्नि
ष्वात्तास्तथैव च क्रव्यादश्चोपहूता॰
श्च आज्यपाश्च सुकालिनः सर्वे पितृ
गणाः पूज्याः पुष्पधूपान्नसंपदा तिले

कार्यं प्रयत्नेन श्राद्धं तस्मिन्द्विजोत्तम
इति श्रीनीलमतपुराणे महामावस्नव
र्णनं नाम एकोनपंचाशत्तमोध्यायः ४९
नील उवाच पौष्यमासस्य शुक्ल
पक्षे दिने दिने पूजनीयो महेन्द्रस्तु सः
शचीदेवी तथैव च पट्टीकृतं तु सर्वेणाय
थाशक्त्या द्विजोत्तम देवज्ञानेन विधि
ना सम्यक्पूज्यो महीक्षिता ब्राह्मणानां
तु कर्तव्यं पूजनं गोप्रजीविना भक्ष्यै
र्भोज्यैः फलैर्मूलै रत्नैर्वस्त्रैः सधूपकैः
महेन्द्रः सगणः पूज्यः सायुधावसवा
हनः इन्द्रपक्षस्य यामश्रेष्ठे शुक्लवाल
णपंचमी तस्यां संपूजनं कार्यं गन्धः
धूपाम्रसंपदा माल्यवस्त्रोपहारैश्च व
हिब्राह्मणतर्पणैः प्रेक्षदानैश्च विवि
धैर्भूमिशोभाभिरेव च तस्मिन्नेवाह्नि
कर्तव्यमाख्यानां नागस्य चाद्भुतं इति श्री

नी
८०

नीलमतपुराणेश्राद्धपद्धतिवर्णनेनाम
एकपंचाशत्तमोध्यायः ५१ नीलउवा
च ततस्तु कृष्णके पक्षे श्राद्धं कार्यं दिने
दिने चतुर्दशीं वर्जयित्वाश्यामाके।
स्तुविशेषतः शस्त्रेणनिहतायेतुते।
भ्योयमीचतुर्दशी सर्वपक्षेभवेच्छ्रा
द्धमेवमेवाहकेशवः त्रिभागहीनप
क्षवात्रिभागमन्नमेववा वित्तशक्त्या
तुकर्तव्यंत्रयोदश्यांमघैवहि परपाक
रतिर्योवैयोपिदैवायनोभवेत् कर्मि
णीवीभवेद्योवैतेनापिद्विजपुङ्गव
यथाकथंचिच्छ्राद्धंतुकर्तव्यंस्यात्त्र।
योदशी अत्रगाथाःपितृगीतानिबोध
गदतोमम अपिनस्सकुलेजायेद्योनो
दद्यात्त्रयोदशीम पायसंमधुसंमिश्र
वर्षासुचमघासुच इतिश्रीनीलमत
पुराणेश्राद्धपद्धतिवर्णनेनामद्विपंचाश

67

नमोध्यायः ५२ नीलउवाच आषाढ-
स्य यामस्य पक्षे चतुर्थ्यां द्विजसत्तम द्वि
कालपूजने कार्यं पोष्टपद्यां सदा बुधैः
आषुधानि च पूज्यानि रात्रौ दुर्गागृहे त-
था स्नात्वा प्रभाते संपूज्य सर्वायुधेश्व-
निकाश्रय भुक्त्वा तु शान्तिकं तेन कि-
ञ्चिच्छिष्टं दिवाकरे नीराजनाख्यो विधे-
या शालिहोत्रविचक्षणैः सोति पापा-
नलकामा चक्रस्य प्राथवेणोत्तु च अ-
नःपरं पूजनीया जलाधरे क्रीडिनः
इति श्रीनीलमतपुराणे महानवमीवा-
र्तिकं नाम त्रिपञ्चाशत्तमोध्यायः ५३
नीलउवाच कार्तामस्य मत्रा प्रासेमस्य
सकिरणेन्द्विज रात्रौ लक्ष्मी प्रकाशेन पू-
जा गन्धमाल्यैर्भवेत् पुष्पैः कुङ्कुमैः सकृष्णा
गुरुधूपैश्च दीपैः चन्दनेन च जातीपद्मोत्पले
शाकेऽपि सन्दत्तेन नक्तेनैव च येनाहुहेयाव

नी स्त्रैश्च रत्नैः सागरसंभवैः छत्रोपानह-
८८ द्दाणैश्च पादुकाभिस्तथैव च भूरिणाप
रमान्नेन फलमूलैः मनोरमैः अन्नश्च-
कारैर्भक्षैश्च वह्निब्राह्मणभोजनैः स-
वत्सरं त्वं मासेन फलस्यैकस्य काश्यप
श्रवणस्य पूजां कृत्वैव देवं त्वं पूजयेत्ततः
तेन सन्दर्शितं पथ्येन दानस्य महामुने
कामानभीष्टानाप्नोति दृष्टा गमस्य मुनि-
नः इति श्रीनीलमतपुराणे श्रवणद-
र्शीनवर्णनं नाम चतुःपञ्चाशत्तमोध्यायः
५४ नीलउवाच यामे पद्मे सितपक्षे द्वि-
तीये वरुणोदिते देवान्मिन्द्रसंमुखे जल-
मग्निं द्विजनत्वा द्विजातिपूजनं कृत्वा दे-
वरुणस्य च पूजनम् नववस्त्रपरीधानः
स्नातलिप्तः स्वलंकृतः स्रग्वी पूर्वमनुव्रतः
शुक्लाम्बरस्तथा पुरः सरः मध्ये ब्राह्मण
मालिन्ये तथानन्तं च भोगिनम् ततो

68

लिख्येत दिक्पालान् स्वां स्वां दिशमवस्थि
तान् तेषां तु पूजनं कार्यं धूपमाल्यानु
लेपनैः वैश्वैरन्नैः पलैर्भक्ष्यैर्व्रीहिब्राह्म
णतर्पितैः गृहेऽपि नास्तथा दानाः सर्व
सस्यसमुद्भवः ब्राह्मणानां प्रदानन्या
ऽस्मवन्यजनस्य च स्वयं तु यानामोक्त
मा रात्रौ न तु दिवा तु येः दिवा याना ह्यव
मभिरात्रौ च दध्यिमत्स्य स्थलह्मीको
विदारेषु कपित्थेषु मदार्थिता इति श्री
नीलमतपुराणे यनदचतुर्थीवर्णनं
नाम पञ्चपञ्चाशततमोऽध्यायः ५५
नील उवाच तामेव पञ्चमीं प्राप्य पूज्यो
देवो जलेश्वरः पूजनीयास्तु सा देव्याय
श्यास्तु यनदस्तथा इति श्री नीलमतपु
राणे वर्णितं पञ्चमीवर्णनं नाम षट्पा
ञ्चाशततमोऽध्यायः ५६ नील उवाच
तामेव षष्ठीं संप्राप्य स्नापनीयाः कुमारि

नी
८९

काः अलंकृतास्तु कर्तव्याः प्राप्यन्तामेव
समंमी आत्मपूजा नरैः कार्या स्त्रीणां बा
लजनस्य च ततस्तामष्टमीं प्राप्य कौशि
तंञ्यथाशास्त्रवत् सिन्दूरकर्दमाकुङ्कु:
नैस्स वाद्यपुरःसरम् स्नात्वा संपूजनी।
यात्र देवी नामात्र शोकिका शाध्यास
ननिवेद्यस्यान्नोनरछिन्द्नेशुभम् पु
ष्पात्र धूपतं सर्वभोज्यमयुक्तं संयुतम्
उमायाः पूजनं कार्यं तस्याः सौभाग्यमी।
प्सुना धूपान्नदीपमाल्यैश्च धूपानेनचा।
गुडेनच कुसुम्भलवणाभ्यां वा कुङ्कुमा
ञ्जनकंकटं आरापमथगत्वा हेतोय
हृद्वोपशोभितं इति श्रीनीलमतपुरा।
णे भूमनवमीवर्णनंनाम सप्तपञ्चा
शत्तमोध्यायः ५७ नील उवाच तत
स्तोयेतु वैतस्तं स्नातव्यं दिनपञ्चकम्
दशम्यादौ द्विजश्रेष्ठ यदा हारेणसाधुना

69

वितस्ताजन्मदिवसात्पूर्वं एवं त्र्यहं पुरा।
रम् वितस्ताजन्मदिवसे ना च शुक्ला।
त्रयोदशी पूजनीया वितस्ता च तथा
तेन दिनपञ्चकम् गन्धैर्माल्यैः सनैवे
द्यैर्दीपदानैः सुशोभनैः स्नानकाः
भिर्विचित्राभिरक्षसूत्रैश्च कङ्कणैः
फलैश्च विविधैर्ब्रह्मन् वह्नि ब्राह्मणत
र्पणैः कर्तव्यं स्नानं हि प्रोक्षणं वितस्ता
सिन्धुसङ्गमे वितस्ताजन्मदिवसा
त्पूर्वं यस्मात् दिनत्रयम् प्रेक्षादानेन च क
र्तव्यं पूजनीया न जाद्यः इति श्रीनी
लमतपुराणे वितस्तोत्सववर्णनं ना
म सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ५८ नी
ल उवाच वितस्तोत्सवमध्येतु शु।
क्लाया द्वादशी द्विज सोपवासो हरिं।
देवं पूजयेत्तु विचक्षणः एषा श्रवा।
विनिर्दिष्टा शेषा कार्या न वा द्विज म

हृतीमाविनिर्दिष्टद्वादशीसर्वदाशुभा
द्वादशीत्रुयंसंप्राप्तामहत्मस्यचकीर्ति
ता तस्यांजप्यंतदास्नानंदानंश्राद्धा
दिकंतथा प्रोक्तवान्द्वादशगुणं सा
यंममधुसूदनः त्रुयत्रवणसंयुक्ता
महत्मस्यचकीर्तिता तस्यांजप्यंत
दास्नानंदानंश्राद्धादिकंतथा द्विज
साद्वादशीयदि श्रवणेनमहतीनाम
तस्यांसर्वमथानंतं तस्यांस्नात्वा
नरसम्यक्दीर्घत्रियमर्क्षमे फल
माप्नोतियत्प्रोक्तंसन्निहत्यांरविग्रहे
उपानहौतथाश्राद्धे छत्रंकुंभंतथाव
वे वस्त्रयुग्मंतथाजाद्येयः प्रयच्छति
वैतथा शोभनानांयदिचैकतोष्यतद्वी
पमहीयते इतिश्रीनीलमतपुराणे
द्वादशवर्णनंनामएकोनषष्टिविंशो
ध्यायः ५९ नीलउवाच सर्वेवक्ष्व

णेपितायदिवेतस्मात्तु द्वादशी तस्यां
स्तु रिस्थतो लोकायावदिन्द्रावतद्देश
तस्मिन्नहनि सम्प्राप्ते वितस्तासिन्धु
सङ्गमात् मृत्तिकास्नानकालेतुस्ना
तं संस्मरेन्मया सङ्गमस्नानजं पुण्यं
नेनाप्नोति नरः सदा इतिश्रीनीलमत
पुराणे महाद्वादशीवर्णनं नाम षट्
षष्टितमोध्यायः ६६ नील उवाच अथा
षाढचतुर्थ्यां तु देवपूजाविधीयते न
वस्त्रकविधानेन सर्वोपकरणादिभिः
पूजाश्च सम्प्राप्तास्तु याः स्त्रः नार्यः प्रति
व्रता यासां जीवन्तिनाथाश्च सम्पूर्ण
तयस्तथा यद्वेवास्व पूजे मासितथा
मात्रे च पूजयेत् यथा माघे तथा ज्येष्ठ
चतुर्थी त्रितयं तदा इतिश्रीनीलमत
पुराणे चतुर्थीत्रितीयवर्णनं नाम षा
कषष्टितमोध्यायः ६। नील उवाच ।

नी
७१

71

श्राश्वयुजस्याशुक्लपक्षे स्वातिनासंयुतः
शशी यदा तदा तैः श्रेष्ठैः श्रवणः पूजा कार्याः
प्रयत्नतः पूजनीयाश्च तुरगा यदि स्या
न्नवमी द्विज शान्तिस्तु क्रियते कार्या।
तदा तेषां दिने दिने यामे वल्लातकं कु
ष्ठं वचां सिद्धार्थकानि च पञ्चस्वेन
सूत्रेण तथा वध्नीत पण्डितः वाधवै
र्वारुणैः सौरैः शाकैर्मन्त्रैश्च वैष्णवैः वै
श्वदेवैस्तथा गृह्यैर्होतव्योऽग्निर्दिने दिने
तुरगा यत्नीयाश्च पूरुषैः शास्त्रपाणि
भिः ताडनं वाहनं चैव तदा तेषां विस
र्जयेत् इति श्रीनीलमतपुराणे अश्व
दीक्षावर्णनं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः
६२ नील उवाच ततः शाक्रमनुप्रामे।
नक्षत्रे तु निशाकरे ऊर्ध्वदेशावणीप
मपुष्पदन्तोऽथ वामनः सुप्रतीकश्च
नोनीलः पूजनीया गजोत्तमाः नमस्कु

सयथाशास्त्रोक्तविधिना गोष्ठं कारयेत् ३
इति श्रीनीलमतपुराणे हस्तिदीक्षाविधा-
नं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ६३ नील उ-
वाच ततो हुम्यां पूजनीया भद्रकाली
यथाविधिः उपोषितैर्वस्त्रदीपमाल्यै-
र्गन्धादिभिरपि दीपैस्तैस्तथा भक्ष्यैः
फलैर्मूलैस्तथैव च आमिषैर्विविधैः
शाकैर्वह्निब्राह्मणतर्पणैः विलेप-
नैश्च तथा चन्दनेन नृत्तेन च पान-
कैर्विविधाकारैः सर्वैः शिल्पिजनै।
स्तदा प्रेक्षाभिर्नर्तकीभी रात्रिजा।
गरणेन च उगीष्टहेपलकानां पूजा।
कार्या तथा द्विज लेखकानां शिल्पिभा।
ण्डानां कार्या शिल्पिजनेन च वाद्यभा
ण्डानि चामानि कवचानि तथैव च ता।
द्रवं लब्ध्वा प्रहृष्टो मङ्गलं लब्ध्वा पूर्वकं
प्राश्नीयाद्दधिसंयुक्तं ब्राह्मणेनाभिम

नी
७२

72

त्वितम् आश्विनेपाश्विनाभिख्याफलं
वेदविदस्तथा पूजनीयाश्च कर्तव्यश्ची
भिर्गत्वाफलन्तु मम देवीं संपूज्य गंधादि
दीपधूपादिसंपदा दत्वाग्रासपिण्डकेन
स्थापिताश्चेभिनर्मितः सहस्त्रं वान्यवि
प्राणायथाकृतजनस्य च दातव्यं भो
जनैर्विप्रवसन्तेथ शरद्यपि श्रेष्ठस्यावा
केनश्यौकाचतो दर्शनात प्रेवच नवम्या
मयदातव्यं शुक्लेपक्षेथनेतरे पश्चा
पूजा कृता देव्यास्तया भोक्तव्यमयतः
इति श्रीनीलमतपुराणे कार्तिकपूजा
वर्णनं नाम चतुःषष्टितमोध्यायः ६४
नील उवाच एवमेव प्रदातव्यं गृहदे
वाविचक्षणैः वत्सन्संवत्सरस्यादि
श्वेनापिपिण्डविवर्जितं तस्य देये गृहदेवि
प्रनतत्र्हृदेकथयत्वन इति श्रीनीलम
तपुराणे गृहदेवपूजावर्णनं नाम पञ्च

षष्टितमोऽध्यायः ६५ नील उवाच य
दा पङ्क्तिर्भवेद्देवात्यावाटं चैव सुशोभनम्
गन्तव्यं स्त्रीसहायेन भृत्यमित्रान्वितेन
च शुक्ललिङ्गेन संभाते स्रग्विना शंभा
वासस्रा द्रात्वा वाटे च संपूज्या श्यामादे
वी द्विजोत्तम पुष्पधूपान्नभक्ष्यैश्च बला
णां चैव तर्पितैः कुल्माषेण प्रभूतेन ह्यु
नेन मधुना तथा ब्राह्मणांश्चैव दात
मारदात्वाश्चयमनो द्विज नतस्तु पश्चा
द्भोक्तव्यं मृद्वीकावकं संयुतम् कर्त
मधुत्वं वशान्तु गीतनृत्तसमाकुलम्
इति श्रीनीलमतपुराणे श्यामादेवीपू
जावर्णनं नाम षष्टितमोऽध्यायः ६६
नील उवाच प्रतिमासं तु पक्षे ग्रा ह्यः
स्नानविधीयते सोऽतिशक्त्या विधाने
न सर्वकालफलप्रदा जन्मर्क्षं च गते च
न्द्रे सर्वेषामेव तथा द्विज चन्द्रस्य पूजा क

नी
७३

73

नेयानलग्नग्रहर्क्षयोस्तथा नक्षत्रदेवता॥
याश्चपुष्पधूपमाल्यसंपदा विप्राग्निपूजनं
कार्यमुत्सवंगीतवादित्रैः संवत्सरस्या
यकार्यंलक्षहोमोमहीक्षितः कोटिहो
मस्तथाकार्यःपक्षपवर्द्धिजोत्तम तथो
विधानेविज्ञेयःकल्पस्नानंपवित्रेषुच नि
मामेतानिकार्याणिसंवत्सरपुरोहिते
इतिश्रीनीलमतपुराणेजनकमोणिव
णिनेनामसप्तषष्टितमोध्यायः ६७ नी
लउवाच अभिषेकादिदानप्रतिसं
वत्सरंनृप अभिषेकंद्विजश्रेष्ठयथा
पूर्वंतथासदा पुरोदासोपवासस्तत्र
ऊध्याज्ञानवेदसि गणांचैवप्रतिसंवत्सरा
दूर्वर्षगणाःतुभो आयुष्यमभयंचैवहे
तथास्वस्त्ययनंपरं वैसवानिचमत्रा
णिशांकानिचयथाविधि सावित्रमत्र
स्मिरोद्राणिवारुणानितथैवच नगरं.

वनस्थाः कार्यं राजमार्गे जलैः शुभैः पौ
रैः स्नातैः सर्वैस्तु सभाक्ष मङ्गलमालिभिः
गन्धमंबारिपुष्पाणि तस्या राजनिवे
शिनम् पौरपुष्पैस्तथा वाद्यैर्गीतैरु
त्सवैस्तथैव च शोभनीयं च नगरमार्ग
स्थनटनर्तकैः राजा स्नातः पुनः स्नाप्यः
पञ्चगव्येन धार्मिकः सन्नाग्रैरण्यसौ
वर्णैः स्नापनीयस्तथा घटैः तोयप
पयसो दध्नः सर्पिषस्तथा घृतैः शूद्र
विट्क्षत्रविप्राणां गणाः पुष्पैर्यथा दिशि
पश्चाद्दक्षिणतः प्राक्उत्तरेण यथाक्र
मम् स्नानकाले च कर्तव्यं महत्कलक
लं तथा वादित्रशंखवेणुपणहस्तान्तव
न्दिजनैः सह सामन्तस्तु तदा भाक्षव
त्रचामरपाणिभिः राजा स्नातः पुनः स्ना
प्यो मृत्तिकाभिर्यथाक्रमम् पूर्वतो धर्म
दा राज्ञः शिरः संवेदयोत्तरा शीर्षोकर्णो

नी
७४

छवल्मीकाच्छ्वभ्रस्थानात्सङ्कन्यरा रा
ज्ञवेश्मगृहद्वाराद्हृदयेतस्माच्छोधयेत
देवालयमृदा शीर्षं दक्षिणं तु तथा भुजः
गजदन्तोद्धृतमृदा वृषशृङ्गमृदा पर
वेश्यद्वारात्कटिं चास्य तस्य कमलिनी
मृदा पौरस्तातः हवं स्नेह्नभागोमङ्क:
लपाणिभिः मृद्भिस्नाप्यन्ततस्ताप्यो
राजा सर्वौषधैस्तथा सर्वगन्धैः सर्वर
त्नैः सर्ववीजैस्ततः परम् सर्वपुष्पैः
सर्वफलैर्यवीगोरोच्चनाङ्कुरैः ततो
मन्त्रासनं सर्वतीर्थतोयैः शुभावहैः
यथाशक्ति समानीतैः पुरस्कृत्य पुरो
धसम् नृपतिस्त्वाभिषेक्तव्यो दैवज्ञवच
नान्तरैः ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शू
द्रैश्चैमस्तथैव च शुभाभिर्वारमुख्या
भिर्वाणिभिश्च यथोचितम् ततस्नाते
नुलिप्ताङ्गः कृतदेवतपूजनः आकृष्ट

75

मुकुटः स्रग्वी वस्त्रपट्टाविभूषितः । मे
गलालम्भनं कृत्वा दत्वा पूर्णाहुतिं ततः
द्वा पूजयेत्तथ मौहूर्तेन दैवज्ञमपरोथ
स्मा यथाशक्ति द्विजांश्चान्यान भय ।
चैव घोषयेत् आद्यान स्थानगान्सं ।
वीन्विसृजेत्तथा पश्चात् मोदयेद्ब
न्धनात्सर्वान्ततो लोकस्य कर्णकान्
माश्च वर्मान्तरं स्यन्तथा सिंहासने शु
भे उपवेश्येनमवेष्टाज्ञा सर्वये शृणुयुवे
यस्मा पश्चात्स्मकृतीः सर्वाः सर्वमङ्
लपाणयः लुण्ठाघाय संस्पृश्य गजंम
गास्तुरङ्गमान् आरुह्य लंगनं नागं ।
विसृजेद्धनमन्यथान् प्रक्रम्य नगरं ।
सर्वं प्रविश्य च नरो गृहं सामन्तपौरश्च
त्यांच यतेनाभ्यविसर्जयेत् इति श्री
नीलमतपुराणे वत्सराभिषेकवर्णने
नाम अष्टषष्टितमोऽध्यायः ६८ नील

उवाच नित्यंराज्ञासम्पूज्यायाःपूजनीयाः
सद्विजाः वह्निसम्पूजनंकार्यंदुःस्व
प्नेदृष्टे श्रोतव्यंतिथिनक्षत्रंकृते
मैवेद्यभाषितम् सभासतेनदृष्टव्यो॰
व्यवहारास्तथासमः विमाननातक॰
तेभोकस्यचित्कदाचन सुभेदोव॰
दितव्यश्चनित्यंब्राह्मणाणुरूःव उगीवा
यस्यदेवस्यपरेचक्रमंयविना सुभेद
नेहनपपन्तिवर्द्धमूलानराधिपाः नि
त्यसन्निहितादेवाःकश्मीरामण्डलेद्वि
ज तेषांभक्तिसदाकार्यानागानांब्रा॰
ह्मणेषुच पूज्याःपिशाचाश्चतथाव॰
लिपूर्वेनकर्मणा देशान्तुकारःकर्त्त॰
व्योजनंकार्याःसुयिष्ठितः आगताश्च
जनाःसर्वेःपूजनीयोदिगन्तरात् दशे
परायप्रतिमःकार्यासर्वस्यकश्यप
नोग्रदाशेभवेद्राजान्नमतेनचकस्यचि

75

नृ कार्येण तथा राज्ञं राजन् शास्त्रोपदे
शतः ॥ इति श्रीनीलमतपुराणे राजन्यश्चा
मवर्णनं नाम कोनसप्ततितमोध्यायः
नील उवाच निष्क्रमे निर्गते ब्रह्मंस्तथै
वैवाप्यनागते । ब्राह्मणं समभ्यर्च्य कर्तव्या
यात्रा देवगृहे नृपैः । सर्वेषां सुकृत्कार्यं
देवतानां गृहे गृहे । यात्रोत्सवं तथा श्री
स्तथा मे गदतः शृणु । विनायकस्य
देवयात्रा चतुर्थ्यां संप्रशस्यते । षष्ठ्यां कु
मारस्य गृहे सप्तम्यां सवितुस्तथा । दुर्गा
गृहे नवम्यां च पञ्चम्यां श्रीगृहे तथा
अष्टम्यां वा चतुर्दश्यां महादेवनिवेश
ने पञ्चमी द्वादशी चैव पौर्णमासी त
थैव च । सर्वेषामेव नागानां यात्राकर्म
णि पूजितः । शुक्लपञ्चदशी शस्ता सर्व
देवेषु काश्यप । सर्वासु कार्या तिथिषु
तथा तिथि निवेशने । यात्रा तत्कर्तृका

८९

नी
७८

मेन पूर्वमेव दिने शुभे विनायकपतेः
पूजा कर्तव्या मोदकोत्करैः द्वितीयेह्
नि कर्तव्या ग्रहशान्तिस्तथापरे तृतीये
ह्नि कर्तव्यं गन्धर्वाणां तु पूजनं चतु
र्थेह्नि कर्तव्यं पिशाचानां च पूजनं
पञ्चमेह्नि कर्तव्यं स्नानं नागस्य पूज
नं षष्ठेह्नि च कर्तव्यं ब्राह्मणानां च पू
जनं सप्तमेह्नि कर्तव्यं ....
.... एवं तु यजनं कृत्वा यथावा
द्दिनसप्तकं ततस्तु स्नपनं कार्यं विधि
ना येन तच्छृणु सुधावदातं कर्तव्यं वि
चित्रं देवतागृहं एवं तु यजनं कृत्वा कु
सुमोत्करभूषितं ततो वा स्नपनं कार्यं
कलशानां विधानतः पुण्याहगीत
घोषेण शुभगानान्वितेन च ततो वा स्न
पनस्यार्थं पौरेन तु वरः सरैः आनीत
कं च महतां विभवेनोदकं शुभं तीर्था

76

न्नविहितं राजनाजन्दृष्ठाधिरोहनम्
अश्वयानेण्यगोयानेनरयानेनतथापुनः
प्रतिमांतेनसंस्नाप्यस्नापयेत्तथावि
धि यान्नाभिषेककाथ्यैनकार्यंचनग
रं विधि प्रासेथयात्रादिवसेकूटागारं
तुकारयेत् वस्त्रैर्माल्यैस्तथारत्नैःपता
काभिरलंकृते आरोप्यप्रतिमांतत्रता
स्मिन्कूटेपयथापराम् कूटागारस्यवोड
मनुष्यैर्गोभिरेवच वलिभिःपुष्प
धूपिमाल्यवस्त्राद्यलंकृतैः नृपेणासौ
नगान्तमःसर्वलेकैर्वहृहितः प्रधानेना
श्वगान्तमोन्नपद्ीनेनतथापरे भूपप्रजा
प्रदातमास्यानेस्थानेनतथापरैः वाभि
नोत्कृष्टपाक्षैस्जनयवाद्यस्वनैस्तथा
पथ्यासमेननगरं भ्रामयेत्कूटरूहंस्तुभे
ततःप्रविश्यप्रतिमांदेववेश्मनिकाश्य
प महात्मनुत्सवंकार्यंगीतन्त्तसमा

नी
७८

77

फलम् द्वितीयेह्नि दातव्यम्प्रेतार्त्तो
पजीविनां तेषांशान्त्यायनन्देयम्मलादी
नांद्विजोत्तम प्रेताकालेचकर्तव्यम्प्रेत
कानांचपूजनम् मनुष्याणांद्विजश्रेष्ठ
तांबूलकुसुमादिभिः उदंनविकरेद्भू
म्यांसपुष्पफलसंयुत भूतानांत्वेम
हश्पानांप्रेतकानांद्विजोत्तम इतिश्री
नीलमतपुराणेयात्रोत्सववर्णनंनाम
कोनसप्ततितमोध्यायः ॥ वृहदश्व उ
वाच इत्युक्तवान्सनागेन्द्रो ब्राह्मणांत
पश्विनं पतत्सयत्नात्कर्तव्यंमासो
पवासुर्धनेप्सुभिः विप्रशासनकारिभ्य
न्तियोनरानीलभाषितम् तेषामासो
पवासोस्तुयनेचसमविनावकृ देहभेदा
गमिष्यन्तिदेवलोकंनसंशयः पुत्रपौ
त्रैस्तथातेषांसर्गोवर्धनमागिनः भवि
ष्यन्त्यायुषोपेतानात्रकार्याविचारणा

नवापिविदितं राजन्सकलं नीलभाषि-
तम् लोके देशेभिक्रमतः कृत्वा कृहय
प्यास्त्वम् कालदोषसमुद्भिन्नं यत्कि-
ञ्चिन्नीलभाषितम् तत्सर्वं कुरु राजेन्द्र
ममवाक्येनमानद नीलवाक्यानक्रि
यन्तेभवतीविदकलवः अतिवृष्टिरना
वृष्टिर्दुर्भिक्षं मरणं तथा अकालेरान
मरणं राजन्दारुणश्चदारुणः हिमस्यैव
प्रपतनं भूरि चैव प्रजायते तस्मात्त्वा
मत्तलोकानावरुशोनीलभाषितम्
तत्कृतेरोगभविच्छन्तिपशुधान्यनेवृ
ताः त्वंचापिविजयीशश्वत्सर्वत्रैवभवि
ष्यसि वैशम्पायनउवाच एवमुक्तोपि
गोनर्दोथहृदस्थेनभूमिपः प्रावर्तय
त्सम्यक्छिन्नानाचारान्कालदूषितः ता
स्मात्सवलभद्रेणमणुरायोंनिपाततः
नीलोक्तंवचनंनाथ्यकाश्मीरसकलं।

यदि कश्चित् कालेमरणं नैव तस्योपजा
यते तस्मिन्देशे तस्यान्ते नैव कश्चिद्भ
विष्यति इति श्रीनीलमतपुराणे श्रा
वणमाहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चसप्तति
तमोध्यायः ७५ जनमेजय उवाच ।
काश्मीरकस्य गोनन्द बृहदश्वेन भा
षितम् श्रुत्वा स्वकीयमाचारं किम
पृच्छत्ततःपरम् वैशम्पायन उवाच ।
काश्मीरकस्य गोनन्द बृहदश्वेन भा
षितम् श्रुत्वैव च मुनिश्रेष्ठं बृहदश्व
मथापि पम् गोनन्द उवाच श्रूयामे
न ते येनागाः कश्मीराधिकृतालयाः
नमतस्तत्समाचक्ष्व श्रोतुमिच्छामि ता
नहम् बृहदश्व उवाच नागानामधि
पो नीलो वासुकिश्चोप तक्षकः कंब
लाश्वतरौ नागौ कार्कोटक धनञ्जयौ
पैलपुत्रो हालनन्तश्च नागो गोनन्द सोपनन्द

कौ कलिकस्यतशां वोचपालांसले
विमोवलिः हेलिहालः शांखेपालो।
नागोचरस्तनन्दनो नगोनीलमहा
नीलोनागोवानिकपाण्डिको ठोपयो
ठोम्हापद्मोठोकालोठोवकपुपो
ठोमरुड्रोमसुद्गनोठोगजोठोवतव
कौ हालिकस्रौठभोनामोठोहस्तीवा
मनातुभो महिषोठोवराहोठोरूप
नोठोचपत्रगो पानीयस्थाप्यनीका
स्थकनकादकलिंककः स्रोत्रनउ
वाच पाठ्टुरीकस्थपनदोनङ्कूवर
...... : विरुस्वपालः विरेशोलाह
गोलोदरस्तथा वेतुस्वफरथातुस्थ
जेयन्तहेलोस्मसस्तथा सूरनोठोमा
पार्श्वस्यस्थरनामः पञ्चहस्तकः स्रस
स्थिस्थान्यकः शंभुः स्थाल्वामूलेस्थरो।
रूपः नवोलस्थाङ्गनीमखौनागोगं।

नी ७९

79

ल्पिलपिच्छलो स्तथा रोमषकादश्चपि
शितारोचरोदनः नारायणोनिहदश्च
वामदेवोजलोन्यसः पात्रश्चमानसश्चै
वतश्चैवोत्तरमानस ~~सेः कपालीच~~ सः
श्वपानसोः कपालीचनागः संकर्षणः
स्तथा शतचारः खिलेचारोरोहिणः
क्रौञ्चश्चशङ्किकः श्राद्धफालीफला
ढश्चनागः कनसरस्तथा स्वप्रबोदेवप
लश्चनागेन्द्रोथबलाहकः चन्द्रसूर्या
वुभौनागौश्चचित्रश्लोविभूरथः फे
लङ्गः स्कुमारश्चविडीबोविजयोजयः
कुडूवक्रोफणोवायुः शुक्रोवैश्रवणो
पमः मण्डूकनामोवन्यारोनगःशूर्प
नविद्युतिः श्यामनोलोलनोवभ्रुविन्द
विन्दसरोनडः तित्तिरिहस्तभद्रश्चना
गोग्रहपरिस्तनः अपराजितःपण्डिता
कोपपतिर्त्रजयोष्टकः नागोहिमसर

श्रवनागः फलस्वरः परः तथा वना-
गोऽभ्यस्वरो नागो नीलस्वरो विहः श्वश्च
लो हो हिपालश्च प्रह्लादो यमकलः
था अनिष्ठुः समलोवटः रङ्कपञ्जो
विभीषणः सोहतिकः प्रियस्वामी
कुमारो चन्द्रनोपरः कपालः शरण
स्त्रैतनागस्तुष्टरणस्तथा करवस्थाप
द्रीवाली विभूतिस्थूलकुञ्जरः उवश्च
कथरः शशोफवैदेहारको गुडः श्वस्यः
पटुस्तथा कुष्ठीकानो वधिरवणकौ
शनागपादः किनवो मूकरावस्वोक
लो माधीयः शातपादस्व योगः शान्त
वोतुकः अतितिनिद्रोतिवक्रभुगिन्द्रपा
दः विरोजकः कामरा हो विशाला त्तः
सर्वरहो भयः शाकः सुश्रीवो यमेला
पवौदेसराजाषडकुलः गन्धर्वोऽष्टन
गश्च कुमसमाकुरहरः कुहुः महालश्च

नी
८

80

श्ववरूमश्चकटस्पैवदानैनो नद्यश्चो
मूषकः पात्रोगोतमः सुगुभोजिह्वा स
गः शिशिरवासीचश्रीवासः श्रीयगुःव
गः लाङ्गलीवलभद्रोश्ववरूपः पञ्च
हस्तकः कामरूपोदरीकर्णाः समश्री
वीवहृदरः सुनेत्रोवक्रनेत्रश्चहनूमा
नङ्कदोहरः हंसकः पाटकः पायोस्म
लोविमलकोमरः नागशानस्तुवेश्चव
विद्याश्चोदधिवर्णिनः सुशीमः कालि
यः कालपटवः वृभिरस्तथा श्वित्रिश्च
शवलश्चैववर्णकोललनस्तथा हे
लिपारोहेमियामोवलीरः केलकोत
मिः वाटवोलेलिहानश्चपञ्चास्याः पि
ङ्गलोटकः कृतंत्रेताद्वापरश्चसमः सं
वत्सरस्तथा वत्सादोवक्रोमाचवा
पोतिः पुष्पमाकृतिः राहुश्चवः शिनीव
श्वशानानन्दोतिकोपनः श्वानन्दविज

यनदः त्रिशीर्षो ज्वरस्तिलस्त्वष्टा गन्ध
मोपलस्त्वष्टा शार्यः निटिमिनिटिस्तथा
पेशवनः सकैरन्नोमाघाटः ऊग्रटः प
भः ह्रवोमवः शठः शाण्णिशत्रुद्धो ए
मलद्रुमात्तो महादेवः कामपालो गो
पिरहश्रुधिष्ठरः नाकूःकयो विशाखे
वसमेरो वामह्रोदरः मकरोमकरा
त्मिश्चनउन्नोवलवांशाखो चन्द्रपः ट
नकः काकः कोतुको ग्रालणोप्रियः
करवीरोजरामन्दो निशाचरदिवाच।
रो उलिञ्जलिः शवन्दश्चमाठरोविर
रोविठः ह्रोवराकलवालश्चतपनो।
याशिरास्त्वष्टा कर्करः करवाटश्चव।
रघोषः समङ्गलः गुलकः शंभरः शा
मीपयोमहानिरम्भाजः करह्रालउ
ह्राश्रोधोम्रोनागोष्ठगालवः उलोव
श्चशिलोविश्चवह्निरूपो हिरण्मयः सा

नी
८१

सकुलः कुलपश्च कुमुदः कुटकोटरी
किम्रुयः शलभश्चैव किंशुकः प्रियसा
रकः मालाकुलो द्रुशिखरो वसिष्ठसव
नः सुखः नागोऽहो सोमहाराजो स्मद्र
ष्टोगजनेत्रश्च कर्णारः कुमुदस्तथा श्रो
नकः कानवः शंभश्चाद्रुमकोटिरिशि
यः भग्राशुयभिमनुश्चश्चमराश्चमत्ता
शनाः श्वनकर्णो श्वगोलामः सलागः
कालकाननः श्रालपणन्त्रिशीर्षो वैमणः
शृङ्गोदरीनो विहङ्गम शावकः कमला
लश्च मणिनागो वक्रैवकः जयकुञ्ज।
मनोविश्वाशाखोसुखहवर्चलो गु
हाहमाली माली च माल्यवाननन्तनाग
ण द्वात्रोमममनकोभीभ्रकाश्मीरोम
युवालिशो भीमाक्षो भीमनादश्च ना
गोहालश्चकालषो महेन्द्रस्चथामा
नः शालीयोमालविस्तधा सहस्रधारो

81

53

द्युतिमान्विभूतिकवंशौ शबलोव
ऊह्यपश्चनाग्नेविभावजः अरविन्द
सकल्पायोविन्दमातृमिरेटावटः साग
रोह्येतथागङ्गोवेनलायामनातृभो
त्रिशीर्षचित्रः सर्वभिभूतलंबरवारि
णो उपचित्रः कंकलश्चनागोनारद
वेतो विश्वावसुपारिजातोगललला
जललसः नागाश्चमातलिकस्तामीक
जिलःशिकरस्तथा अकंपोवऊकष
श्वकोपाषिङ्गलशूरमो लवकर्णोग
एउलश्चनागःश्रीमानकस्तथा श्रा
वतिकश्चनूमारोनागःकर्कवरस्तथा
लवकोयचत्रिवेदःपुष्करत्रितपेतथा
अम्लोटनागाश्वतरश्चखेनोवृह्निलक
यो द्वीरकभोनिकुम्भश्चविक्रमःसम
रप्रियः पलिगानोविद्यानश्चवाण्डोभो
गीजरान्वितः भोगीभागीवतोराष्ट्रोहद

नी
८२

82

भोजकदेहलो रोहिणेयश्च महाजोट
यिनकः प्रतर्दनः नागोजातुवरेवाहो
श्रुत्रमित्रोसकर्दमो पंकश्च कर्दमेर
भोवकुभोगोवकूदरः मत्स्यो भोतोव
कृत्स्नश्च करउविनातप्रियः नास्राक
रोष्यरजतोवनमालीसभावकः ना
गोमोतिकेवेघोयोरसारोजनार्दनः
मग्रोयउमरोश्च स्योवलिपुष्टोवलिपि
यः श्रृङ्गारकः शोनेश्चारीनागकुञ्जर
कोवय कलिहृत्सोकुटिलकोनागो
वकुहृद्भस्यनी चौरकस्तभरः केतुः सु
तपोरागवाउभो श्वन्तकणिश्च कर्णा
श्चविद्युन्मालीटरीमवः उोगणोराय
नोहासीनन्तनोगायनस्तथा कंभाट
श्चस्वभाटश्च वकुपुत्रोनिशाचरः मयू
रः ककिलस्यातामलयोयवनप्रियः
कोटपालोमहीपालोमोपालः पाटलः

स्तुवि राजाधिराजो विनतः सुरोभिविम
लकोमलाः शक्रहस्तो गदाहस्तः स्तू
लोपशीर्षस्तथा नागश्चित्रकरे
वत्सो वत्सोवकपतिः तथा शीतो
त्रोपद्ममालीवरावणोरावसाकृतिः
पञ्चादानास्तथाहुताभोक्तामोगप
तिस्तथा पतेप्राधान्येनराजन्नागेशा
कीर्तितामया पतेषांपरिवारपु
त्रपौत्रादिकं च यत् न तच्छक्यं मया
राजन्वक्तुं वर्षशतैरपि सर्वेषामेवना
गानां पुण्यानि भवनानि तु सर्वे वरा
प्रदानाना: सर्वे नीलमतव्रताः सर्वेऽति
जयता राजन्वासुकेश्च महात्मनः
दिक्पालानथ नेवक्ष्ये कश्मीरायां निवे
शितान् पूर्वस्यां दिशि राजेन्द्र नागो ति
न्द्र मारस्मृतः दक्षिणेन तथा नागो ना
म्ना श्रीपाण्डकस्मृतः उत्तरेण तथा ना

नी
८३

83

गोघ्नोक्रमस्ततस्मान्नमः पंवतागमहा
स्राणिप्रभुतानामधेयानिच नादेयान्य
मयंसमस्तावसन्नोस्मगतसाध्वसाः यो
योक्तामयानागानांतेषांमध्याच्छ्रुतःकुलः
पकोविवासितेराज्ञानीलेनामितेतेज
सा स्थानेसद्रकुलोराजन्महापद्मस्य
धीमतः तृतीयस्यत्वयरंतेनतज्जातं
जलाशयं योजनायामविस्तारंसमुद्र
मिवचापरं छन्नापद्मेनयश्चमहा
पद्मेनपार्थिव नीलस्यानुमतेपूर्वंवि
श्ववश्चानरापिपात् इतिश्रीनीलमत
पुराणेनागायतनकीर्तनेनामषष्ठिस
मतितमोध्यायः २२ गोनन्द उवाच
भद्रकुलः कथंराज्ञानीलेनास्माद्विवास
तः कथंचविश्वगश्चस्यस्थानेजातंज
लाशयम् एतत्सर्वंसमाचक्ष्वकुशलो
ह्यसिधार्मिकाः बृहदश्वउवाच पूर्वमेव

सतीदेशे महापद्मे भुजङ्गमे विदित्वा
कालतस्थानं वैनतेयोस्यवाथतं तस्मापुत्रं
तत्स्थामसर्वानाग्निर्तोपाश्रितोत्वगः श्री
कण्ठभक्त्यामासशान्तशोघ्रमहास्वशः
स्वजनेभक्त्यामालोच्छ्यमहापद्मोभुजङ्ग-
मः श्रीजगाममहानागंनीलंशरण-
मुन्नमा स्थानंच प्रार्थयामास कश्मीरा
यांजनेश्वर तमुवाच तदानीलो महा-
पद्मभुजङ्गमं नागाभुजङ्गशार्दूलसर्वे-
नेस्कृतालयाः नास्तिस्थानं नवसंस्थिय
श्मागेन्द्रसत्तम नवदेशप्रपश्यामिसू
स्मसृष्णमरप्रभो नागैर्नाध्यधिष्ठितं यत्तस
वमेवं भुजङ्गमं परिवारेण वक्तुंनातस्था
स्वपरिवारिनः किन्त्वास्मिन्प्रतंभूस्था-
स्थानेषाउङ्कुलोऽशुभं मध्यानिवासितो
नागास्तस्माद्देशासउङ्कुलः मानुषाणां
सदाराणिहरस्प्रहराहः पुरा इतोनिर्वास

नी.
८४

दृष्टं च स्थानं तस्य तेनो मया । उग्रश्रीः के
गिरिश्रेष्ठे दावेव भुजगो नाम मध्याधि
स्थानपालो मेऽथ तस्यात्र निवेशितः । पू
जमानो जनैस्तत्र स्थुविमाने षडकुण्डलः
सहाक्याचाभयं दत्तं तेन तत्राख्यहरिणाख्य
यम् स्थाने षडकुण्डलेऽस्मिन् विक्रमशक्तेस्य
भूपतेः यदेतन्नगरं रम्यं नाम्ना चन्द्रपुरं
परम् स्थाने षडकुण्डलेऽस्मिंस्तु वीतास्त्रुतिम
तमः उन्मत्तवेषः प्रच्छन्नो नाम वासः
प्रतिश्रयम् श्रान्तेन मयैषत्र भवते द
जलाशयम् न चापि विदितेनास्मि स्वा
तिवाकान्तकस्यचित् मयैव केवलं ज्ञा
नेत मेवानुग्रहात्मनः तस्मात्तं त्वमतित
त्रुरूपत्रासमाचिरम् किं त्वस्य च यम् भू
पालं विक्रमशक्तिं नराधिपम् । वरनाया
चेतस्य त्वया कार्यं महीपतेः सभस्त्रा
नायाचमानो लोभादेनमस्मादति श्रव

84

प्रकरणेयैर्थे पार्थिवः स्पष्टिमानतः
बृहदश्व उवाच एवमुक्तेन नीलेन महा
पद्मो भुजगोत्तमः भूत्वा तु ब्राह्मणो वृद्धो
ययौ चन्द्रपुरं परं सददर्श महीनाथं
विश्वगश्वं नराधिपं दृष्ट्वा चावाचयाच च
नटाच्छ्याविश्ववलितथा ब्राह्मणउवा
च राजन्स्वन्त्रेपुरे गृहोदीयतां संप्रति
श्रयः पयानिपकूटेव समहतो मेदा
यापर दद्यानितेहं विप्रेन्द्र यानं चन्द्र
पुरं शुभं गृहाणोपावसर्थीनि मत्कूटं वस्य
तेद्विज बृहदश्व उवाच प्रतिगृह्य जलेश
एवमस्त्विवाचभुजगोत्तमः उवाच मन्त्रि
णां मध्ये नागरूपी नराधिपम् हस्तम
रथ संपुत्रकः स्वदारैः परिवारितः निर्ग
हि नगरादस्मात्प्रयनश्व विप्रन्त्वयः स
कूटं वस्य पर्थीनि नगरं मन्नराधिप जला
शयः सविस्तीर्णोभवताशीघ्रमेवतु न

तः स राजा धर्मात्मा सस्थ नन्दुविसर्जयः
साध्यमन्त्रिवचो गत्वा सम्मराद्यो जनार्द
नम् पश्चिमेन तदा चक्रे नगरं सुमनो
हरम् विश्वगश्वपुरं नाम सन्देन तु वि-
विश्रुतम् तत्रोवास सुश्रवो राजा ब्रा-
ह्मणान्परिपूजयन् नगरं स्थापयामा
स महापद्मो भुजङ्गमः तत्रास्ते स प
रिवारः सर्वो भुजगसत्तमाः महाप-
द्मसरस्तस्य योजनायामविस्तृतम् स
पुण्यं परमतीर्थं च सर्वाह्लादनन्दनम्
महापद्मप्रभावेन उष्णग्राहविवर्जितं
तत्रास्ते सुश्रवो नागकुटुम्बपरिवारि
तम् महापद्मसरस्येष कथितः सम्भवो
मया किमन्यत्तव राजेन्द्र कथयामि व-
द स्व तत् इति श्रीनीलमतपुराणे महा
पद्मप्रवेशवर्णनं नाम त्रिसप्ततितमो-
ऽध्यायः ७३ गोनन्द उवाच भगवञ्छ्रो

त्रिसिद्धासिद्धाप्यामायतनामहत् कः
शमीरेणुचदेवेशेणुदर्शनं संप्रकीर्तय ह्र
ह्रदस्यवाच विनायकं तगान्कै यविस
नेवदत्तनुमात नेदृष्ट्वा सर्वकल्याणसि
द्धिमाप्नोतिमानवः तथाविघ्नकस्यवै
नस्यदृष्टिमाप्यक्षिप्रे देशेतक्रोशमात्रे
णादृष्ट्वाकार्याणिसाधयेत् भूतेशमी
ह्रिद्धिमप्रोवीरः लोकारः श्रीविनायकः
नतंकेशोग्रहारासीभीशः सोग्रवक्त्र
था भैरवोमहात्यायसमहाशानवे:
ष्टिलो पालस्सोगिरिवासीचजयेश्व
रमहेश्वरो पकैकमेष्यो दृष्ट्वातमणीश्व
स्त्रसमाहिताः कार्यसिद्धिमवाप्नोति
पुण्यफलमपाश्नुते शय्यासमीपेपी
लसंदृष्ट्वास्कन्दनसार्थिय पात्रकुंभेन
रस्नात्वाकामारंलोकमाप्नुयात् माली
वंरंगोरमीशंविश्वामित्रेश्वरंतथा सो

नी
८८

नास्तिकं वसिष्ठं च माण्डव्यं समं मेरुश्वरम्
स्कन्दं स्थं रविनाविशं पौलस्त्यमपरं त
था दृष्ट्वा कुमारमेकैकं फलं गोदानजं
भवेत् पुलस्त्यनिर्मितं शुक्रं भरद्वाज·
कृतं तथा काश्यपं कण्वमागस्त्यं वा
सिष्ठं च शतक्रतुम् दृष्ट्वा स्वर्गमवाप्नो
ति गोसहस्रफलं भवेत् अनन्तरं गिरि
सीं दृष्ट्वा प्रतिमां प्राप्नुयाद्दिवम् तैजसे
तु नरः स्नात्वा दृष्ट्वा प्रेताधिपं यमम्
स्वर्गलोकमवाप्नोति तिलधेनुफलं
लभेत् स्नातः पुष्करे तीर्थे दृष्ट्वा सूर्यं स्व
तं तथा सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलो
के महीयते प्रेताधिपं वसिष्ठं च सृष्टं के
शं तथा यमम् दृष्ट्वैकैकमथैतेभ्यो मु
च्यते सर्वकिल्बिषैः नारायणं विशोष
णं दृष्ट्वा हेतोमहाबला दृष्ट्वा तमर्श
नं देवं राजन्यावलिना कृतम् ओंम्

86

सर्वपापविनिर्मुक्तो वारुणलोकमश्नु-
ते सानसस्थानेरेकृत्लो महापद्मजला-
शये स्नात्वा दृष्ट्वा भवनं पुलस्त्येन वि-
निर्मितं गोदानकार्यमाप्नोति आधि-
भिश्च विमुच्यते दृष्ट्वा धनेश्वरं देवं विन-
स्तां च समीपतः कमटेश्वरं पार्श्वे च दृ-
ष्ट्वा गस्त्येन निर्मितम् सेनार्यग्रोनमस्ता-
मिं सौम्यं विसर्गीकृतम् दृष्ट्वैकैकम-
श्वेतेभ्यो धनवानभिजायते दृष्ट्वा शशा-
कं शाश्वतं मुचन्द्रेण विनिर्मितं चन्द्र-
लोकमवाप्नोति न ऐनास्मत्र संशयः
मणिभद्रं तथा दृष्ट्वा धनवानभिजायते
पुलस्त्य निर्मितां देवीम्मुविमेत्तेति विश्रु-
ता सर्वपापविनिर्मुक्तो विद्यामाप्नोत्यनु-
त्तमाम् दृष्ट्वा विशोकं कश्मीरे केशव-
नोपवंहितो प्रतिष्ठितां केशवेनाने वे-
स्वलोके महीयते भीमादेवीं तथा दृष्ट्वा

नी
८७

श्रियमाप्नोत्यनुत्तमाम् तथा कापिस्व
मीं देवीं तथा देवीं सुरेश्वरीं भाद्रेश्वरीं
गौतमेश्वरीं देवीं कालप्रियामपि तथा
योगश्रियं तथा स्त्रीगवां द्वीपवासिकामपि
दुर्गां गौरीं सह विजयां शकुनीं ज्वालवारि
णीं चक्रेश्वरीं तथा दृष्ट्वा मनोमथमवा
प्नुयात् चक्रस्वामिसमीपे च दृष्ट्वा देवी
हराङ्कमाम् सर्वपापविनिर्मुक्तो रुद्र-
लोके महीयते कार्तवीर्यार्जुनस्वामिं
दृष्ट्वा तं च दिवाकरम् मार्ताण्डकश्यप
स्वामिं विष्णगस्यकृतिं रविम् सुवर्ण
हस्तवक्रेशं सुरभीस्वामिनं रविम् दृ
ष्ट्वैकैकमथैतेभ्यो हयदानफलं लभेत्
ज्वालाणांवरं दृष्ट्वा शैलरूपधरं सुधे वि
ल्वस्वामिं हरिस्वामिं कश्यपस्वामिनं तथा
दृष्ट्वा स्वर्गमाप्नोति भूमिपालपितामह
नू चक्रस्वामिसमीपस्थं हरं दृष्ट्वा सुदर्श
नं सुयं प्रभुं वव ह्निकृतं न तथैवापि रू० लेश्वरं
विश्नादेश्वरं देवं देवभद्रेश्वरं तथा चन्द्रेश्वरं सज्जेष्ठपं

वालविस्फेश्वरं हरिम् केशवेशं समे
शं च योगेशं वरुणेश्वरम् चन्द्रेश्वरं
सवक्रेशं कश्यपेशं विलोहितम् का
मेशं च वसिष्ठेशं भूतेशं सगणेश्वरं
सूर्येश्वरं महाराजं भस्मेशं विमलेश्व
रम् दृष्ट्वैकैकमप्येतेभ्यो मुच्यते सर्वा
किल्बिषैः हिमाचलेशं शं विशं पवं
वे वह्निलेश्वरम् महानदीश्वरं शंभुं
वरदं कश्यपेश्वरम् राजेश्वरं नृसिंहे
शं भवेशं यनदेश्वरम् सदासन्निहितो
राजेन्द्रेवाभूतेश्वरो हरिः मुच्यते कि
ल्बिषैः सर्वैस्तत्र दृष्टैव नन्दिनं नन्दीश्व
रं प्रसन्नं हि सदा भूतेश्वरस्तथा सानि
ध्यं राजशार्दूल लोकानां हितकाम्यया
सदा सन्निहितं तत्र नन्दी भक्त्याहरस्य
व तोयमध्यगतं दृष्ट्वा संप्राप्तं कश्यपे
श्वरम् गोसहस्रमवाप्नोति संदृष्ट्वाभी

क्षितौ गतिम् इति श्रीनीलमतपुराणे देवायतनकीर्तनसमासम् ॥ गोनन्द उवाच कथमाराधितो देवो येन भूतेश्वरे स्थितः वृहदश्व उवाच श्रूयतां राजेन्कथां दिव्यां सर्वकल्मषनाशनम् नन्दिनं पतिभूपाल यथावृत्तं मनोरम शिलादो नाम विप्रेन्द्र पराः पुत्रविवर्जितः तेन वर्षशतं सम्यक् शिलाद रुणोनरा धिप नन्दिपर्वतमासाद्य महादेवः प्रसादितः पुत्रार्थे तत तदा तस्य देवदेवा नुकम्पया पुत्रत्वेन नन्दिनं प्रादात् त्वगाणेशं महाबलम् दीयमानस्य पुत्रत्वे नन्दी प्रोवाच शंकरम् अनुग्रहाद्विजस्यास्य पुत्रो ऽहं भविता प्रभो किन्तु यानि भवो देव भवेयं तस्य पुत्रकः चिरं च नव वत्सहमानुस्यत्वठिनाकृतः तमुवाच हरो देवः प्रहसन्ननुकम्पया उमाविवा

देशोस्मि मगुणानां त्वगुणोत्तम श्रेष्ठ
जितेन मातृच्छे तेनापि भवितात्वम्
तेनचैव शरीरेण मत्समीपगमिष्यसि
ततः प्रभृति मातृच्छे वत्सस्य सत्वगुणो
त्तम वत्सस्ये मत्समीपे च प्रकाशमंत
यथास्तुत्वम् वत्सस्ये किं च मातृच्छे।
भृगुशापबलात्कृतः तत्रापितोऽहंवा।
स्यामिप्रकाशनगणेश्वर एवंभूती
श्वेन नदीत्वंसंवसतिपार्थिव प्रका।
श्यन हरोदेवस्तथानदत्वंकंपयो गो
नन्द उवाच कथं जाता शिलादस्यन·
न्दीपुत्रत्वमागतः कथं च हरशरीरेण
गाणपत्यमवाप्नुयात् बृहदश्व उवाच
अयोनिजः शिलायेतुशिलाचूर्णयतो
नदा संप्राप्तस्तु शिलामध्यात्सुतोऽन।
न्दीशाभिप्रभः तत्प्राप्य तनयं विप्रः शि
लादो हर्षमागतः संस्काराणि तु सर्वा

णिपुत्रस्य कृतवांस्तदा क्रियमाणेथ पु
त्रस्य संस्कारे पुनरद्विजः अल्पायुषं स
शुश्राव ब्राह्मणेभ्यस्तदा सुतम् कृत्वा
चैव तस्य धर्मात्मा शिलादः पुत्रवत्सलः
तरुदन्तं तदा नन्दी वारयामास धर्मवि
त् स्वमारोदहं ताताद्यनवाहं प्रिय।
काम्यया आरभ्य शंकरं देवं दीर्घमा
युषमिजीवितम् एवमुक्त्वा सपितरं शा
न्तयत्तस्ततः स्वयम् हरमुकुटमिताख्य
तस्य शृङ्गे हिमवतः शुभम् जगाम सहसा
नन्दी तपसे कृतनिश्चयः तस्य शृङ्ग।
स्य पूर्वार्धे सरोपि विमलोदकम् कालो
दकमिति ख्यातं सर्वकिल्बिषनाशनम्
तस्मिन्नदीशिलापृष्ठे पश्चिमां मूर्ध्नपतन्दि
तः आराधयामास हरं रुद्रजाप्यरतो ज
ले तस्य वर्षशतान्ते रुद्रं जपतः सलिलेग
तम् ततो वर्षशते पूर्णे देवी देवमभाषत

पृष्टोमेभगवान्नन्दीकालोदेनपतेतपः
वरदानेनतंतेदेवंघोनयथास्माशुभ्रमाचिरं
पवश्चकानदादेव्यावाराणस्यांनवाधि
प दृश्यमसूततोदेवोमार्गेणाद्विलिमा
सिना प्रदेशेशुभभानूर्ध्निफवादगम्य:
स्तकेनचित् सप्रवागमतिक्रम्यतथा
योध्यांमहापुरीम् रम्यांवनैर्नैमिषारण्ये
हृत्कृत्वारमतःपरम् स्थानेशुभ्रात्कृत्वे
त्रेततःविलस्पदंशुभम् शतद्रुंचविपा
शांचशुभ्रपनोयापिरावतींम् देविकां
चन्द्रभागांचतथाविलस्पदंसरः विशो
कांविजयेशांचवितस्तांसिन्धुसङ्गमम्
पुतान्सर्वानतिक्रम्यप्रययौमरतंगिरिं
तस्यमूलंमध्यासाद्यदेव्यावचनमब्रवी
त् उह्वतिहतावंमहृद्यास्यास्यतःप
रम् वृषेणसहितादेवीपर्वतःसिंहियः
पथा हृस्वागारोहतानस्यमहस्त्रोएक

नी
१०

स्मृतम् पश्चात्तेन समर्थोस्मि हर्तुं मारारि
देवियत् आरोढुं तेन यामि हमेक पञ्चाश
मन्वरः तस्माद्देशात्समुत्तस्थुर्गन्तुं देवव
रः पश्चा पश्चिमस्यां दिशि तत्रेक्षितो देवस्य पा।
ततो भवत् आरुरोह यदा शैलं पश्चाद्दे
वो महेश्वरः तदा दृष्टिमगात् शैलो मह
तो भूमिदारुणः वर्धमानं ततस्तमाक्रा
न्तः क्रुद्धो महेश्वरः रूपं कृत्वा महद्रौद्रं पद
मूर्ध्नि ताडयत् ततः प्रभृति शैलो सौ मु
ण्डपृष्ठः प्रकीर्तितः मुण्डपृष्ठशरीरेण
स्पृष्टः सर्वेण मानवः स्वात्मभक्तो यदि त्वा
त्तस्मात्पापात्प्रमुच्यते देवेन ताडितः
शैलो रूपं मानुषमास्थितः प्राञ्जलिर्दे।
वदेवेशमिदं वाच कृपणोस्म्यहम् महात्म
नो ऽनुग्रहं प्राप्तिप्रायशः कृपणा जनान्
सोऽहं कृपणभूतोस्मि जडश्चाहं तान् विभो।
मा अनुगृहीष्व मां देव प्रसीद करुणा।

स्थिते इत्येवं वचसा तेन देवदेवः प्रभाषि।
तः ततः प्रसन्नो देवेशः शैलमाह कृपा
न्वितः मम पादप्रहारेण निर्गतं यज्ज।
लं तव कूपणीतीर्थमिमेतद्विख्या
स्यति पर्वत श्रुत्वैवं गिरिं कृत्वा सो
ऽत्र रूपमथास्थितः अप्सरोभिस्तुतो।
यत्र तीर्थमप्सरसा च तत्र ततो ब्रह्मस
रो नाम हंसतीर्थं मनोरमम् हंसरू
पधरः शैलं पाटयामास सत्वरः हंस
रूपेण यच्छैले कृतं छिद्रं महात्मना
हंसद्वारमिति प्रोक्तं सर्वकिल्बिषना
शनम् हंसतीर्थे महादेवस्तथा वाति
कपिलको कपिलातीर्थमासाद्य स
ददर्श पितामहम् देवैर्वृतं महाभाग
जयन्तं ऋषिभिः सदा हंसरूपधरं दृ
ष्ट्वा ब्रह्मा देवं महेश्वरम् दृष्ट्वा प्रणतं
देवं ब्रह्माणं जगतः पतिम् प्रणम्य पा

नी
९८

ऋः प्रोवाच यत्नस्तुत्वा महीपते शङ्क
उवाच नमस्ते देवदेवेश जगत्कारण।
कारण त्रैलोक्यनाथ सर्वज्ञ महेश्वर न
मोस्तु ते त्वत्तो मे नैव पश्यामि जगतः
स्थितिकारणं त्वया सर्वमिदं व्याप्तं त्रै।
लोक्यं सचराचरं त्वया धृता धारयति
नैषैवाप्यखिला जगत् शब्दयोनिता।
थाकाशं जगद्धारयते प्रभो वीर्येण ते।
महाभागां त्वं च प्रोक्तस्तथापरः त्वं बुद्धि
स्त्वं तथैवात्मा सर्वस्यास्य प्रकीर्तितः
अव्यक्तः पुरुषश्चैव रजः सत्त्वं तमस्तथा
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थाश्च महत्तत्त्वं मात्राः स
त्वेकः ज्ञाता ज्ञेयं तथा होता त्वं देवज्ञः प
रमेश्वरः ध्याता ध्येयं तथा ध्यानं यज्ञा
नि विविधानि च सर्वमेतत्त्वमेवैकस्त्व
तः किमपरः प्रभो यत्नतोस्मि महाभा।
गपतन्मे संशयं महत् इति श्रीनील

91

मन्त्रगोला· हरदष्टउवाच एवमुक्त
स्तु शक्रेण ब्रह्मा वचनमब्रवीत् एषा
तनुष्ठिता यामेशार्धी परमपावनी त
यसामहृताषृक्तायुक्तनोसि शतक्रतो
देवैः सर्वैः सुरैः साकं नमस्कुर्वाथ सा
दय एवमुक्तस्ततः शक्रः सर्वैः सुरग
णैर्वृतः ब्रह्मा च देवदेवेशं त्रिपुरान्तक
रेश्वरम् प्रसादाद्ब्रह्मणस्तस्य यथानेव
नमस्करम् शक्र उवाच नमस्ते देवदे·
वेश मायाश्रितजगत्रय जयमानोम
हीविचतो याग्नीन्दुर्कवायवः तनव
स्तेविनिर्दिष्टा याभिर्व्याप्तं जगत्रयम् ।
ब्रालीनं तु तथा ख्यायगात्सेयं जग
द्गुरो लोकास्तत्त्वभूतात्मा स्त्वं च का
र्यं निविद्यते योरुषीनत्त्वमाख्याय सा।
त्विकीस्त्वं महेश्वर पालयस्यविलं दे।
वत्रैलोकं सात्विवत्स्थितः कालाख्या

नी तामसीं कृत्वा जगत्संहरसे तथा हृष्टा
१२ रूपधरायसौम्यायानन्तगुणात्मनः वामा
र्धदयिताकायब्रह्मचारियदाभवान्
नमः शशांकलेखांकजटाभारनमो
स्तुते त्रिपुरारे नमस्तेस्तु नमोस्त्वन्ध
कघातिने शूलाग्रभिन्नदैत्यांगमहर्षि
गाईनमोस्तुते कपालमालिनेतुभ्यं
पार्वतीदयितायच उग्रायशूरायभीमा
यभीमाद्रुपधरायच ऊर्ध्वलिङ्गाय
शीघ्रायक्रुद्धायक्रोधनायच मङ्गला
यवरेण्यायमहाट्टहासायमीढुषे मी
मांसायभुजगाङ्गायव्यालयज्ञोपवीति
ने त्वमहंमहादेवशायन्मयासिनपू
जितः नैवमायया पूर्वं महितेनज
गत्प्रभो प्रमत्तोसिध्रुवंशीमोयेनत्वा
तोसिवैमया सुभगादोसिदेवेशप्रा
णतोस्मि महेश्वर हृष्टदक्षउवाच ॥ प
वंस्त

92

नर्मूशाकेण ब्रह्मणा ऋषिभिः सह हंस
रूपं नदासमकाशेन रूपेण शंकरः न
गामब्रह्मणोयत्ते देवानां दर्शने दृष्टो
श्रानायया मासनदादेवी देवा दृष्टत
ध्या नैत्रैवदेवदेवेशः समाने ब्रह्मणः
कृतो सर्वदेवगणैः सार्थंयथो कालो।
द्रकं सरः ददर्शनन्दिनं तत्र शीतद्व
द्रावकर्षितम् सुसन्नानीयमानेव
वन्युनेवनगोपिष दृष्टोवाचमहादेवो
नन्दिं नजपतांवरम् वंवेरयमंदूते
उत्तिष्ठोत्ति४९३क दृष्ट्वेदेवमहादेवा
पार्वत्या सहं तं स्थितम् सर्वेदेवगणैः
सार्थं तत्र जनमरणाद्रयम शिलातप
कौसमश्रद्धयतोयमध्यात्समभ्रमम्
पूजयामासदेवेशं वाग्भिरद्भिस्तथैवच
पूजितः शंकरस्तेन प्रहसन्वाक्यमब्र
वीत् रुद्रजाप्येनतेतानतपसामरता

नी
९२

तथा परितुष्टोस्मि भद्रं ते मत्समीपे
निवत्स्यसि श्रीनैनैवशारीरेणनास्ति
तेमस्ततोभयं स्मस्मिपूर्वकंनन्मप्र
नीहारोभवान्मम शिलादेनद्विजेन्द्र
णप्राप्यस्वतपसातदा ससत्त्वेणत्व
याप्तशिलादस्यारितनलदा गणेश्व
रत्वमासाद्यमयासहनिवत्स्यसि श्र
स्माद्योनतनमात्रेणपूर्वभागेगणोमम
त्वयास्मार्थंनिवत्स्यामिभूत्वाभूतेश्वरो
हरः तावन्नन्दिप्रतिष्ठानंवसिष्ठाभग
वानृषिः कृत्वादेशोषुभेनस्मिन्स्स
दाश्रितभूतले सत्रियानेकरिष्या
मतत्रनिमवधद्विज तत्रापिसत्रिया
नेमेनिमिवविज्ञातमहंस्मि ऋषिकोटि
सहस्राणिसमभवन्द्विजोत्तम तत्र
संस्थापयन्तिस्म ज्येष्ठशर्मासदेवत्व ब
लादिमनतोयेनशोभेनोत्तरमानसात्

तेषां तपःप्रभावेन भक्त्या च मम मया।
थेद सरोगस्य तु नागस्य स्थाने सुत।
रमानसः स्वयं प्राप्तो महाभागानत्र
वेस्मि निवसदा यस्माद्देशानतथाया
ति द्विजेन महानदी हिमवतो उ
पजलाः स्नाताकनकवाहिनी प्र
छेशेव सर्वं भूमेव स्तमकाम्यतो हि न
मत्समीप सघ्याम्या हिदेशो नामे नउ
वक पवस्कन्नात देवेषानोद्दिनम
ताम्तं स्थितं सुस्तुविसर्जयामास सा
नन्धिन्वाहृता सिद्धा नन्दिनं व समाद
यद्दृष्ट्वा चौत रमानसे नस्यैव सरसा
भ्याशे श्रृङ्गं त्रैलोक्यविश्रुतं हरमुकु
टमिति ख्यातं नमा हरो हस्वदान्वितः त
त्रसन्निहितो नित्यं देवदेवो महेश्वरः
ज्येष्ठेश्वरसमीपे तु वसिष्ठापि महाय
शाः सर्वे देवगणाः सार्धं वके भूतेश्वरं

नी
१५

हृं तस्येव पश्चिमां मूर्तिं सव कारय
नन्दिने पवं कृते यथ्युर्देवाययथागत
मरिन्दम सस्त्रलोर्थानिचनथा सप
पश्चतपोयना: पर्वहिमगुह्यापनह
रस्यानुग्रहेणच तत्रसन्निहितो नदी
तस्यैस्याचमहेश्वर: नन्दीश्वरस्यया
मूर्तिर्द्वराचारैर्नदृश्यते भूतेश्वरं तथा
दृष्ट्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषै: स्नात्वात्व
स्मादरे कुण्डे दृष्ट्वा भूतेश्वरं हरं ज्येष्ठेश्व
रं तथादिने च गाणपमवाप्नुयात्
इति श्रीनीलमतपुराणे भूतेश्वरमा
हात्म्यम् गोनन्द उवाच कपटेश्व
रस्थं देवदेवस्य शूलिन: पुण्यमा
यतनं तस्य सम्भूतिं वदस्व मे तथा
योसि महात्म्यं कपटेश्वरकीर्तनात्
किमर्थं भगवाञ्छम्भु: प्रोच्यते कप
टेश्वर: बृहदश्व उवाच पुण्डे पद्र।

95

लीतीर्थे कृतहृद्देवेन राधिपः ऋषि
कोत्माः सङ्गतस्तु स्तपः परममास्थिा
तः दृष्टुं देवेश्वरं रुद्रं तेन ब्रह्मा परमेश्व
रः तानाह भगवान् ब्रह्मा मे कश्मीरं तु
तमाश्रुताः व्रजध्वं यत्र नागस्य भव
ने विमले महत् कपटेन त्वदास्य
मिद्दर्शनं भवतां महत् एतस्य मति
श्राप्याद्य कल्मषः ब्रह्मा परमं कश्मी
रं महितं जग्मुः शंभुं देवं दिदृक्षवः
नागस्य वेश्मान्तस्य भवने न लब्ध एव पि न
पश्यन्ति जले काष्ठैः सर्वतः परिवा
रिते तत्काष्ठानि सचालकैस्ते
ऋषिसत्तमाः स्नातमात्राघ्यः सर्वे
स्वशरीरेण हृष्टा वासिष्ठ्यालेण
सेको नामाग्नो गोरपराशरः नसेको
नवतत्काष्ठपरस्पर्शाच्च कृततृस्तलात्
तत्रस्थः सोध्याममासनिराहारः कले

नी
९५

तमुवाच हरः स्मेरं किमर्थं क्लिश्यसि
द्विज त्वात्मानमष्टपकाष्ठानि शीघ्रे
वं व्रजरुद्रताम् तमुवाच द्विजो रुद्रं प्र
यतः प्राञ्जलिः स्थितः संमं रुद्रत्वमा
माद्य दृष्टपसे त्वं जगद्गुरो किन्तु दृष्ट
हि देवश्मानाहिमम मनसो धृतिः कप
दैमव ते दासेत्वयाकें दर्शने प्रभो
तद्दृश्यमनयास्यामि न च मो सामि
शंकर तमुवाच ततो भूयः शंकरः
प्रहसन्निव दृष्टं त्वकाष्ठरूपेण मया
तेषांतद्दर्शने तेमां दृष्टुं च सशामा
रुद्रत्वं च तदा द्विज तवाद्येकेन तप
मा वांछितं तथोप्सितम् तमेव वरय
भद्रं ते रुद्रतां च तथा व्रज गौरपराश
रउवाच वं चेदीयते देव मम कामा
ऋनाशन ऋषिभिर्हव यथा दृष्टः का
ष्टरूपो महेश्वर तथात्वं देहि सर्वस्य

95

जनस्येह हि निदर्शनं सर्वकालं जग
त्यस्थलोकाः क्लिश्यन्ति पाप्मना म
हेश्वर उवाच इह सन्ति ये जनाः सर्वे
काष्ठरूपं समाश्रितं कदाचिद्द्विज
शार्दूल सर्वकालं तु नो द्विज श्रेयव
सन्ततं नन्दी काष्ठरूपी गणो मम द
र्शनं दास्यते नृणां तव दत्तं ग्रहकास्य
या मां च दृष्ट्वा न यास्यन्ति स्वशरीरे
णैक दृष्ट्वा कपटेन तु दास्यामि नरा
णां दर्शनं यदा तदा सत्तामवाप्स्या
मि कपटेश्वर इत्युत तोयस्य बद्धली
भावो देशोस्मिन्ब्राह्मणोत्तम दर्शना
न्ममदीयस्य पूर्वरूपं भविष्यति इत्ये
वं कथितं तस्य कपटेश्वरसंभवः
गोनन्द उवाच भगवञ्छ्रोतुमिच्छा
मि विशेषात्पातनाम्न हे कश्मीरायां
फलं तेषां येषां सन्निहितो हरिः ॥ २२

नी
९८

ईश्वरउवाच निःसंसन्निहितोदेवराजा
स्माक्रधयाहृतिः तंदृष्ट्वाभुवनेश्वरीकादं
दशायुतफलंलभेत् निःसंसन्निहितो
देवोनरसिंहोजनार्दनः तंदृष्ट्वादेवदे
वेशमश्वमेधफलंलभेत् देवःसन्नि
हितोराजन्निसंवक्रभोभवेत् तथास
न्निहितोराजन्मुण्पेदेवसुरेश्वरे वासि
ष्ठायामश्वत्वात कृष्णायानश्चैवच
वैनतायांसन्निहितोगोनन्दपार्थिवो
त्तमः एतान्दृष्ट्वाकेशवाद्यानग्निष्टोम
फलंलभेत् देवंशक्रकृतंदृष्ट्वावरु
णेनतथाकृतं ब्रह्मणाचयमेशेन
यमेनचहरेणच दिवाकरेणसोमेन
वह्निनापवनेनच कश्यपेनाथमरु
णांश्चलैवेनतथाविश्णा भूतसंघमिम
हास्वामिशातनस्कन्दगारायः मनोभव
नपार्श्वेचमरुत्स्वामिजनार्दनं नेतः

96

रीयेश्वरं देवं वरेकस्वामिनं तथा भ
वस्थं च तथा पार्श्वरामस्वामिनं नार्दं
देवं नारायणं तथा नैमिषे तु वराहदे
गङ्गे तु मोहनं देवं वराहस्य समीप
गम् वराहं च नृसिंहं च वरूपं वरा
श्रं समर्षीणं तथैव कार्यं: मधुवस्थ
समीपगाः त्र्यक्षवासं च वरदं वरदं
वस्वयं भुवं गुहावासं च योगेशम
नन्तं कपिलेश्वरं ब्रह्मशीर्षं तथा
मत्स्यं हंसं कूर्मं तथैव च नन्तकस्वा
मिनं देवं वालखिल्यकं तथा गा
रुडं जलवासं च देवं भोगमयं तथा
येतु फलं लभेत्तेनैव यत्र स्थे रैकैः।
कमथ्यैते ष्योटशायेतु फलं लभेत्
वेमेन दृष्टुना पूर्वं मनोयेषु प्रतिष्ठि
ते दृष्टुवा मोति हि फलं पुण्डरीकस
मानवः पृष्ठ पृष्ठे तथैवा चाग्राभांम

श्री
९७

97

गुरुकृतं तथा आश्रमस्वामिना स्तो-
त्रेण पर्वतादवतारितां स्वदेशपार्श्व-
ग्रामे तत्र भार्गवेन महात्मना दृष्ट्वा स-
र्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः गौत-
म उवाच शृङ्गकुलाद्रिरिश्रेष्ठात्कि-
मर्थं भृगुनिर्मिता अर्चावतारिता अ-
ल्पत्वाश्रमस्य समीपतः बृहदश्व
उवाच पुरा पितृवधाच्छ्रीरामः क्षत्रि-
यमर्दनः त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृ-
त्वा निःक्षत्रियां पुरा एकविंशतिमेधा
तेश्रामे केचित्तु क्षत्रियाः गिरिदुर्गम
तु प्राप्ताः कश्मीरायां नृपोत्तम [illegible]
रामो नु पदमागम्य तान्ज्ञात्वा नातिरो-
षणः तेभ्योपि क्षत्रियाः केचिद्धतशे-
षा महीपते तदूर्ध्वात्त्रिगर्तान् समकाः क-
श्मीरां राजसत्तम नदीं मधुमतीं यत्र
तत्र मया राजनिर्मिता तथापि रामस्ता

ज्ञात्वा ज्ञातयामासरोषतः निःशेषा
न्क्षत्रियान्हत्वा पृथिवीं कृत्स्नेनतथा प्र
तिष्ठामकरोद्राजन्केशवस्य महात्म
नः राजवासमितिप्रोक्तं राजलोके
षु विश्रुतं तद्दृष्ट्वा शीघ्रमाप्नोति का
र्यसिद्धिं द्विजोत्तम रौद्रभावेन रामे
ण पद्मश्चाको विनिर्मिता रौद्रभावम
थाप्याय तस्यां सन्निहितो हरिः प्रवि
ष्टन्ति वै रौद्रणं तद्भावेन मानवाः
रौद्रभावान्महीनाथ निःसंपन्नव्यथा
दिना ततो रामोपि धर्मात्मा पूर्ववृत्ति
यशोणितैः कृत्वा कुण्डान्स्तर्पयामास
कुरुक्षेत्रे महीपते पितॄन्स्तेषु यथाम्य
थेषु देशेष्वपरिहा तमूचुः पितरः प्री
ताराम राममहाभुज कर्मणोऽनेन
तेनतीर्थयात्रां तथा कुरु पलायमाना
भीताश्च हतावपि पार्थिवान् तेन प

नी
९८

येनेतेनत्रशरीरंकल्मषंयदि तस्माद्रा
जन्सतीर्थानिपावनानिमहात्मनः भ
विष्यसियथावत्त्वंशुद्धदेहस्मशुत्रक ना
येष्यतिदिनेतावत्करेभ्योरुधिरंद्रु
यदाकरौविरुधिरौतववपुत्रभविष्यतः
तदात्वंनिर्मलीभूतस्तपःकुरुयथासु
खं एवमुक्तस्तदारामःपितृभिःपूज्य
तोगतः चकारतीर्थयात्रांवैसर्वदेशेषु
भूपाधिप कृत्वाजगामकश्मीरेतत
श्चापिममहीपते आत्मात्मतीर्थेपुत
दाहराजकृतस्तुपाणिते शुद्धासरस्वती
चैवसंयोगंयत्रगच्छतः तत्रस्नानप्र
रामस्यकरौशुद्धिमुपागतौ तस्यतीर्थ
स्यरामोपिवरंप्रादान्महायशाः अस्मि
स्तीर्थेनरःस्नात्वासर्वमोस्तकिल्बिषं
शुद्धदेहस्तदागन्तामसृणांसमलोक
तां एवंतत्रनिर्मलीभूतोरामःपरवलात

98

मनः पार्थेश्वरं मध्यास्यायतनं पुल्लेपेन्द्र
दारुणं नदीं समाप्य पुण्यामायतनं तथाव्र
लिङ्गोद्भवो यदा तस्मात्तु रामेण तप
स्तप्तं महात्मना तदा रामह्रदे सेवन
दी सा भुवि विश्रुता तत्र स्नानं तु कृत्वा
रामोपि परमं तपः तपोऽस्य शृङ्गय्रकूटा
स्य तदा मूलं जगाम सः यत्रास्य वागा
नेत्ब्द्धिकरो दृष्टं महीपते तस्माद्दूरे
गुणोदा मतन्तस्य महात्मनः भवन
नागराजस्य तपस्येप महात्मना प्रति
ष्ठानं तथा चक्रे तस्य देवस्य शार्ङ्गिणः
तत्रासतत्त्वदातस्य रामस्याक्लिष्टकर्म
णः आश्रमस्वामिने दृष्ट्वा प्रयोविल
णेन सः दाङ्गानस्य देवस्य तामाद
यतु सत्वरः तत्रासौ वपश्चिमेषणं स्नस्मा
जे सिन्धुपर्वते सतस्तावगां महीनाथ
ब्राह्मणोपि निवर्त्तितः प्रायश्चित्तीयता

नी
११

प्राप्यदुःखशोकसमन्वितः सरामाश्रय
मागम्य वासिष्ठो धर्मनिश्चलः यथाह
तमथावदद्रामायसमहात्मने तथ
वाच ततो रामः पप्रच्छमेनवसिष्ठका दि
कोसमाद्विजश्रेष्ठ देवनारीमनोरमा
देवर्षिवस्त्वयामामसौ रूपेणाथ नारदं
तेन विज्ञाय साशानात वगत्वाशुपागता
तेनैव तस्य शापान्तः कृतो ब्राह्मणस॰
तम गोस्वामिनानीयमार्गागम्य कू
टे शिलोच्छये तं नंमस्कात ततोऽभूयो भ॰
विष्णुसिवराश्रयः मोहिता सा त्वया।
शापात्वनेस्ति द्विजपातकं गोदानफल
मथुक्तो मम सा दानु विष्णुसि श्रेहं द्विदेव
प्रवरमाशाङ्खमनोष्ठेने इहानयिष्यनाम
वीलोकस्य हितकाम्यया प्रायशोयेत्र
दानेन लोको व्ययाति तं हरिं पर्वतारोह
णे केशमहाविष्णुगतं यथा आनीता

११

धायुम
द्ने

यास्मिहार्चायांहिजेन्द्रेणाभविष्यसि त
स्मिन्नेव नतद्रस्याने तत्पस्ते पसभार्गवः
ततः संवत्सरस्यान्ते ददर्श मधुसूदनं
दिव्येन चक्षुषाराजन्स्तसंत्रेश्वरं ततः स्थि
तं तुषारचयसंकाशं शंखेतांबरविभू
षितं मुकुटेनार्कवर्णेन कुण्डलेश्च वि
राजितं चतुर्भुजं विचत्रवाहुं चतुर्वेदा·
श्रयान्वितं शरीरधारिभिः शस्त्रैर्हृदी
रितजयशब्दं तं दृष्ट्वा प्रणतो रामस्तु
ष्टाव मधुसूदनं राम उवाच नमस्ते दे
वदेवेश प्रणतार्तिविनाशन चतुर्मूर्ते
महामूर्ते चतुर्वेद महाभुज गोविन्द पु
ण्डरीकाक्ष वराहाय नमोस्तुते दंष्ट्रा·
ग्रोद्धृतभूभागसंस्थापितशिलोच्चय
नमस्ते देववराहोसि येनदंष्ट्रायितेजगत
करजाग्रविनिर्भिन्नहिरण्यकशिपूर
से नमस्तुभ्यं नृसिंहाय ज्वालामाला

नी
१०

कृतात्मने त्रिविक्रमायदेवायनमस्ते
विजिगीषवे सोमभूषितवक्त्रायनमः
स्वशिरस्सप्रभो त्वंदेवसर्वदेवानांदुः
खितानांपरागतिः इन्द्रियाणीन्द्रिया
र्थाश्चमहाभूतानियानिच मनोबुद्धि
स्तथैवात्मात्वमेकःपुरुषोऽव्ययं सत्वर
जस्तमश्चैवब्रह्माविष्णुर्महेश्वरः त्वया
सर्वमिदंव्याप्तंत्रैलोक्यंसचराचरं त्वया
विनानपश्यामिकिंचिद्देवजगत्त्रये त्व
त्तेजसामयादेवनिहताःक्षत्रियाभुवि
कोटिसंख्याश्चनिहताःसैंहिकेयामहा
बलाः सहस्रातिसहत्वदेवशमहद्यो
पिमहत्तर दीपोदकमादयितकामरू
पनमोस्तुते कामकामदकामारिपू
जिताघविनाशन वन्द्यभिःसततवक्त्रैः
पद्मजन्माभिसंस्तुत कामोहंतेकरि
ष्यामिजगत्कारणकारण स्तुतत्रैलो

100

कानाध्येशासर्वश्चैव नमोस्तु ते नमः
पार्श्वस्थुतेद्वैव नमस्ते सर्वतः प्रभो प
देनेषु समुद्रेषु लोकेषु गगने तथा
नमस्तेस्तु नमस्तेस्तु सर्वत्रैव नमो
स्तु ते एवं स्तुत्वा स रामेण रामस्मा
जनार्दनः रामराम महाबाहो वरं व
रय सुव्रत वीर्येण तपसा देवस्तोत्रे
णानेन सुव्रत परितुष्टोस्मि ते वत्
स यथा नामसहस्रकस्यचित् राम उवा
च मत्कृतानि निर्मितानामष्टाष्टकूटा
ग्रतः प्रभो इत्यानयितस्मि स्तुमितः
मेतु ज्ञातुमर्हसि श्रीभगवानुवाच
एवं कृत्वा यदि ष्टं ते जनो मुच्येत किल्वि
षात् क्लेशं विनाश्य गुप्तं ईश्वं कृतसैत
ग्रहोमया ष्ट्रहृदभ उवाच एवमुक्ता
ययौ विसृष्टस्तदान्तर्धानमीश्वरः रा
मोपि ष्टष्टकूटानां नदाद्यामवताग्ध

नी
१९

101

त्र मध्ये च कारंतां भक्त्या स्नात्वा मान
ने कूटयोः तां दृष्ट्वा फलमाप्नोति पु
ण्डरीकस्य मानवः रामोपि तपस्यारे
मे वाजिमेधे महाक्रतौ दत्तामहीं क
श्यपाय महेन्द्रं पर्वतं ततः एवं रामे
णार्थमत्र शूर्पकूटाच्चोत्तमात् स्ना
श्रमस्य समीपे च आनीता प्रतिमा शु
भा इति श्रीनीलमतपुराणे आश्रम
स्वामिमाहात्म्यं । गोनन्द उवाच
देशस्यास्य समीपे तु तीर्थानि वदतां
वर कश्यपस्यामितप्रज्ञ तस्मिंस्तीर्थे
फलं च किं बृहदश्व उवाच आरु
ह्य शूर्पकूटं तु गोसहस्रफलं लभेत्
वितस्तामसोप्सु सङ्गमे त्रिदिवं व्रजेत्
इन्दुकोलमथाप्लुत्य गोसहस्रफलं
लभेत् कृष्णां नारी नदीं प्राप्य स्नातो मु
च्यते किल्बिषैः कृष्णा वितस्तासंयो

गंगोमहत्स्नफलंलभेत् तथामधुम
तीतीरे शारिकेशंनिवेशितं दृष्ट्वा
दुर्गामवाप्नोतिकाममेवयथेप्सितम्
तत्रैव शारिकेलीनामनदीपापनिषू
दिनी तस्यांस्नात्वाततोदेवं वाहित्रुरूपे
गतकल्मषः शारिकेलीमधुमसंग
स्नातोयःसंक्रमेनरः सर्वपापविनि
र्मुक्तःस्वर्गलोकंसमागच्छति राजवास
रं दृष्ट्वाकार्यमाप्नोत्यभीप्सितं रजो
विनिर्मलंप्राप्यस्नात्वामुच्येतकिल्बि
षैः तस्मिन्देवीतमास्नात्वाप्रथमंमत
रजोवती दृष्ट्वातुगौरीशिखरेवन्धः
लोकमवाप्नुयात् पूर्वमासीद्दमाराः
जश्रीलोमलसमप्रभा सातत्रतपसा
लेभेगौरत्वंमनोहरं कृष्णपक्षेपि
तेषांलसत्स्नामिवमानद पक्षपा
न्तिमानवानिर्मितस्तत्रमहदद्भुतम्

नी १०२

नैलंलांभ्रंनैलंपुण्यमवाप्नोतिपृथक्पृ
थक् तस्यफलमवाप्नोतिगोशतस्य
पृथक्पृथक् तयोस्तुसङ्गमेस्नात्वावा
जपेयफलंलभेत् मधुमत्यास्तयोश्चै
वस्नातस्यतत्सङ्गमे कथितंमुनि
भिः पुण्यमश्वदानस्ययत्फलं तथाश्र
मवमासाद्यमधुमत्यामनोहरं सर्वपा
पविनिर्मुक्तोरुद्रलोकेमहीयते उत्तरे
मानसेस्नात्वागोसहस्रफलंलभेत्
पितरस्तर्पितास्तत्रकामानसम्यगभी
प्सितान् हरमुण्डेनरोगत्वादशगोदफ
लंलभेत् श्राद्धस्यतदवाप्नोतिराजसू
यफलंनरः तत्रगङ्गांसरिच्छ्रेष्ठांचन्द्रभ
ष्टाश्वतिथिना पर्वण्यांस्नातस्यपूयन्तेस
र्वपापमसंशयं राजसूयमवाप्नोति
गङ्गासागरसङ्गमे देवतीर्थेनरःस्ना
त्वाभवसत्तरमानसे वालखिल्यसत्कृते

102

गस्मात्तत्स्मृते नाम महर्षिभिः कालोदकं।
नन्दिकुण्डं शंखचक्रो गदां तथा पद्म
सकपिलातीर्थं तीर्थो वातिकखण्ड
को तीर्थमश्वरसं पुण्यं ब्राह्मणः परा।
मेष्ठिनः द्वपणीतीर्थमासाद्य प्रमेके
गोशतं लभेत् कालोदकं यत्र यान्ति न
देमानसंसंभवं तत्र स्नातस्य धूयन्ते स
र्वपापान्यशेषतः देवव धस्तथा पुण्यः
पुण्यं सूर्यसरः स्मृतं नागामरश्चन्द्रसरः
पुण्यं कालपंकं महत् ब्राह्मणो गाय
मूर्भिं वनत्रपुण्यं महीपते चक्रतीर्थं
तीर्थ देवतीर्थं ब्राह्मणकुण्डिका हेमकेक
मश्येते सोगोशतस्य फलं लभेत् हेम
हारं तु सङ्ग(?)स्य स्वर्गमाप्नोत्यसंशयं
स्त्रियः प्रभवमासाद्य राजसूयफलं ल
भेत् पुण्डरीकमवाप्नोति स्नात्वा विन्दु
सरस्यपि मनुवाप्यां नरः स्नात्वा गोस

हस्य फलं लभेत् सत्यां नाम नदीं दृष्ट्वा
मुच्यते सर्वकिल्बिषैः अश्वरथां नाम
तिसा पुण्या साहस्रवतं तत्राग्निर्नित्यं
दृष्ट्वैव वह्निलोके महीयते सुराचित्रम
च्छोपुण्यं स्नानं स्नाततथा सुरा गोदाव
री वैतरणी तथा मन्दाकिनी शुभा च
न्द्रभागा गोमती च सर्वपापभयापहा
दृष्ट्वैतास्वाप्नोति गोशतस्य फलं न
रः यत्र चित्रमच्छो पुण्यं स्नात्वा च महा
नदी पवित्री भवन्ति स्नातस्यत्र नश्य
न्ति किल्बिषं स्वर्गलोकमवाप्नोति पु
नाति स्वकुलं नरः तथा चैता महानद्यः
कथितास्तु महीयते तासां तु सङ्गमाः
पुण्याः सर्वस्वर्लोकदर्शिनः चित्रकूटो
गिरिः पुण्यतमा यत्र विवाहिता तत्रा
नुलेपनं दिव्यं येन लिप्ततनुर्नरः स्वरू
पभागी भवति सुभगश्चैव जायते यदि

103

गम्य स्नात्वा त्र्यं पंचगव्य सरः पृथक न
ग्रामेषं च भूपाल गुणं तैल सस्नात्वा
नर्हतेन सरः गुणं वगुणं च सरस्वतीसरः
सिद्धार्थकसरस्नात्वा तथामलकवारि
णाः मधुपर्कसरः गुणं वगुणं स्रो
दकं तथा एकमेकमथैतेभ्यो ह्रा
स्वर्लोकमाप्नुयात् चित्रकूटमथासा
द्य स्वर्गलोके महीयते तीर्थं समस्त
वो नाम सर्वकामफलप्रदं अश्वमेध
सहस्रस्य राजसूयशतस्य च गवां श
तसहस्रस्य श्रेयान्सततसहवेश्वरः श्रा
द्धं दानं तथा जप्यं स्नानं होमस्तथार्चनं
सर्वमक्षयतां याति निधनं तत्र पार्थिव
वत्सपदमथासाद्य रुद्रलोके महीयते
छागलेश्वरमासाद्य काममासोसभी
ष्सितं रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह
मोदते परोसीमसर्वं प्राप्य गोसहस्र

नी ९४

104

फलंलभेत् सनवांलनरः स्नात्वाक्ष
गोदफलंलभेत् तस्मोदकमध्यासाद्य
गोसहस्रफलंलभेत् सहस्रयारमासा
द्यविस्नुलोकेमहीयते क्रमताविस्नु
लोकान्कृतेपादेनतत्सरः क्रमसारमि
दंप्रोक्तंतथाविस्नुपदंचततत् दृष्ट्वान
क्रत्वाभिस्तत्रयदादेवः पितामहः क्र
मसारस्ततः प्रोक्तः सर्वकिल्बिषनाश
नः वसतितत्रनागस्यकौडिन्यस्य
यदानदा कौडिन्यसरइत्येवंतस्यना
मप्रकीर्तितं तत्रस्नात्वासमभ्यर्च्यदे
वताः पितरस्तथा दृष्ट्वातुशिवरानं
स्यब्रह्मविस्नुमहेश्वरान् लोकत्रयम
वाप्नोतितेषामेवनसंशयः ब्रह्मणो
यागभूमिंतुदृष्ट्वातत्रमहीयते स्वर्गलो
कमवाप्नोतिकुलमुद्धरतेस्वकं तत्रा
द्रीरसरोरम्यंदृष्ट्वामुच्यतेकिल्बिषात्

तस्मात्प्रभवं प्राप्य स्नात्वा कृष्णचतुर्दशी
म् सर्वपापविनिर्मुक्तो ब्रह्मलोके महीय
यते सन्ति कृत्स्नानि तीर्थानि कथितानि
मया तव सर्वेषां पापहर्तॄणि किं भूयः क
थयामि ते आनन्द उवाच तीर्थानि हि
त्वत्प्रख्यातानि कश्मीराणां वदस्व मे तेषां
स्नाने च बहुपुण्यं तपसा किल्बिषापहम्
बृहद्रथ उवाच निसृता सरसः पुण्यात्क्र
मसारान्महानदी कौण्डिण्या नाम या
स्नाने पुण्डरीकफलप्रदा तथा हीरन
दी पुण्या गोशतस्य फलप्रदा तयोः संग
मे स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत् यत्र वि
तस्तया सार्कं विशोका श्रीसमन्विता पु
ण्यं फलमवाप्नोति देवमन्त्रस्य मानवः
कौण्डिनी सह संयोगं यत्र याति विशोक
या तत्र स्नातस्य राजेन्द्र वाजपेयफलं ल
भेत् वृद्धतीर्थे नरः स्नात्वा यज्ञमाप्नोति गो

नी
१०५

105

सं वं यत्र सलिलं हितो लिंसं वा स्त्र किर्भुं नगा
यिपः देवलोकमवाप्नोति स्नात्वा देवसर
स्यथ अग्नितीर्थे नरः स्नात्वा वह्निलोकं स
गच्छति नदी सरस्वती नाम यस्यां स्नातो
दिवं व्रजेत् पूर्वदक्षिणभागे तु स्थिता दे
वसरस्यथ विनतास्वामिश्रितः कद्रुस्वा
मिसमीपतः तीर्थयोस्तु नरः स्नात्वा गो
शतस्य फलं लभेत् सन्ध्या देवी नदी पुण्या
यस्यां स्नातस्य मानद क्षपति कल्मषं दे
हात्स्वर्गलोकं च गच्छति सन्ध्या पुष्करि
णीत्वमा पूर्वतस्य फलप्रदा अवगाह्य
नरो भक्त्या पुण्यां ब्राह्मणकुण्डिकां नी
लकुण्डे वितस्ताया मूलजातं तथैव च
तीर्थं त्रिनामकं दृष्ट्वा स्वर्गलोके महीयते
तथा वितस्तां प्राप्य वाजपेयफलं लभे
त ब्राह्मणकुण्डिकायां च नीलकुण्डे च
पार्थिव अक्षयं सर्वमुद्दिष्टं दानं श्राद्धं तथा

नपः वितस्तोमज्जने स्नात्वा गोसहस्र
फलंलभेत् पञ्चयज्ञानवाप्नोति स्ना
त्वैवपञ्चहस्तके प्रसंहयैविनिर्दि
ष्टाश्च हस्येस्तु महीपते लोकं पुण्य
हितन्नाम सर्वपापहरंशुभं कापोत
केनरः स्नात्वा गोप्रदानफलंलभेत्
विलासुमेनृसिंहस्य पुरतः पार्थिवो
त्तमः वितस्तोमज्जनं पुण्यं विष्णुलो
के महीयते स्नातस्य ध्यानधारिण्यां
गोसहस्रफलंलभेत् वितस्ताध्यान
धारिण्याः सङ्गमे पापनाशने पुण्य
फलमवाप्नोति वाजपेयस्य मानवः
वितस्तान्तर्हितातत्र प्रविश्य ध्यानधा
रिण्यां अन्तर्हिता गता पश्चाद्विशोका
यत्रनिम्नगा योग्याश्रमेतयोर्योगंरा
जसूयफलंलभेत् प्राप्यहर्षपथंजा
त्वलभेद्रूहसवर्णिकं त्रिकोटीप्रभवं

नी
१९

106

प्राप्य मुच्यते सर्वकिल्बिषैः प्राप्य चन्द्र
वतीजन्म चन्द्रलोके महीयते चन्द्रव
त्यां नरः स्नात्वा दशगोदफलं लभेत्
नदीरुद्रपदस्थां पुण्यां तस्यां चन्द्रवतीव
या संगमं यत्र तत्रार्कं राजसूयमनी
षिभिः त्रिकोटीसङ्गमाज्जह्नायावङ्गे
ड्रेश्वरं हरं नावल्लेत्रसमंजेयवाराण
स्यां महीयते रुद्रलोकमवाप्नोति स्ना
त्वा तु कपटेश्वरे विमलिङ्गं रुद्रपुण्ये
रुद्रलोके महीयते विजयेशाग्रतः
स्नात्वा वितस्तायां महीयते रुद्रलोक
मवाप्नोति कुलमुद्धरते स्वकं पिङ्गले
शाग्रतः स्नात्वा विष्णुलोके महीयते
पाण्डुपृच्छाश्रमे स्नात्वा फलमेतदुदा
हृतं पौण्डरीके नरः स्नात्वा पुण्डरी
कफलं लभेत् शूर्पारके नरः स्नात्वा गो
प्रदानफलं लभेत् वितस्ताख्यानया

शिप्रेः सङ्गमे तत्र प्रदेतो नरः अश्वमेधफल
माप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश सर्वेषामि
ह्रितानतीर्थानामस्मिन्ह्राश्रमेतद्वा वित
स्नात्वानया शिप्रेः सङ्गमाङ्गलपार्व
ति कलशोद्भेन नागस्य यावद्भवना
मुत्तमं तावल्लोके समन्धपुण्यप्रयोगेन
नराधिप सङ्गोद्भेदे नरः स्नात्वा मेडादे
वीसमीपतः गङ्गास्नानफलं प्राप्य
स्वर्गलोके महीयते अवगाह्य कर्या
पुण्यं दशगोदफलं लभेत् उज्जस्य
धर्मराजस्य स्नात्वा त्रपुरतो नरः न
दुर्गतिमवाप्नोति वाजपेयफलं लभेत
तस्मिंस्तीर्थवरे राजन्नाद्धेत्वानन्तसम
न्मुते मासि चाश्वयुजे कृष्णपञ्चदश्यां
विशेषतः स्नात्वा नारायणस्थाने वि
ष्णुलोके महीयते रामतीर्थमवोत्से
वफलमेतस्मकीर्तितं शैलशृङ्गे नरः

ती
१०७

107

स्नात्वा तीर्थे वैश्रवणस्य च धनस्य भागी
भवति यत्र यत्राभिजायते कामतीर्थे
नरः स्नात्वा कामस्य भागी भिजायते ती
र्थे चाप्सरसां स्नात्वा श्रीभागी भवति न
रः ऋषितीर्थे नरः स्नात्वा निर्मलो भुवि
वङ्कवेत् वैतरण्यां नरः स्नात्वा न दुर्ग
तिमवाप्नुयात् ऋषिकुल्यामथासा
द्य देवकुल्यां तथैव च अश्वतीर्थे प्रभा
सं च वारुणतीर्थमेव च वह्नितीर्थे वरु
तीर्थे नागतीर्थे तथैव च चक्रतीर्थे वा
मनं च गोप्रदानफलं लभेत् स्नात्वा म
दनतीर्थे च स्कन्दतीर्थे च मानवः न
थाहेश्वरीतीर्थे स्वर्गलोके महीयते
माकुरीति समासाद्य तिलप्रस्थफलं ल
भेत् नत्सकुंभवित स्नायात्स्नातो मुच्ये
त किल्बिषैः त्रिपुरेशाग्रतः पुण्यमव
गाह्य च माकुरीं महादेवगिरिं ह्यारु

द्रलोके महीयते अमरेशे नरः स्नात्वा
गोशतस्य फलं लभेत् मालिन्यां तु न
रः स्नात्वा दशगोदः फलं लभेत् स्नात्वा
पाण्डवतीर्थे च पंचयज्ञानुपाश्नुते
तस्मिन् श्रीशतीर्थे मासाय रुद्रलोके मही
यते स्नात्वा रामहृदे तोयं लभेद्दहुः
सुवर्णकं मालिनीसंगमे पुण्ये सिन्धु
नामसहपार्थिव तथा रामहृदो यत्र यु
क्ते सिन्धुनाम्ना सह तयोः फलमथोदि
ष्टं राजसूयाश्वमेधयोः संयोगं सिन्धु
ना यत्र गता कनकवाहिनी गोसहस्र
मवाप्नोति यत्र वा नभिजायते एवं ना
चतदी पुण्या रज्जो विन्दु विनिर्मिता य
स्यां स्नातः समाप्नोति पुण्डरीकफलं न
रः तयोः समागमे पुण्ये राजसूयफलं
स्मृतं तस्माद्देशाद्द्याररभ्य यावत् स्याच्छ्री
रमोचनं तावत्तद्वै समं पुण्यं वाराणः

नी
९८

108

स्याः प्रकीर्तिते तन्मध्ये सर्वतीर्थानां
स्नात्रिंशकथितं मया स्वर्गमार्गप्रदं
प्रोक्तं तीर्थं वीरप्रमोचनं दिवसुत्तस्र
वीणानि तत्र समर्षयो गताः स्नात्वात
त्रदिवं यान्ति येपि पापकृतो नराः सो
दरे तु नरः स्नात्वा गोसहस्रफलं लभेत्
तथा कनकवाहिन्याः सङ्गमे याति यो
नरः तथा कालोदकापुण्या नदी यत्र
वसङ्गता तयोः फलं विनिर्दिष्टं राज
सूयाश्वमेधयोः स्नात्वाश्वमेधमाप्नो
ति वितस्तासिन्धुसङ्गमे प्रोष्ठपद्यां वि
शेषेण एवमाह मनीषिणः पात्रती
र्थे नरः स्नात्वा पौण्डरीकमुपाश्नुते श्रा
वण्यां नरः स्नात्वा कुलमुद्धरते स्वकम
ग्निष्टोममवाप्नोति स्नात्वा सरसि मा
नसे आषाढ्यां तु विशेषेण नात्र कार्या
विचारणा वाजपेयमवाप्नोति महाप

स्नानस्यापि हिरण्याख्ये नदीपुण्येण हर
सुण्डाद्भिनिः कृता स्नानस्नस्यामवा
प्नोति ह्यग्निष्टोमफलं नरः महापद्मस
रः पुण्यं हिरण्याय यत्र गच्छति अश्वमे
धफलं तत्र पौर्णमास्यां विशेषतः
वरुण्रूपे नरः स्नात्वा विष्णुलोके मही
यते वरुण्रूपे च कथितं फलमेतन्मरो
नम शतभृङ्गेः प्रतीर्थे च तीर्थे वेत्र
वण्यस्य च तीर्थे पुण्ये तथा राजन्म
ठेस्वामिसमीपतः वसूनामथ रुद्र
णां साध्यानां मरुतामपि विश्वेषां दे
वदेवानां भृगूणां च वनराधिप तथैवा
ङ्गिरसां राजन्तीर्थे तीर्थे पृथक्पृथक्
दशगोदफलं प्रोक्तं मुनिभिस्तत्त्वदर्शि
भिः पलाशाश्च समालोच्य विनस्तां य
त्र गच्छति गोशतस्य फलं तत्र प्रमेकं
कथितं पुरा नदीकूलारणीयत्र संयु

नी
९९

109

ऽपतवितस्तया तत्र स्नात्वा कुलं शी॰
घ्रं पुनीते मानवोत्तमः विगाह्य पुष्करं
तीर्थमतिदानफलं लभेत् तीर्थव
राहमासाद्य वितस्तामभि मानवः ।
विष्णुलोकमवाप्नोति कुलमुद्धृत्य नेम
कं स्नात्वा नारायणस्थाने वितस्ता
मभि पार्थिव विष्णुलोकमवाप्नोति
नरो नास्त्यत्र संशयः नदीयोत्र नदीय
त्रवितस्तां प्रतिपद्यते तयोः स्नातस्य
कथितो गोसहस्रफलं पृथक् साङ्
रोतुनदीपुण्यामध्युरेव विशेषतः
शान्तनीला शमाला च नदी च विमलो
दका लाकुला च नदी पुण्या श्रीमाता
वमहानदी द्वितीया च तथा श्रुद्धाख
ख्येला मरस्मा तथा आसां प्रत्येकवः ।
स्नात्वा लभेद्गोदानजं फलं आसामेव
तु सर्वासां सङ्गमे च पृथक्पृथक् प्र

वगाह्य नरः शुद्धो दशगोदफलं लभेत्
अनन्ततीर्थस्नानस्य नागलोको विधी
यते विन्दुनादेश्वरं तीर्थं सोमतीर्थं ह
स्तदंके तद्भृगुतीर्थं देवेन्द्रचक्रनैकस्वा
मिनं जलं रामतीर्थं भृगुतीर्थं तीर्थ।
माङ्गिरसं तथा द्वैदुकेकमेथेनेभ्योद
शगोदफलं लभेत् सर्वाः सरितस्तु पु
ण्याः सर्वं प्रस्रवणानि च इमे च राजस्य
तथा सर्वं पुण्याः शिलोच्चयाः सर्वौष
धिकृताश्चार्वाः सरांसि विमलानि च
सर्वत्रैव महीपाल कश्मीरेषु विशेषतः
सर्वे च सङ्गमाः पुण्या नागा नो यो जला
शयाः स्वर्णशतदानस्य फलमाप्नो
त्यसंशयं इति तीर्थानि पुण्यानि वित
स्ता च विशेषतः सर्वत्र पावनी देवी वि
तस्ता कथिता नृप तस्यां स्नात्वा दिवं या
न्ति येपि पापकृतो नराः वहिष्ठामप्यवा

नी
११

110

मोति स्नातस्तस्यां नराधिप ॥ दृष्ट्वाश्रमे
वितस्ताख्येयो मर्त्यः शास्त्रियुक्तः स वराह
तीर्थे पापैर्मुक्तो राजसूयफलप्रदे सदैव
थैर्युक्तः पुण्यतीर्थे च अयोध्याप्राविशेष
तः यत्र यत्र वितस्तायां गिरजोयोनम
स्नकः स्नात्वा त्रयोदश्यां शुक्लायां मुच्यते
सर्वकिल्बिषैः अदृश्यमानवःकृत्वा
पानकं मुक्तकं केवकः स्नानेनैकेन स
लिले शिशिरेण प्रणाहति अनेकम्
दये काले सकलं शिशिरं यदि तत्र स्ना
तो नरो राजन् कामानामोमभीप्सितान्
स्नात्वा यथावद्विधिना समस्पर्शे कृता
शने ब्राह्मणेभ्यस्तथा दत्त्वा वसरं च्युत
मश्नुते स्वर्गलोकमवाप्नोति यावदि
न्द्राश्चतुर्दश एवं संवत्सरं पूर्णं नित्यं
स्नायी नराधिप मोक्षोपायमथास्ना
यतेनामोक्षमवाप्नोति काश्मीरिका

नां तीर्थानां फलं लेनेकथितं मया सक
लं नीलवाक्यं च गमिष्यामि सह वैभव
रं यात्रार्थं प्रयत्नेन यन्मयाभिहितं तव
श्रुत्वैतत्फलमाप्नोति दृष्णागोदानजं
शुकं वैशंपायन उवाच एवमुक्त्वा स
गोविंदस्तु हृद्दस्थो महीपतिं धर्माध्य
सीर्थयात्रार्थी जगामाभिमतां गतिं
वरूमेनेतदात्मानं गोनन्दः समरप्रि
यः संमशाशामवसथा राजा प्रास्ता
त्तुमारतः जनमेजय उवाच भूयो वि
तस्तामाहात्म्यं कथयस्व द्विजोत्तम
श्रुत्वैवं तत्र विष्यामि द्विजेन्द्र गतकल्म
ष वैशंपायन उवाच इत्यं दृष्टितामा
यासनीद्रादायणी शुभा सैवमाकथि
ता राजन्माहेवेव स्वर्तेनरे हिमाद्रित
नया सैव यमुना पापनाशिनी मन्वन्त
रान्ते सैवोक्ता नीर्गिरिष्ठा जगात्त्रये कश्मी

नी	ता कथिता देवी वितस्ता सैव निम्नगा पा
१११	तालात्स्थिता देवी स्थूला विष्णुतरङ्गिणी
स्नातस्तत्तोयैवे तस्यां स्वयमात्मानमा
त्मना विजानाति गताशेषकल्मषः
लघुभागिने वितस्तातोयहीनापि गा
ङ्गातोयातिरिच्यते केवलं जाह्नवीतो
यपुरुषस्यास्ति संभवः वितस्तातो
यिको राजन्स्नानाद्यन्तस्यैव च भगी
रथेन गङ्गां यत्पुरा राज्ञावतारिता श्रोष्य
स्नावनकामेन सगराणां महात्मनां
तेनेवं कथिता राजन्स्वशस्नानत्रकर्म
णि वितस्तावैन दीपुण्या सर्वपापहरा
शुभा वैतस्तेन न तु तोयेन जठरस्थेन ये
मृताः सर्वे स्वर्गमनुप्राप्ता यथा ते सो
मपायिनः नयन्ते दक्षिणावद्भिस्तपि
तादेवतानुतथा त्रिंसमर्थयांछन्ति
यथानसलिलैः शुभैः पार्वती च यथा

कालंमिष्ठान्नैर्विविधैः कृतैः यथा
तृप्यन्तिपितरःश्राद्धैःशुद्धैश्चतैर्जलैः
नानार्थकविकारैश्च सरिद्भिः सततंपु
तो तीर्थैर्देवैश्चऋषिभिर्गन्धर्वैर्यद
राक्षसैः अभिगच्छन्तिमेयथावीजन्म
साफल्यकारणान् स्नातमात्रेविला
स्नायांज्ञानातिवरुणेनरं जलाधि
पेनस्नातस्यनरकंपतनंकृतः पापा
नानरकेघोरेपततांउद्धृतात्मना
हस्तावलंवंकुरुतेवितस्ताद्यविनाशि
नी स्वर्गारोहणनिःश्रेणिस्मनोरथफ
लप्रदं वितस्तायेगमिष्यन्तितेपास्य
न्यमरावतीं हंससारसयुक्तेनचक्रवा
कोपशोभिते विमानेनार्कवर्णेनकिं
किणीजालमालिना देवाप्सरगणा
किर्नवीणामुरजवादिना पुलिनैर्वि
विचित्रैःकांचनोत्पलविभूषितां गो।

नी
112

कुल्यारावववकुलां हंसगणरावनिनादि।
तां मत्स्यकच्छपसंबाधां सततीर्थांका
मदायिनीं अमृतस्वादुसलिलां नयना
ह्लादिमनोहरां मातरमभितां देवीम
भिगच्छन्ति ये नराः तेभिगच्छन्ति रा
जेन्द्र प्रतिष्ठां भुवि सर्वदा प्राः सर्वद्रूप
स्य हरस्य भार्यां हिमालयस्याद्रिपते
स्सुतां नाम सस्नातो यास्पृशिवयेज्ञ
श्रांतां तपविश्वापणमस्सराजवत् सि
न्धुस्त्रिकोटीच तथा विशोका पुण्या
तथा हरिद्वयथा शिवा च पुण्यास्त्वो
वद्धवती सगन्ध्या पुण्योदका किलि
षनाशिनीच कुल्यासरितः पापहरा च
कुल्यानदी सुपुण्या मधुमसथापि
नदी पयोस्नीच तथात्र पुण्या प्रयान्ति।
हिमावरंदावितस्ताम गङ्गानदीपा
भुजटाकलापे चन्द्रेण देवेन तथा वि

112

भिन्नाश्रोक्तान्नलोकेनपवन्दभा
गाश्रायान्तिपुण्यंमतंनवितस्ता
म् तीर्थानिपुण्यानिसर्वाणि
यस्तङ्काविविधाम्बकूपाः
प्रायान्तिसर्वेवरदांवितस्तांत्र
योदशीभाद्रपदस्यशुक्लाम् क
स्यास्तिशक्तिर्न्दपनेत्रदेवीगुणा
न्वक्तुंवर्षशतैरनेकैः भक्त्याम
योक्ताश्चनिशम्यकांश्चिद्रक्तिं
कुरुष्वात्रसदानवीर कृत्वावि
तस्तामाहात्म्यमुच्यतेसर्वकिल्वि
षैः कृत्वानीलमतंसर्वदशाये
तुफलंलभेत् २ सर्वमुक्तंजनमे
जयस्यभ्रासस्यश्रीक्षेम्यमहात्र
तेन हिमंनघङ्क्ष्मयगुरुत्वश्रीमा
समग्रशास्त्रैर्व्वलभारतेवे सर्व
त्रैनेनहिधर्म्यापयोगंतदातच्चा।

नी
॥२

कैर्भगवान्महात्मा प्रतीव हृद्ये
बहुविस्तरेपि जनप्रियेभारता
पूर्णं चेन्दु इति श्रीनीलमतपु
राणे वितस्तामाहात्म्यं सम्पूर्ण
म् ॥ इति श्रीनीलमतपुराणे
सम्पूर्णम् शुभमस्तु सर्वजगता
म्

113